

שילוב נשים בצה"ל בראי פקודת השירות המשותף

בסיקת בג"ץ בעניין אליס מילר (1995) הייתה אות הפתיחה להרחבת שירות הנשים בצה"ל. מאז נפתחו לשירות נשים, בהדרגה, עוד ועוד תפקידים, והיום הן משרתות במגוון רחב של מקצועות צבאיים, לרבות ביחידות מבצעיות. בצד תהליך זה הולך וגדל מקומם ומספרם של חובשי הכיפות הסרוגות בתפקידי ליבה ובקצונה. עובדה זו מציבה לפני צה"ל את אחד האתגרים החברתיים הגדולים בשנים האחרונות – אתגר השירות המשותף.

עידית שפרן גיטלמן

מחקר
מדיניות
143

המכון הישראלי
לדמוקרטיה

**שילוב נשים בצה"ל
בראי פקודת
השירות המשותף**

עידית שפרן גיטלמן

מחקר מדיניות 143

יוני 2020

Women in the IDF and the Joint Service Order
Idit Shafran Gittleman

עריכת הטקסט: חמוטל לרנר
עיצוב הסדרה והעטיפה: סטודיו תמר בר־דיין
ביצוע גרפי: נדב שטכמן פולישוק
הדפסה: גרפוס פרינט, ירושלים

מסת"ב: 978-965-519-275-9

אין לשכפל, להעתיק, לצלם, להקליט, לתרגם, לאחסן במאגר ידע, לשרד או לקלוט בכל דרך או אמצעי אלקטרוני, אופטי או מכני או אחר – כל חלק שהוא מהחומר בספר זה. שימוש מסחרי מכל סוג שהוא בחומר הכלול בספר זה אסור בהחלט אלא ברשות מפורשת בכתב מהמוציא לאור.

© כל הזכויות שמורות למכון הישראלי לדמוקרטיה (ע"ר), 2020
נדפס בישראל, תש"ף/2020

המכון הישראלי לדמוקרטיה

רח' פינסקר 4, ת"ד 4702, ירושלים 9104602
טל': 02-5300888
אתר האינטרנט: www.idi.org.il

להזמנת ספרים:

החנות המקוונת: www.idi.org.il/books
דוא"ל: orders@idi.org.il
טל': 02-5300800

כל פרסומי המכון ניתנים להורדה חנם, במלואם או בחלקם, מאתר האינטרנט.

המכון הישראלי לדמוקרטיה

המכון הישראלי לדמוקרטיה הוא מוסד עצמאי אי־מפלגתי, מחקרי ויישומי, הפועל בזירה הציבורית הישראלית בתחומי הממשל, הכלכלה והחברה. יעדיו הם חיזוק התשתית הערכית והמוסדית של ישראל כמדינה יהודית ודמוקרטית, שיפור התפקוד של מבני הממשל והמשק, גיבוש דרכים להתמודדות עם אתגרי הביטחון מתוך שמירה על הערכים הדמוקרטיים וטיפוח שותפות ומכנה משותף אזרחי בחברה הישראלית רבת הפנים.

לצורך מימוש יעדים אלו חוקרי המכון שוקדים על מחקרים המניחים תשתית רעיונית ומעשית לדמוקרטיה הישראלית. בעקבותיהם מגובשות המלצות מעשיות לשיפור התפקוד של המשטר במדינת ישראל ולטיפוח חזון ארוך טווח של תרבות דמוקרטית נכונה לחברה הישראלית ולמגוון הזהויות שבה. המכון שם לו למטרה לקדם בישראל שיח ציבורי מבוסס ידע בנושאים שעל סדר היום הלאומי, ליזום רפורמות מבניות, פוליטיות וכלכליות ולשמש גוף מייעץ למקבלי ההחלטות ולציבור הרחב.

המכון הישראלי לדמוקרטיה הוא זוכה פרס ישראל לשנת תשס"ט על מפעל חיים – תרומה מיוחדת לחברה ולמדינה.

מחקר מדיניות זה רואה אור הודות לתרומתה הנדיבה של קרן ריימונד פרנקל (The Raymond Frankel Foundation).

הדברים המובאים במחקר מדיניות זה אינם משקפים בהכרח את עמדת המכון הישראלי לדמוקרטיה.

תוכן העניינים

7	תקציר
15	מבוא
31	פרק 1. שירות נשים בצה"ל
53	פרק 2. הציונות הדתית וצה"ל
75	פרק 3. מפקודת השילוב הראוי לפקודת השירות המשותף
110	פרק 4. פקודת השירות המשותף: מבט מהשטח
134	פרק 5. מיפוי הטענות המרכזיות של גורמים דתיים נגד שילוב נשים ביחידות לוחמות בצה"ל
143	פרק 6. המסגרת הנורמטיבית
172	פרק 7. מסקנות והמלצות לאור עקרונות היסוד
183	סיכום
	נספחים
186	נספח 1. שירות נשים בצבאות בעולם: סקירה
199	נספח 2. סקר השירות המשותף בצה"ל
iii	Abstract

ת ק צ י ר

בשנים האחרונות התרחשו בצה"ל שני תהליכי עומק מקבילים: הרחבת שירות הנשים ועלייה במספרם של חיילים מהמגזר הדתי-לאומי המתגייסים ליחידות הליבה ומשתלבים בתפקידי קצונה. שילובם של שני תהליכים אלה קיבל ביטוי במחלוקת חברתית-ערכית סביב סוגיית השירות המשותף, והיא הניצבת במרכזו של מחקר זה.

תהליך הרחבת שירות הנשים בצה"ל החל למעשה עם פסיקת בג"ץ בעניין אליס מילר (1995), שלפיה נשים זכאיות לשוויון הזדמנויות פורמלי ומהותי בשירותן הצבאי, ולפיכך מדיניות הצבא המונעת מהן לשרת בתפקידי טיס פסולה. בעקבות פסיקה היסטורית זו תוקן חוק שירות ביטחון ועודכן בו סעיף 16א, הקובע כי "לכל יוצא צבא אישה זכות שווה לזכותו של יוצא צבא גבר למלא תפקיד כלשהו בשירות הצבאי". מאז התיקון נפתחו בהדרגה יחידות שונות לשירות נשים, ובכללן גם יחידות לוחמות או כאלה שנתפסו באופן מסורתי כיחידות "גבריות", וכיום כ־85% מיחידות צה"ל פתוחות לשירות של חיילות.

כמעט במקביל לתהליך זה הלכו ותפסו בני הציונות הדתית מקום מרכזי בצה"ל, בעיקר ביחידות הליבה והקצונה. אף שהצבא נמנע מלספק נתונים ברורים באשר להיקף ולאופי של השתלבותם, לפי נתונים שפורסמו על ידי דובר צה"ל באמצעי התקשורת השונים ההיקף הולך וגדל. כך למשל פורסם שכ־40% ממסיימי קורס קציני חי"ר בשנת 2016 השתייכו למגזר הדתי-לאומי.

התרחשותם המקבילה של שני תהליכים אלה הביאה להתנגשות בלתי נמנעת בין הצדדים השונים, כיוון שהשירות המשותף של נשים וגברים מציב אתגרים לפני חיילים המקפידים על הגבלות הלכתיות של צניעות והפרדה בין המינים. הדיון בסוגיה הפך סוער במיוחד לאחר שצה"ל הודיע על ניסוחה של "פקודת השירות המשותף" (פקודת מטכ"ל 33.0207), שהחליפה את פקודת השילוב הראוי ונועדה להסדיר את שירותם של חיילים דתיים לצד נשים. ההחלטה לעדכן את הפקודה התקבלה בין היתר בעקבות הצטברות תלונות של חיילות על פרשנות מחמירה של פקודת השילוב הראוי, שהובילה ליחס מדיר ופוגעני כלפיהן. הפקודה החדשה פורסמה בספטמבר 2016 ועוררה התנגדות עזה משני צידי המתרחס. מן הצד האחד, גורמים דתיים פירשו את הפקודה כפוגענית עבור החיילים הדתיים בהשוואה לפקודה הקודמת וכמבטאת כניעה לאג'נדות ליברליות ופמיניסטיות קיצוניות. מנגד, ארגוני נשים וארגונים חברתיים אחרים טענו כי הפקודה ממשיכה להפלות נשים כיוון שהיא מדגישה יתר על המידה ענייני צניעות והפרדה ונעדרת מנגנון הגנה על נשים מפני אפליה. לאחר תהליך ארוך, שכלל פגישות של נציגי הצדדים עם גורמים במטכ"ל ולוהה בסערה ציבורית ובחשיפה רבה בתקשורת, עודכנה הפקודה סופית בדצמבר 2017.

אף שפקודת השירות המשותף אינה עוסקת כלל בשאלת הרחבת שירות הנשים בצה"ל ובסוגיות הכרוכות בה, המאבק סביבה התקבע בדעת הקהל כמאבק אידאולוגי בין עמדות שמרניות-דתיות, המבקשות להגביל את שירות הנשים בצה"ל ולשמר נורמות ערכיות מסורתיות בצבא, לבין תפיסות עולם ליברליות-פמיניסטיות, הרואות בעקרון השוויון ערך דמוקרטי עליון שעל הצבא לנהוג לאורו. העובדה שצה"ל נתפס כצינור להטמעת אג'נדות וערכים הפכה את הדיון למאבק בין הצדדים, שראו בו מלחמה על דמותה של החברה הישראלית. ואכן, גם לאחר עדכונה הסופי של הפקודה נשארה הסוגיה בכותרות והמשיכה להעסיק את הארגונים החברתיים השונים.

מחקר זה בוחן אפוא את סוגיית השירות המשותף, הן בהיבט הישיר של אופן השירות המשותף בשטח והן כמקרה בוחן של מחלוקת חברתית שחלחלה לצבא. המחקר עומד על האתגרים המיוחדים הכרוכים בטיפול בסוגיה זו לאור מודל צבא העם ולאור האיזון הנדרש בין האינטרסים והערכים השונים שעל הפרק.

מסקנות עיקריות

1. תהליך עדכון הפקודה והקשר עם ארגונים אזרחיים

בתהליך העדכון בלט המספר החריג של פגישות שנערכו במשרדי המטכ"ל עם נציגי הצדדים השונים בדיון. ההתחקות אחר תהליך זה האירה את המורכבות שבניהול שיח בין הצבא לחברה האזרחית ואת החשיבות שבהסדרת המסגרת הארגונית שבה יש לדון במקרים שבהם מתעוררים מתחים בין ערכים שונים וקבוצות שונות.

מסקנת המחקר היא שמעורבותם של ארגוני החברה האזרחית בסוגיית השירות המשותף ובעדכון הפקודה הייתה בעייתית מכמה טעמים:

(1) הארגונים הופכים לשחקנים הראשיים במקום הגופים המקצועיים בצבא

ממחקר זה עולה כי מרבית התלונות בנושא השירות המשותף אינן מוגשות לגופים השונים בתוך הצבא אלא מופנות לגורמים אזרחיים: מצד החיילים הדתיים התלונות מופנות אל "רבני הבית", ומצד החיילות – אל ארגוני נשים שונים או אל הפורום החילוני. הקושי לעמוד על היקף התופעה מלמד, הוא עצמו, על חוסר התקינות של נורמה שבה ארגונים אזרחיים או עיתונאים הם הכתובת לטיפול בבעיות הקשורות בשירות בצה"ל – הן הלכה למעשה והן מן ההיבט התודעתי אצל החיילים. הדבר נכון במיוחד לנוכח הנחת המוצא שצה"ל הוא צבא ממלכתי, כי אז מוסדותיו הם האמורים לטפל בבעיות מסוג זה ולא ארגונים פרטיים.

(2) חוסר איזון בין הצדדים והפעלת לחצים על הצבא

המחקר מצביע על הבעייתיות הכרוכה בהפעלת לחצים בידי שני צדדים אזרחיים שיש ביניהם פער כוחות. מצב כזה מעלה חשש שבעל השררה הוא בעל הדעה, ומופעל בו לחץ לא ראוי על הצבא ועל הרמטכ"ל באופן כמעט אישי, כמכריע בין צדדים שונים אשר מחויבותו אליהם שווה. חשש זה נתמך על ידי נתונים שהתקבלו מדובר צה"ל באשר לפגישות שהתקיימו עם הגורמים השונים בעניין פקודת השירות המשותף – על פי הנתונים יש פער ניכר בין מספר הפגישות שנערכו עם נציגים דתיים למספר הפגישות שנערכו עם נציגות ארגוני הנשים.

(3) בעיית הייצוג: הפער בין החיילים והחיילות

בשטח למי שמתיימר לייצג אותם

בתהליכי עדכון פקודת השירות המשותף השתתפו רבנים שונים בציונות הדתית, שנתפסו כמייצגיהם של החיילים הדתיים כמקשה אחת. אולם חיילים (דתיים) שונים מאמצים דרגות חומרה שונות של המגבלות ההלכתיות. מחקר זה מצביע על הצורך בבירור השאלה העקרונית – מי הם למעשה ה"לקוחות" שמולם הצבא מתנהל, והאם אומנם דרישות הרבנים מייצגות נאמנה את צורכי החיילים המשרתים.

2. סטנדרט הלכתי

למעשה, בניסוחה הסופי של פקודת השירות המשותף התחייב הצבא לאפשר לחיילים המעוניינים בכך להימנע ממצבים שבחברה הישראלית הכללית, וממילא גם בצבא, נחשבים עניין טבעי. יש אפוא לשאול אם ראוי שהנורמה ההלכתית שצה"ל מאמץ תהיה חמורה יותר מזו הנוהגת ברובה של החברה הדתית; בעיקר משום שככל שנורמה זו חמורה יותר, כך המחיר שהיא גובה מהנשים המשרתות גבוה יותר, ובהתחשב בכך שבצה"ל קיים כבר מסלול שירות חרדי שבו מעוגנים ומוקפדים כללי צניעות חמורים.

3. נוסח הפקודה

בהתבסס על המסגרת הנורמטיבית המוצעת במחקר, מסקנתו של מחקר זה היא שככלל, נוסח הפקודה שהתקבל ראוי, והפקודה מציגה איזון סביר בין המחויבות לאפשר שירות מכבד לכלל החיילים לבין המחויבות לשוויון, וכן מתחשבת במודל גיוס החובה. עם זאת, המחקר מצביע על שני כשלים משמעותיים בפקודה המחייבים התייחסות ותיקון:

(א) היעדר מנגנון הגנה מפני פגיעה בחיילות

בעקבות ביטולו של הסעיף המורה על יישום הפקודה ככל האפשר שלא בדרך של הפרדה (סעיף 3 בנוסח המקורי), הפקודה נעדרת כיום הנחיה מפורשת האוסרת הדרה או אפליה של חיילות באירועים מעורבים שבהם נוכחים חיילים דתיים או בהדרכות כאלה.

(ב) היעדרה של יחידת היוה"ל"ם מסעיף האחריות

בפקודה

על פי נוסח הפקודה כיום, קצין פניות הציבור הוא הגורם המטפל בפניות של גורמים אזרחיים או צבאיים בנושא השירות המשותף, ובסוגיות הלכתיות הנוגעות לשירות זה תטפל הרבנות הצבאית. משעה שחלק מסמכויות הטיפול נתונות בידי הרבנות, היעדרה של יחידת היוה"ל"ם (יחידת יועצת הרמטכ"ל לענייני מגדר) מהפקודה יוצר חוסר איזון.

4. יישום הפקודה

ממחקר זה עולה כי עצם קיומה של הפקודה לא הצליח להבטיח את יישומה התקין בשטח, כיוון שהיא משאירה מקום רב לפרשנות המפקדים. מסקנה זו נתמכת בסקר שנערך במסגרת מחקר זה, אשר חשף באופן מובהק חוסר היכרות של חיילים עם הפקודה.

המלצות עיקריות

1. חיזוק הגופים המוסמכים בצה"ל

(א) חיזוק הרבנות הצבאית והפיכתה לגוף בר סמכא

על מנת לצמצם את הנוהג שלפיו התלונות מצטברות אצל "רבני הבית" ואצל גופים חיצוניים לצה"ל, על הצבא לפעול למיצובה של הרבנות הצבאית כסמכות הלכתית לגיטימית בעיני החיילים הדתיים. בה בעת יש לפעול להטמעת נורמה שלפיה ככלל, טיפול בתלונות בעלות אופי דתי ייעשה דרך הרבנות הצבאית או דרך נציב קבילות החיילים, והתערבות חיצונית תיעשה רק במקרי קיצון ולאחר מיצוי ההליכים בתוך הצבא.

(ב) חיזוק היוה"ל"ם

מומלץ לחזק את יחידת היוה"ל"ם ולפעול להטמעת נורמה שלפיה ככלל, תלונות הנושאות אופי מגדרי מטופלות דרך יחידת היוה"ל"ם, ופנייה לארגוני חברה אזרחית – כמו ארגוני נשים והפורום החילוני – תיעשה רק לאחר מיצוי ההליכים בתוך הצבא.

2. פקודת השירות המשותף

(א) איזון האחריות ליישום הפקודה

מומלץ להוסיף סעיף מקביל לסעיף 56, ולפיו: "בסוגיות מגדריות הנוגעות לשירות המשותף תטפל יחידת היוה"ל", בתיאום עם הגורמים האמונים על יישום הפקודה".

(ב) עיגון מנגנון פוזיטיבי להגנה על נשים

בהיעדר אפשרות או כדאיות מעשית לעדכון נוסף של הפקודה, מומלץ כי יתווסף לפקודה נספח שיקבע איסור מפורש על הדרה או אפליה של נשים מטעמי שירות משותף. כן מומלץ לתת דגש בהדרכות לחשיבות שבהימנעות מהפרדה ככל האפשר, ולהורות על איסור להעביר לחיילות "שיחות מוטיבציה" שמטרתן לטעת בהן רגשות אשם על "חוסר התייצבות לצד המערכת" ולהניא אותן מלהגיש תלונות על יישום פוגעני של הפקודה.

(ג) יצירת מערכי שיעור ברורים ליישום הפקודה

לנוכח היעדר היכרות מספקת עם פקודת השירות המשותף, מומלץ כי יוטמעו מערכי שיעור ברורים הכוללים ניתוח אירועים והסברים על האופן הראוי של יישום הפקודה באותם מקרים.

(ד) מנגנוני אכיפה

מומלץ כי ייקבעו מנגנוני אכיפה שיכללו סמכויות ענישה על חריגה מפקודת השירות המשותף, גם במקרים של החלה מוחמרת שלה. כן מומלץ שלקראת כל כינוס של ועדת השירות המשותף יופק דוח עדכני אשר יסכם את מצב השירות המשותף בשטח. הדוח יכלול בחינת תלונות שהוגשו וסקירה של עמידה ביעדי השירות המשותף – מבחינת מספר המשרתות ביחידות השונות, הכשרת הבסיסים לקליטת נשים וכן הלאה.

3. איזונים ערכיים

(א) הטעמת נורמה המשווה בין הגנה על ערכים

דתיים להגנה על ערכים ליברליים

על פי נורמה זו, חיילים וחיילות חילונים לא יתבקשו להתחשב ברגשות חיילים דתיים באופן הכרוך בהתפשרות על ערכים ליברליים. הטמעה זו תיעשה הן

באמצעות חידוד המסר למפקדים והן באמצעות מערכי שיעור ובמסגרת הדרכות בנושא השירות המשותף.

(ב) החלה שוויונית של כללי השירות המשותף
 מומלץ להדגיש לפני כלל דרגי הפיקוד את החובה על החלה שוויונית של כל כללי השירות המשותף, ובכלל זה הקפדה על הנחיה אחידה לגבי כללי לבוש – לא תינתן הנחיה לחיילת להימנע מלבוש מסוים שאושר לחייל ללבוש.

4. רף הלכתי

(א) הסדרה של סטנדרט הלכתי
 מומלץ לקבוע רף הלכתי שימנע מצב שבו כל הקצנה דתית ציבורית תקבל ביטוי בין כותלי הצבא. למשל – הבהרה שלא יונהגו בצה"ל כללים מדירים דוגמת מחיצה בין נשים לגברים בזמן הרצאות, גם אם אלו ישקפו נורמה נוהגת בקרב ציבור משרתים מסוים.

(ב) בחינת האפשרות להסיט לגדודים החרדיים
חיילים המקפידים הקפדה חמורה על ענייני צניעות
והפרדה

5. שילוב נשים

(א) פתיחת כלל היחידות לשירות על פי קריטריון
מקצועי
 מומלץ לדון שוב בשילוב נשים ביחידות השונות על פי העיקרון שנקבע בוועדת שגב, "האדם הנכון במקום הנכון", ובהתאם לעקרון השוויון, תוך בחינת האפשרות של פתיחת כלל התפקידים בצה"ל לשירות נשים על פי רף קבלה מקצועי ליחידות, המאפשר לכל מי שעומד בו לשרת באותה יחידה בלא לייחס משקל למגדר.

סיכום

התהליך של עדכון פקודת השירות המשותף, שנועדה להסדיר את שירות החיילות לצד חיילים, ובפרט חיילים דתיים, מלמד על ניסיון לפתור את המתח

האמור באופן ממלכתי ככל האפשר, תוך קיום דיאלוג עם נציגיהם האזרחיים של החיילים והחיילות מתוך כוונה להגיע לנקודת איזון אפשרית בין הצדדים. התבטאויות מפקדי הצבא הבכירים משקפות עמדת מוצא שמבקשת להמשיך לשמור את צה"ל "מחוץ למחלוקות פוליטיות", ואף להגן עליו מפני חדירת שסעים חברתיים. אולם התחקות אחר התהליך המורכב מבהירה שכל עוד הצבא הישראלי מושתת על מודל צבא העם, אי־אפשר למנוע חלחול של סוגיות חברתיות, פוליטיות או ערכיות לתוך הצבא.

מחקר זה מכיר בחשיבות העליונה שבשמירה על תפיסה ממלכתית המחויבת לכיבוד כלל המשרתים בצבא. הוא מציע מסגרת נורמטיבית לאיזון הראוי בין האינטרסים והערכים השונים המתנגשים בסוגיה החברתית המורכבת של השירות המשותף, ועל בסיסה מוצגות מסקנותיו והמלצותיו בנושא.

בחודש יולי 2018, במסגרת שבוע סדרת החינוך בקורס קצינים בבה"ד 1, הועברה סדנה מטעם עמותת "גשר", ובה הציגו המנחים לפני הצוערים דילמות פיקודיות ערכיות. כחלק מהפעילות נשאלו הצוערים כיצד היו נוהגים כמפקדים לו מש"קית חינוך הייתה מבקשת להצטרף לטיול, כשהם יודעים שהדבר מפריע לחייל דתי.

שבעה מתוך עשרה צוערים השיבו שיש להתחשב בחייל הדתי ולא לאפשר למש"קית להצטרף לטיול.

על פי עדות שמסר לקו החם של שדולת הנשים אחד החיילים שנכח בשיחה, בדיון הזכרה פקודת השירות המשותף, המתירה לחייל דתי להימנע מפעילות מעורבת מגדרית, אולם לטענת אותו חייל, "מנחת הסדנה, המפק"ץ והמג"ד דרשו שניתן הכרעה ערכית, ושלא נלך לפי פקודות".¹

כשבועיים לאחר שפרטי האירוע התפרסמו בתקשורת דווח על מקרה אחר, שבו חיילות וחיילים של הגדוד המעורב "ברדלס" הגיעו לכפר הנופש באשקלון לפעילות שכללה רחצה בבריכה, וכעבור כמה דקות הוצאו הבנות מבריכת השחייה כדי שלא לפגוע ברגשותיהם של חיילים דתיים ששהו במקום באותה עת.

אחת מלוחמות הגדוד העידה: "האבסורד הוא שגם החיילים הדתיים אצלנו היו בסדר גמור עם זה שהיינו איתם בבריכה [...] מכיוון שאנחנו עושים הכול ביחד ונהנים מהביחד, הם לא רצו להישאר בבריכה לבד". לדבריה, התחושה בקרב הבנות בגדוד בעקבות המקרה הייתה קשה:

מצד אחד אוטרים עלינו לענוד תכשיטים על מדי א, וגם בתספורות מתערבים, כדי שנהיה שווים לבנים, אבל כשזה מגיע לבריכה, פתאום רק לבנים מותר. בעיקר הרגשנו מושפלות ומנוצלות, כי אנחנו מספיק טובות כדי להסתער ביחד, לסכל פיוגעים ביחד ולסכן את עצמנו ביחד, ואז כשזה מגיע להנאה מוציאים אותנו כי יש לנו איבר מין שונה בין הרגליים.²

1 משה ויסטון, "צוערים בבה"ד 1: מעדיפים להתחשב בחבר דתי ולמנוע צירוף חיילת לטיול", כיפה, 10.7.2018.

2 אמיר אלון, "בגלל חיילים דתיים: לוחמות קיבלו פקודה לצאת מהבריכה", ynet, 24.7.2018.

בשנים האחרונות שב ועלה לדיון ציבורי נושא שירות הנשים בצה"ל. הדיון הפך סוער במיוחד לאחר שבחודש ספטמבר 2016 התקבלה פקודת השירות המשותף (פקודת מטכ"ל 33.0207), אשר החליפה את פקודת השילוב הראוי ונועדה להסדיר את שירותן של נשים לצד גברים, ובייחוד לצד חיילים דתיים המקפידים על הגבלות הלכתיות של צניעות והפרדה. הפקודה החדשה עוררה התנגדות בשני צידי המתרת: גורמים דתיים פירשו אותה כפוגענית כלפי החיילים הדתיים וכמבטאת בעיקר אג'נדות ליברליות ופמיניסטיות קיצוניות,³ ואילו ארגוני הנשים טענו כי הפקודה ממשיכה להפלות נשים כיוון שהיא מאפשרת לחיילים דתיים להשתחרר בקלות רבה מדי מפעילויות שבהן אלה מעורבות, ומדגישה את כללי הצניעות וההפרדה.⁴ במקביל לניסוח הפקודה המשיך בצה"ל התהליך של פתיחת יחידות צבאיות נוספות לשירות נשים, לרבות יחידות קרביות שנתפסו עד אז כיחידות גבריות. בכלל זה התקבלה ההחלטה לאחד את גדודי קורס הקצינים בבה"ד 1 לכדי גדודים מעורבים, ולפתוח תוכנית ניסיונית של שירות נשים כלוחמות שריון.

תהליכים אלו עוררו את זעמם של רבנים ואנשי ציבור שונים, והוויכוח בסוגיה זו הפך סוער במיוחד ולוזה בחילופי האשמות קשים בין הצדדים. ארגונים דתיים יצאו בקמפיינים נרחבים נגד נוסח הפקודה, ובעיקר נגד שילובן של נשים ביחידות

3 למשל, מתוך דברים שנאמרו בפגישה בין רבנים בציונות הדתית לנציגי מפלגת הבית היהודי: "הבעיה איננה נשים או שירות נשים אלא העובדה שבעוד פקודת השילוב הראוי נכתבה בוועדה ציבורית, מתוך כבוד והתחשבות באורח החיים של כלל משרתי צה"ל ומתוך ההבנה כי הצבא חייב להיות אי של קונצנזוס וכבוד הדדי שישמור על הערבות ואחות הלוחמים בין המשרתים, הרי שהפקודה החדשה, פקודת השירות המשותף נכתבה במסתרים, מאחורי הגב, ומבטאת בעיקר אג'נדות ליברליות ופמיניסטיות קיצוניות, שמקובלות בעיקר בחוגי השמאל הקיצוני שרובו כלל אינו משרת בצה"ל ואף מעודד אקטיבית לסרבנות". משה ויטטון, "רבנים בכירים לבנט ושקד: 'פקודת השירות המשותף נכתבה במחשכים'", כיפה, 7.3.2017.

4 למשל, מתוך דברים שכתבה ד"ר יופי תירוש: "הפקודה יוצרת אשליה אופטית כאילו היא לא משפיעה כלל על חיילות, כי היא פשוט מאפשרת לחיילים דתיים לזוז הצדה. אך מי שמשלמת את מחיר ההפרדה הן הנשים. בפועל החיילות הן שנעשות מוקצות [...] קל לטעות ולחשוב שההפרדות והצניעות דווקא מגנות על חיילות. פחות עור חשוף משמעותו, לכאורה, פחות החפצה של גוף האישה. פחות פעילות הכרוכה במגע או בייחוד – פחות חשש לסיטואציות אינטימיות לא רצויות. אבל זו מסקנה שגויה [...] הסדרי הצניעות וההפרדה מזכירים לחיילות ולסביבתן שהן קודם כל ישויות מיניות הנמדדות דרך גופן הפתייני. כך לא משמרים תחושת ערך עצמי, תרבות של שוויון הזדמנויות או הגנה מפני עבירות מין". יופי תירוש, "ידע כל חייל בצה"ל – אסור לחבק", הארץ, 25.5.2017.

קרבות. הופצו סרטונים המזהירים מפני ההשלכות החמורות הצפויות משילוב זה, וגילויי דעת של רבנים אוגדו לכדי חוברות שחולקו בבתני כנסת ובמסגרות שונות.⁵ יש שראו בוויכוח זה את קצה הקרחון של משבר אי-אמון הולך וגדל בין צה"ל לצינונות הדתית. ביטוי לכך אפשר לראות, למשל, בקריאתו יוצאת הדופן של חבר הכנסת בצלאל סמוטריץ' לציבור המתגייסים הדתי-לאומי לשקול את דחיית גיוסם כמחאה נגד השירות המשותף, או בקביעתו של הרב אבינר כי שירות כזה הוא בגדר "ייהרג ובל יעבור". גם ארגוני הנשים החריפו את מאבקם בתקופת עדכון הפקודה ולאחריה, וקראו לחיילות לדווח על מקרים של הדרה או של פוגענות מגדרית כלפיהן. שדולת הנשים אף הפיצה סרטון המאגד עדויות שונות שהגיעו אליה, בקריאה לעצור את ההדרה ולדווח למוקד מטעמן על אירועי הדרה נוספים. מאבקן זה נקשר למאבק חברתי כללי נגד הדתה במרחבים הציבוריים ובצה"ל, מתוך תפיסה שלפיה הדרת נשים בצבא היא נדבך ברור של תהליך הדתה – אף שמבין ארגוני הנשים היו שהכחישו את הקשר בין המאבקים.

לאחר עבודה שנמשכה שנים ועל רקע ויכוח ציבורי חריף עדכן צה"ל באופן סופי את הפקודה בחודש דצמבר 2017. בפקודה החדשה נקבע בין השאר כי חיילים יוכלו לבקש ממפקדיהם שחרור מפעילויות נופש "אם קיים חשש כי השתתפותם בפעילות תפגע באמונתם, בערכיהם, או באורח חייהם הדתי". במקרים אלו, על פי הפקודה, יהיה על המפקדים להפעיל שיקול דעת בעת הבחינה של בקשת החיילים, ואם שחרורם יאושר יהיה על המפקדים להציע להם פעילות חלופית שאיננה תורנות או משימת שמירה.

שני המקרים המתוארים בפתח פרק זה הם עדות לכך שגם פקודה חלוטה איננה ערובה ליישום תקין בשטח. אף שהפקודה קובעת בפירוש כי במקרה של פעילות נופש שאינה עולה בקנה אחד עם אמונתם חיילים דתיים רשאים לבקש פעילות חלופית, בשני המקרים הפתרון שנבחר – הן להלכה והן למעשה – היה הדרתן של החיילות מהפעילות.

ואומנם, בחודשים האחרונים הגיעו לקו החם של שדולת הנשים עוד ועוד עדויות על פרשנות מחמירה של פקודת השירות המשותף, אף שהפקודה בנוסחה המעודכן ביותר מבהירה כי אין לפרש את הכללים המעוגנים בה באופן מחמיר

5 ראו למשל "אג'נדה צבאית(?)": כיצד תפיסת המגדר מפוררת את צבא העם", סדרת מאמרים ע"פ שיעורים מאת הרב יגאל לוינשטיין.

אלא כלשונם בלבד. ובכל זאת, ביולי 2018, בעקבות חשיפת המקרים, מצא לנוכח ראש אכ"א האלוף מוטי אלמוז להפיץ איגרת לחיילי צה"ל שבה הוא מבהיר את שנאמר ממילא בפקודה בעניין זה.

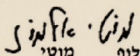
איגרת ראש אכ"א, האלוף מוטי אלמוז, יולי 2018

מפקדים

הנדון: **פרשנות מחמירה ופרשנות בכלל של פקודות הצבא**

1. בעקבות מספר דיווחים על מספר מקרים שבהם החליטו מפקדים להחמיר על כללי ההופעה והלבוש הקבועים בפקודות, למשל, בדרך של הטלת איסור על חיילות ללבוש חולצה לבנה או הטלת איסור על לבשת בגד ים בשטחי בריכה. החמרות אלה עומדות בניגוד לפקודות הצבא ולמדיניות, פוגעות שלא לצורך בקבוצות רחבות מבין המשרתים, ואינן עולות בקנה אחד עם אחריותם של המפקדים בצה"ל.
2. צה"ל הוא צבאה של המדינה ושערינו פתוחים לכל חלקי החברה הישראלית – חילונים ודתיים, נשים וגברים, חרדים, בני מיעוטים ומתנדבים. כולם. השתתפות כלל חלקי החברה במאמץ ההגנה על העם והארץ הינה חלק מתפיסת היותנו צבא עם ממלכתי.
3. עקרונות אלה באים לידי ביטוי גם בפקודות הצבא בנושא לבוש, משטר ומשמעת. פקודות הצבא מביאות לידי ביטוי את ערכי המשמעת והאחידות הצבאיים, את ייעודו המבצעי של צה"ל, ואת לכידות המסגרת הצבאית. הן נועדו להבטיח שירות מכובד ומכבד לכל החיילים.
4. הפקודות בנושא ההופעה, הלבוש והשירות המשותף הן פקודות מחייבות, **ויש לפעול לפיהן ככתבן וכלשונו. אף מפקד אינו רשאי להחליט על דעת עצמו להחמיר מהן או להקל בהן.**
5. בצה"ל משרתים טובי המפקדים, ומצופה מהם למצוא את שביל הזהב שיאפשר שירות מכבד לכל החיילים שתחת פיקודם. על המפקדים לגלות מעורבות בנעשה ביחידתם, לרדת לפרטים, לנקוט גישה פעילה ודומיננטית ולהציג עמדה פיקודית חדה וברורה. כל זאת, מבלי לסטות מהפקודות – מבלי להקל או להחמיר.
6. עיסוק מתמיד של המפקדים באחדות השורות, תוך התחשבות בייחודיות ובצרכים של כל אחד ואחת מהמשרתים בצה"ל, ותוך הקפדה מלאה על קיום פקודות הצבא, יבטיחו בסיס מוצק ויציב למימוש משימותינו כצבא המגן על כלל תושבי המדינה ומבטיח את שלום תושביה ומתכוון למלחמה.

בברכה,

 אלוף מוטי אלמוז
 ראש אגף כוח האדם

השירות המשותף וצה"ל כצבא העם

במסגרת הדיון בסוגיית השירות המשותף מוזכר פעמים רבות מודל "צבא העם". הקישור בינה לבין מודל זה נועד להדגיש את האתגר המיוחד העומד לפני צבא שבו משרתות מכוח חוק שירות חובה אוכלוסיות שונות, בעלות אינטרסים, צרכים וערכים שונים. משכך, המתח המתעורר בשל החובה לאפשר לכלל המשרתים שירות מכבד ולהגן על זכויותיהם של כלל המשרתים והמשרתות הוא בלתי נמנע.

אולם מעניין לשים לב כי בעוד הכותרת "צבא העם" נשארה אותה כותרת מאז הקמת צה"ל ועד היום, המשמעות של מימוש הרעיון בשטח השתנתה לגמרי.

כך, למשל, בדיון בוועדה לקידום מעמד האישה בכנסת בדצמבר 2011 התייחסה ראש אגף כוח אדם דאז, האלופה אורנה ברביבאי, לצבא העם כצבא המגייס לשורותיו נשים וגברים ומחויב הן לאפשר שירות מכבד לכולם והן לערך השוויון:

צה"ל ימשיך וחייב להיות צבא העם וככזה הוא מגייס גברים ונשים [...] התפקיד שלנו כצבא לייצר הסדרה שממקסמת את הפוטנציאל [...] גם בהיבט של שוויון הזדמנויות לנשים, כבוד לנשים בשם היותן נשים ומיקום שלהן בכל מקום שהן יכולות להיות בצבא כששום דבר לא חסום בפניהן.⁶

פרשנות דומה, המדגישה את המרקם המיוחד שיוצר מודל צבא העם, ניכרת גם בתגובת דובר צה"ל למקרה שבו הוצאו לוחמות מהבריכה בפעילות נופש משותפת, שבה נמסר: "צה"ל הוא צבא העם וככזה מגייס לשורותיו חיילים וחילות מכל חלקי החברה. צה"ל פועל על מנת לאפשר שירות ושימור אורח החיים של כלל חיילי צה"ל, חילונים ודתיים".⁷

6 פרוטוקול ישיבה מסי' 121 של הוועדה לקידום מעמד האישה ולשוויון מגדרי, הכנסת ה-18, 27.12.2011, עמ' 22.

7 מצוטט אצל אלון (לעיל הערה 2).

לעומת זאת, בתגובה לאירוע בבה"ד 1 הדגישה הודעת דובר צה"ל ממד שונה של מודל זה, ולפיה היותו של צה"ל צבא העם מתפרשת כביטוי למחויבותו לערכים דמוקרטיים ויהודיים שהמדינה חרתה על דגלה:

כחלק מקורס הקצינים מבוצעות סדנאות בהן מפגשים את הצוערים עם דילמות האופייניות ל**פיקוד על צבא העם במדינת ישראל** [ההדגשה שלי], ומתקיים שיח על משמעות צה"ל כצבא העם במדינה יהודית ודמוקרטית. בנוסף, לומדים הצוערים את פקודת השירות המשותף המאפשרת קבלת החלטות בנושאים אלה תוך התחשבות בערכי הרעות, כבוד האדם והשליחות.⁸

ואומנם, כפי שאבקש להראות בפרקים הבאים, תפיסת מודל צבא העם כמודל שצה"ל מחויב אליו מתפרשת באופנים שונים ולעיתים מנוגדים בידי הצדדים השונים. כך, למשל, בעוד נציגות ארגוני הנשים סבורות כי מודל זה מחייב את צה"ל לשוויון מגדרי מלא, נציגים דתיים תופסים אותו כמחזק את טענתם נגד שילוב נשים שאינו מאפשר שירות העולה בקנה אחד עם מחויבות הלכתית להפרדה מגדרית.

יתרה מזו, שאלת משמעותו של מודל צבא העם נתונה כיום במחלוקת רחבה, הן באשר לתוכנו של מודל זה והן באשר לרלוונטיות שלו למציאות החברתית וליחסים שבין הצבא לחברה כיום. הנחת המוצא של הדיון המובא במחקר זה היא אפוא שצה"ל הוא צבא העם במובן זה שחייליו וחיילותיו מתגייסים מתוקף חוק גיוס חובה, ומשכך הוא מחויב לאפשר לכל אחד ואחת מהם שירות מכבד. כחלק ממחויבות זו צה"ל מדגיש עקרונות של מיצוי ההון האנושי, קידום ערך השוויון, רב-תרבותיות וסובלנות כלפי אמונות ואורחות חיים. רעיון צבא העם מבוסס מטבעו על הכללה, והכללה של קבוצות שונות יוצרת בהכרח מתחים. האתגר של צה"ל – ובמיוחד לנוכח שתי מגמות של שינוי: הרחבת היקף היחידות הפתוחות לשירות נשים, ובכלל זה יחידות שנתפסו בעבר כ"גבריות"; והתחזקות הדומיננטיות של חיילים דתיים בצבא – הוא אפוא לאפשר את השירות המשותף.

על אתגר זה כותב בין היתר החוקר יגיל לוי:

שתי "מהפכות חברתיות" שהתחוללו בצבא בעשור האחרון צועדות לקראת התנגשות: "המהפכה הפמיניסטית" אל מול "המהפכה הדתית". זוהי התנגשות בין נשים ודתיים, הקבוצות אשר הגבירו את נוכחותן במקצועות הלחימה במהלך העשור האחרון. כל אחת מהקבוצות התמודדה ומתמודדת נגד חסמי תרבותיים.⁹

מחקר זה מבקש אפוא לעסוק בסוגיות הכרוכות בשילוב נשים בצה"ל כמבטאות את יחסי הגומלין ההדוקים שבין צה"ל לחברה בישראל ואת ההשפעה ההדדית ביניהם. מן הפן האחד נושא זה הוא מקרה בוחן של מחלוקות ערכיות בחברה החודרות לצבא, שהרי אף ששאלת השירות המשותף היא שאלה פנים-צבאית, המתחים שהיא מעוררת קשורים בקשר הדוק למתח הכללי בחברה סביב מה שקיבל את הכינוי "הדתה"; ומן הפן האחר, המתח הפנים-צבאי שסוגיה זו יוצרת הוא בעל השפעה החוצה את גבולות הצבא ומהדהדת גם בחברה הישראלית.

שורשי המחלוקת

המחלוקת סביב שילוב נשים בצה"ל מבטאת התנגשות בין תפיסת שוויון מגדרי לבין ערכים וטעונויים דתיים. מנקודת המבט הדתית,¹⁰ שילוב נשים בצה"ל מעורר אתגרים בשלושה מישורים:

9 יגיל לוי, "השילוב הרהוי: הצעה לניתוח רב-ממדי של המאבק נשים-דתיים בצה"ל", המרחב הציבורי 2 (2008): 132-159, בעמ' 132.

10 ככלל, מחקר זה מניח כי המתח סביב שילוב נשים ביחידות לוחמות בצה"ל הוא מתח בין נשים לדתיים. מובן כי אין מדובר בשני מחנות הומוגניים, אלא במחנות שיש בהם זרמים שונים וקבוצות שונות המחזיקים בעמדות שונות. כשם שגם בין הנשים יש מגוון דעות באשר לאופן שבו יש ליישם שוויון מגדרי בצבא, כך בוודאי בקרב הדתיים הדעות חלוקות באשר לאותה שאלה. עם זאת, היות שמחקר זה עוסק בעמדות שיש ביניהן קונפליקט, הוא מתייחס על דרך ההכללה לאותם גורמים שאומנם לא ראו בעין אחת את הדרך הראויה להטמעת השילוב הראוי. למרות הרבדים השונים של כל קבוצה, המחקר מניח כי האתגרים ששילוב זה מציב קשורים להתנגשות שבין צורכי החיילות המשרתות לבין צורכי החיילים הדתיים בני הציונות הדתית.

(1) המישור הערכי־חברתי – האופן שבו שילוב נשים בצה"ל מטמיע נורמות פמיניסטיות ותפיסות מגדר המתנגשות עם מערכת הערכים הדתית שהדתיים מבקשים לשמר.

(2) המישור האידאולוגי־צבאי – האופן שבו שירות נשים בצה"ל משפיע על צביונו של צבא העם. היעדר הפרדה מגדרית ושילובן של נשים ביחידות לוחמות מנוגדים לצביון היהודי המבוסס על האתוס של "והיה מחניך קדוש", שהוא הצביון הראוי לשיטתם.

(3) המישור הטכני־אינסטרומנטלי – האופן שבו שילוב נשים מערים קשיים קונקרטיים על החיילים הדתיים המקפידים על גדרות צניעות והפרדה.

האתגר המונח לפתחו של צה"ל בשל הרחבת שירות הנשים ופתיחתן של יחידות צבאיות נוספות לפנייהן הוא לכאורה זה הנוגע במישור הטכני־אינסטרומנטלי, ובהתנגשות שבין יישום הדרישה לשוויון מהותי לבין המחויבות לאפשר לחיילים להקפיד על הגבלות הלכתיות. כך למשל, חיילים המקפידים על איסור "ייחוד", שלפיו אסור לגבר לשהות במתחם סגור עם אישה שאיננה אשתו, יתקשו למלא משימות הכרוכות בהימצאות בחדר סגור עם נשים; באופן דומה, עבור חיילים הנמנעים ממגע עם אישה, אימונים גופניים הכוללים הדגמות עשויים לעורר בעיה הלכתית.

ואומנם, מתח זה הוא שהוצב באופן פורמלי כסוגיה המרכזית שבה נתבקש צה"ל לטפל במסגרת ניסוחה של פקודת השירות המשותף. ואכן, הנוסח העדכני של הפקודה הוא בעל אופי של מדריך טכני מעשי המתייחס לאופן הפרקטי שבו יש לקיים שירות משותף לנשים ולגברים, ודומה שיישום ראוי שלו עתיד לתת מענה לשאלות נקודתיות בעניין זה.

אולם בעוד ההיבטים הטכניים אומנם מטופלים – גם אם לא לשביעות רצונם המלא של הצדדים – הרבדים האידאולוגיים והערכיים־חברתיים נותרו לא פתורים. נדמה שגם אם בשיחות ובמפגשים הפורמליים עם גורמי הצבא היבטים אלה אינם נדונים באופן מוצהר, הם מהווים את חומר הבערה המצית ומלבה את המחלוקת החברתית ואת ביטויה בתוך הצבא.

המתח שבליבת הרובד הערכי־חברתי הוא זה שמקבל ביטוי על פני השטח: המתח בין תפיסת מגדר פמיניסטית לתפיסה דתית שמרנית באשר לתפקידה

ומקומה הראוי של האישה ולהבחנות הרלוונטיות בין המינים. התפיסה הדתית השמרנית מאמינה בשונות מהותית בין נשים לגברים, שבגללה יש תפקידים ייעודיים לאישה – השונים מאלה של הגבר – הנסובים בעיקר סביב בניין הבית, גידול וחינוך הילדים וניהול המשפחה. התפיסה הפמיניסטית הליברלית, לעומת זאת, גורסת כי השוני הביולוגי בין המינים אינו אמור להסליל נשים לכיוונים וליעדים השונים קטגורית מאלה של הגברים. נדבך נוסף של תפיסה זו הוא התנגדות עקרונית להפרדה בין המינים מן הטעם שזו יוצרת בהכרח אפליה ("אין הפרדה שוויונית").

מתח זה הוא ביטוי למתח רחב יותר – גם הוא במישור הערכי-חברתי – המצוי על סדר היום של החברה הישראלית בעת האחרונה, בין אלה הטוענים להדתה גוברת במרחבים הציבוריים ומתנגדים בתוקף לכל ביטוי מסוג זה, לבין אלה שלדידם יש לתת ביטוי לזהותה של מדינת ישראל כמדינה יהודית.

מחקר זה אינו עוסק בשאלת ההדתה בצה"ל, ולפיכך לא יתמקד במחלוקת החברתית בין הדרישה לעיגון זהותה היהודית של המדינה לבין התנגדות לגילויי הדתה. עם זאת, היות שמחלוקת זו חלחלה, כאמור, לצבא, בין היתר דרך הדיון בשאלת הרחבת שירות הנשים, חשוב להבין את ההקשרים שבהם נדונה סוגיה זו.

ממד נוסף של המתח סביב סוגיית השירות המשותף שאינו מטופל בפקודה הוא זה המצוי במישור האידאולוגי. ממד זה קשור בהיותו של צה"ל צבא העם במדינה המגדירה עצמה כמדינה יהודית ודמוקרטית. כמו בתחומים נוספים, גם בעניין שלפנינו נוצר לעיתים מתח בין שתי זהויות אלה, בעיקר אם מפרשים את הרכיב היהודי לאור ערכים דתיים שאינם עולים בקנה אחד עם האופן שבו אחרים מבקשים לתת ביטוי לרכיב הדמוקרטי.

ואומנם, זרמים שונים במגזר הדתי טוענים שכצבא העם של מדינה יהודית, על צה"ל לשקף ערכים יהודיים. כמה מערכים אלה, לשיטתם, אינם יכולים לדור בכפיפה אחת עם שירות מעורב של נשים וגברים, משום שהוא פוגע באידאל קדושת המחנה שהם מבקשים להשית על הצבא.

עניין זה מבואר בין היתר אצל שולמית אלמוג וקארין כרמית יפת, במאמרן "הדתה, הדרה וצבא: אפס ביחסי מגדר?". הן כותבות כך: "כחלק ממשטר

התגמול הצה"לי, ביקשה הציונות הדתית להטביע חותם דתי וערכי על צה"ל, ברוח הציוני המקראי 'והיה מחניך קדוש'¹¹. הן מצטטות את המנכ"ל לשעבר של איגוד ישיבות ההסדר, הרב אברהם ברון, המסביר כיצד עירוב בין נשים לגברים מסכן חזון זה: "[...] זה כתם על הצבא [...] ללא עזרתו של ה' לא ננצח במלחמות, והקב"ה הציב תנאי־ברזל: 'והיה מחניך קדוש' [...] נכשלנו במאמץ להסביר, לצבא ולאומה, שנושא הצניעות חמור יותר מאשר כשרות ושבת"¹².

מבנה המחקר

ראשית אבקש לסקור את האופן שבו נשים שולבו בצה"ל מיום הקמתו ואת העקרונות שהנחו שילוב זה לאורך השנים. לאחר מכן אבחן את השתלבותם של בני הציונות הדתית בצבא ואת התהליכים שהובילו למקומם המרכזי בצבא ולהתחזקות מעמדם בו לאחרונה, ואסקור בקצרה גם את התמורות שחלו בשנים האחרונות באופי ובהיקף של השירות הצבאי של בנות הציונות הדתית – שלטענתי משפיע על עמדות הרבנים בסוגיית השירות המשותף. הפרק הבא במחקר ינתח את ההתנגשות שאליה הובילו שני תהליכים אלו (הרחבת שירות הנשים והשתלבות בני הציונות הדתית ביחידות הליבה ובפיקוד), ואת האופן שבו ביקש הצבא לטפל בהתנגשות זו באמצעות הפקודות שנועדו להסדירה. לאחר מכן אסקור עדויות של חיילים וחיילות על יישום פוגעני, לטענתם, של פקודות אלה. בשלב הבא אמפה את הטענות המועלות נגד שירות נשים או הרחבתו ואתמקד באשכול הטענות הדתיות, שהן העומדות במוקד המתח בסוגיית השירות המשותף, ובוודאי המתח המקבל ביטוי חברתי. אראה שבמוקד טענות אלה עומד לא רק חשש לרווחתם של החיילים הדתיים, אלא גם חשש אידאולוגי הנשען על תפיסות עולם שמרניות באשר לתפקידה המסורתי של האישה. לבסוף אציע מסגרת נורמטיבית ועקרונות יסוד שעל בסיסם ייקבעו ההמלצות למחקר זה. בנספח למחקר אסקור שירות נשים בצבאות נוספים

11 שולמית אלמוג וקארין כרמית יפת, "הדחה, הדרה וצבא: אפס ביחסי מגדר", עיוני משפט לט (2016): 243–316, בעמ' 279.

12 אלמוג ויפת, שם, הערה 176.

בעולם תוך הצבעה על מתחים חברתיים ששירות זה העלה במדינות אחרות, אף שהמתח בסוגיה שלפנינו ייחודי לצה"ל.

אבקש כעת להבהיר במה המחקר אינו עוסק:

מחקר זה לא יעסוק בשאלות עקרוניות על גבולות השוויון ועל האופן שבו הם באים לידי ביטוי בשילוב נשים בצבא. המחקר יניח, בהמשך להחלטת בג"ץ בעניין אליס מילר, כי צה"ל מחויב לערך יסוד זה וכי עליו להביאו לידי ביטוי במתן שוויון מהותי לכלל החיילים המשרתים בו,¹³ בלי להתעלם ממקומם של שיקולים פרגמטיים ובתוכם שיקולים כלכליים ומבצעיים. כמו כן, בהיותו מושתת על מודל צבא העם המגייס לשורותיו חיילים מכוח חוק, המחקר יניח כאמור כי על צה"ל לאפשר לכלל חייליו שירות שאינו פוגע במצפונם ומביא בחשבון את רווחתם, ובכלל זה את רווחתם הערכית והדתית.

שאלות על שיקולים מבצעיים וכלכליים בשילוב נשים תישארנה גם הן מחוץ לדיון, בהנחה שהן מטופלות על ידי הגורמים המקצועיים בצבא, הערים למכלול השיקולים והאילוצים הרחב. הדבר נכון גם לעניין ההשלכות הרפואיות של שילוב נשים ביחידות לוחמות.

שאלה נוספת שתישאר מחוץ ליריעה של מחקר זה נוגעת לשירות חרדים. אף שלהרחבת שירות החרדים יש השפעה עצומה על שירותן של נשים והיא עומדת במוקד תלונות רבות מצידן, ככלל יתמקד מחקר זה באתגרים הכרוכים בשילוב נשים לצד חיילים דתיים שאינם משרתים ביחידות ייעודיות לחרדים. הטעם לכך נעוץ בין היתר בעובדה שפקודת השירות המשותף אינה חלה על משרתים חרדים, שלגביהם נוקט צה"ל מדיניות הפרדה מוחלטת. מדיניות זו כשלעצמה מציבה אתגרים והצדקתה מעוררת שאלות נורמטיביות, אולם סוגיות אלה דורשות ניתוח נפרד המביא בחשבון שיקולים נוספים על אלה הרלוונטיים לתחום מחקר זה.

הנחות היסוד של המחקר

באיגרת שחילק הרמטכ"ל לשעבר רא"ל גדי איזנקוט לחיילים לרגל 70 שנה לצה"ל, הוא מנה ארבעה עקרונות המנחים את מפקדי הצבא:

(1) צה"ל הוא בראש ובראשונה צבא לוחם

(2) צה"ל הוא צבא העם

(3) צה"ל הוא צבא ממלכתי

(4) צה"ל הוא צבא ערכי

ארבעה עקרונות אלו הם במידה רבה תשתית להנחות היסוד העומדות בבסיס מחקר זה.

1. מחויבות הצבא למלא את תפקידו כצבא ההגנה של מדינת ישראל

במסמך רוח צה"ל, שהוא במידה רבה "תעודת הזהות הערכית" של הצבא, מובהר: "מטרת צה"ל היא להגן על קיומה של מדינת ישראל, על עצמאותה ועל ביטחון אזרחיה ותושביה"¹⁴. ואכן, איש אינו חולק על כך שבראש ובראשונה הצבא מחויב למלא את תפקידו כצבא ההגנה של המדינה, וכי על צה"ל להיות מוכן לנצח בקרב וערוך להתמודד עם האיומים הביטחוניים שמולם ניצבת מדינת ישראל.

אם כן, מחקר זה מניח כי כאשר שיקולי ביטחון מתנגשים עם עקרונות וערכים נוספים יש לאזן ביניהם על פי עקרונות של מידתיות, המאפשרים לצה"ל למלא את ייעודו המבצעי תוך שמירה על ערכיו כצבאה של מדינה דמוקרטית.

2. תפיסת צה"ל על פי מודל צבא העם

"רק אם העם כולו ידע להגן על עצמו, על חירותו ועל מדינתו – יקום ביטחונו. עלינו לדאוג לכך שכל איש ואשה בישראל ידעו לשאת נשק ולעמוד במערכה"¹⁵.

14 "רוח צה"ל", אתר צה"ל.

15 דוד בן-גוריון, חזון ודרך, א, תל אביב: הוצאת מפלגת פועלי ארץ ישראל, תשי"א, עמ' 1.

כך הסביר ראש הממשלה ושר הביטחון הראשון דוד בן-גוריון כאשר קבע כי "על העם מגן צבא העם".

השאלה מה בדיוק משמעות המונח "צבא העם" כיום היא שאלה מורכבת ורבת-חשיבות שאין לה תשובה אחת ברורה ומוסכמת. יתרה מזו, אף שמודל זה ממשיך להיתפס כאתוס וכאידיאל, בעת האחרונה נשמעים גם קולות הקוראים לבחון אם במתכונתו המסורתית זהו אומנם עדיין המודל הנכון לצה"ל.¹⁶ מחקר זה לא עסק בשאלות אלה, וההנחה העומדת בבסיסו היא כי תפיסת צבא העם כצבא הנשען על גיוס חובה ותפיסת השירות בצה"ל כמרכיב משמעותי בהשתייכות הקהילתית-חברתית ממשיות לעמוד ביסודו של צה"ל, ועודן תפיסות דומיננטיות מאוד בחברה הישראלית. עדות לכך אפשר למצוא, למשל, במסמך "ייעוד וייחוד" המופיע באתר צה"ל, ובו נכתב כך:

צה"ל, כ"צבא העם", ימשיך לגייס לשורותיו חיילים רבים ככל האפשר, בסדיר ובמילואים.

הזרם המרכזי של החברה הישראלית שותף להסכמה המחייבת שירות בצה"ל, בסדיר ובמילואים. להסכמה זו נודעת חשיבות רבה בהבטחת חוסנו הלאומי, ובשל כך ראוי לפעול במלוא המרץ לטיפוחה, לביסוסה ולחיזוקה של הסכמה זו.

על צה"ל להשתדל ליצור הזדמנויות שוות, ככל האפשר, לבאים בשעריו גם כאשר הדבר דורש התייחסות ייחודית לחלק מהם, על מנת לשלבם באופן המיטבי בצה"ל בפרט ובחברה הישראלית בכלל.

עם השנים גדל והלך שיעור הצעירים, שכלל לא גויסו לצבא, או שגויסו ולא סיימו את שירותם. צה"ל יבחן את עצמו בהתמדה

16 ראו למשל אלעזר גולדשטיין, "צבא העם או צבא שכירים?", מערכות 458 (2014): 53-59; או דב תמרי, "צבא העם' במבחן", בתוך: מאיר אלרון וגבי שפר (עורכים), השירות הצבאי בישראל: אתגרים, חלופות ומשמעויות (מזכר 148), תל אביב: המכון למחקרי ביטחון לאומי, 2015, עמ' 27-36. ראו גם יגיל הנקין, "צאו מהטרט: צבא מקצועי לא רלוונטי לישראל", מידה, 14.3.2016.

כדי להבטיח שמרב האזרחים בגיל השירות יתגייסו, תוך צמצום, כמידת האפשר, של שיעור המשתחררים והמשתמטים.

הדבר דרוש הן כדי לקדם את שוויון החובות של אזרחי המדינה והן כדי לתת הזדמנות לאוכלוסיות ייחודיות להשתלב באופן מיטבי בצה"ל ובחברה.¹⁷

לפיכך, כאמור, ההנחה העומדת בבסיס מחקר זה היא כי בין שמודל צבא העם הוא אומנם המודל הראוי ובין שיש מקום לבחון עדכון שלו או מעבר למודל ביניים, זהו המודל הניצב כיום בבסיס קבלת ההחלטות בצה"ל, ולכן על המלצות המחקר לעמוד בקנה אחד עם רכיביו.

3. מחויבות הצבא לאפשר לכלל החיילים שירות שאינם פוגע בזהותם ובערכיהם

צה"ל מגייס לשורותיו מכוח חוק אזרחים ממגוון אוכלוסיות בחברה הישראלית. בין היתר משרתות בצה"ל נשים, ומשרתים חיילים המקפידים על אורח חיים דתי המחויב להלכה ושקיום מצוות הוא רכיב מרכזי בזהותם. השתתפות חובת הגיוס מחייבת את צה"ל לאפשר לכלל המגויסים שירות שאינם פוגע בזהותם ובערכיהם. אחת הטענות שמלווה את סוגיית השירות המשותף היא כי בחלק מהציבור הישראלי הלכה והתקבעה הנחה בלתי כתובה שלפיה לכללים הלכתיים משקל גבוה ממשקלם של ערכים ואמונות שמקורם אינם דתי. כך נוצרה ציפייה שבהתנגשות בין מחויבות דתית לעקרונות ערכיים ייסוגו האחרונים מפני הראשונים. במילים אחרות: העובדה כי קיום מצוות איננו עניין של בחירה עבור החייל הדתי יצרה חוסר איזון בהתפשרות הנדרשת מהצדדים השונים, ולרוב נדרש הצד שאיננו דתי "להתחשב". פרקטיקה כזו נשענת על תפיסה שאיננה מייחסת לערכים שאינם דתיים מעמד מכונן זהות, כלומר אינה רואה אותם כערכים שהפרתם פוגעת ביושרתו של האדם המחזיק בהם.¹⁸ הדבר בא לידי

17 "ייעוד וייחוד צה"ל", אתר צה"ל.

18 תפיסה זו מקבלת הגנה מסוימת מידי דני סטטמן, אשר טוען כי יש לבחון את הפגיעות שביניהן אנו מבקשים לאזן על בסיס פגיעתן במצפון. לטענתו, פעולה המנוגדת לאמונה דתית, כמו אכילת מאכל שאיננו כשר, פוגעת במצפון באופן שאיננו דומה לפגיעתה של פעולה המנוגדת לעקרונות אחרים (להוציא עקרונות כמו צמחונות למשל). כראיה

ביטוי, לדוגמה, באופן שבו צה"ל פוטר מלש"ביות משירות מטעמים מצפוניים: בנות דתיות מקבלות פטור גורף משירות כאשר הן מצהירות על אורח חיים דתי, אולם עבור מלש"ביות המבקשות שלא להתגייס מטעמי מצפון קבלת הפטור כרוכה במאמץ רב. ההנחה העומדת בבסיס מחקר זה היא כי לצד חתירה להתחשבות בצורכי המשרתים, אין להעניק מעמד מיוחד לעקרונות שבסיסם דתי על פני עקרונות שבסיסם ערכי-מצפוני; כשם שעבור החייל הדתי קיום מגע פיזי עומד בסתירה לאמונותיו וזהותו באופן הפוגע ביושרתו, כך הדרת נשים או פגיעה בכבודן עומדות בסתירה לאמונות ולזהות של החייל או החיילת הליברליים, באופן הפוגע ביושרתם. לפיכך, מחויבות הצבא לאפשר לכלל החיילים והחיילות שירות שאינו פוגע בזהותם ובערכיהם צריכה להתבטא כלפי כלל המשרתים באופן שווה, ואין להעדיף אוכלוסייה אחת על אחרת או לייחס חשיבות עליונה לשמירה על ערכיה של מי מהן.

4. מחויבות הצבא לעקרונות דמוקרטיים

צה"ל הוא צבאה של מדינת ישראל, אשר חרתה על דגלה להיות מדינה יהודית ודמוקרטית, ומכאן, בראש ובראשונה, נגזרת מחויבותו של הצבא לעקרונות דמוקרטיים.

לעניין סוגיית שילוב הנשים ביחידות השונות בצה"ל, ההנחה בבסיס מחקר זה היא כי עקרונותיה הדמוקרטיים של המדינה מחייבים אותה ואת צבאה לנהוג על פי עקרון השוויון באופן המעניק שוויון מהותי ולא פורמלי בלבד. עקרון השוויון מתחייב מערכי מוסר אוניברסליים שעליהם נשען צה"ל על פי מסמך רוח צה"ל, ומשמירה על ערך כבוד האדם שאינו עולה בקנה אחד עם אפליה על רקע מגדר או דת.

לכך הוא מצביע על כך שככלל, אדם דתי לעולם לא יאכל מאכל לא כשר, אולם מרבית האנשים מוכנים לנהוג לעיתים בניגוד לעקרונותיהם משיקולים תועלתניים או אחרים. דני סטמן, "הרהורים ביקורתיים על הפטור משירות צבאי מטעמי מצפון", עיוני משפט לא (3) (2009): 669-707, בעמ' 688-690. עניין זה קשור לשיח רחב יותר על פגיעה ברגשות דתיים. להרחבה ראו למשל מאמרם של דני סטמן וג'ידי ספיר, "חופש הדת, חופש מדת והגנה על רגשות דתיים", מחקרי משפט כא (תשס"ד): 74-75.

לסיכום, הנחות היסוד בבסיס מחקר זה מתכתבות במידה רבה עם הנחות היסוד שעליהן מצהיר צה"ל כעומדות בבסיס תפיסתו, שלפיהן:

צבא ההגנה לישראל הוא צבאה של מדינת ישראל. צה"ל פועל בכפיפות לרשויות השלטון האזרחי הדמוקרטי ולחוקי המדינה. מטרת צה"ל היא להגן על קיומה של מדינת ישראל ועל עצמאותה, ולסכל מאמצי אויב לשבש את אורח החיים התקין בה. חיילי צה"ל מחויבים להילחם, להקדיש את כל כוחותיהם, ואף לחרף את נפשם להגנת מדינת ישראל, אזרחיה ותושביה. חיילי צה"ל יפעלו על פי ערכי צה"ל ופקודותיו, תוך שמירה על חוקי המדינה וכבוד האדם, וכיבוד ערכיה של מדינת ישראל כמדינה יהודית ודמוקרטית.¹⁹

שירות נשים בצה"ל

צה"ל הוא אחד הצבאות היחידים בעולם שמגייס נשים לשירותיו מכוח חוק גיוס חובה.²⁰ נשים הן כיום כ-40% מחיילי החובה בצה"ל וכ-25% ממערך הקצונה. בשנת 2018 שירתו בצה"ל כ-10,000 נשים בשירות קבע.²¹ השיעור הממוצע של מתגייסות מכלל מחויבות הגיוס עומד בשנים האחרונות על 58%, נמוך למדי בהשוואה לשיעור הגיוס הממוצע של בנים לצבא, העומד על כ-75% מכלל מחויבי הגיוס.²²

נשים שירתו בצה"ל כבר עם הקמתו במאי 1948, ובשנת 1949 עוגן שירותן בחוק שירות ביטחון, התש"ט-1949 במסגרת חיל הנשים, שהוקם בפקודון של קצינות יוצאות הצבא הבריטי. חוק שירות הביטחון קבע שכל מי שהוא אזרח ישראל או תושב קבוע בה שהגיע לגיל 18 – גברים ונשים כאחד – שלא קיבל פטור משירות הוא "יוצא צבא", כלומר אפשר לקרוא לו לגיוס. בעת חקיקתו הגדיר החוק תקופת שירות של 30 חודשים לגברים ו-18 חודשים לנשים.²³ כמו כן נקבע בחוק שנשים יוכלו לבקש שחרור מהצבא מטעמי דת ומצפון, וכן בגין שלוש עלילות נוספות: הורות, נישואין והיריון.

20 גם בנורווגיה חל חוק גיוס חובה על נשים, אך בפועל, בהיעדר איומים ביטחוניים משמעותיים, רק נשים החפצות בכך מתגייסות בנורווגיה לצבא. ראו עוד בנספח למחקר זה על שירות נשים בצבאות שונים בעולם.

21 על פי נתונים שנמסרו מדובר צה"ל ב-12 ביולי 2018.

22 על פי מצגת היהול"ם שהוצגה בישיבה 256 של הוועדה לקידום מעמד האישה ולשוויון מגדרי, הכנסת ה-20, 26.6.2018.

23 כפי שנראה להלן, חוק שירות הביטחון עבר גלגולים שונים במהלך השנים, אולם גם במתכונתו כיום, בסעיף 40 לחוק נקבע פטור משירות צבאי מטעמים דתיים. על פי סעיף זה, כל מיועדת לשירות ביטחון אשר הצהירה כי טעמים דתיים מונעים ממנה לשרת בשירות ביטחון – היות שהיא שומרת כשרות (בבית ומחוצה לו) ואיננה נוסעת בשבת – תקבל פטור מחובת שירות ביטחון. כדאי לציין כי בניגוד לפטור משירות הניתן לנשים דתיות, אי-גיוסם של ערביי ישראל אינו מעוגן בפטור מכוח סעיף בחוק שירות ביטחון, אלא נובע מכך שהפוקד אינו מזמן יוצאי צבא ערבים להתייצב בבקו"ם.

את ההחלטה לגייס נשים לצה"ל במסגרת גיוס חובה נימק ראש הממשלה הראשון, דוד בן-גוריון, בשני טעמים: צורכי הביטחון של המדינה העברית הצעירה, שנזקקה לכל כוח האדם האפשרי כדי להגן על הבית; ומחויבותו של הצבא לעקרון השוויון.

שני הטעמים הללו נתפסים לא פעם כעקרונות העומדים בבסיסו של מודל צבא העם, שעל פיו הוקם צה"ל ואשר ממשיך להיות עמוד תווך קונסנזואלי כמעט ביחסי הצבא והחברה בישראל. ואכן, עד היום נותרה בעינה התפיסה שגיוס הנשים נובע מהיותו של צה"ל צבא העם, ועל כן יש לאמץ את עקרון השוויון ביחס לכל הקבוצות בחברה, במקביל לכורח הביטחוני המחייב את מיצוי פוטנציאל כוח האדם בחברה. עדות לתפיסה זו עולה ממסמך של דובר צה"ל משנת 2009 שמתייחס לחובת הגיוס של נשים:

חובת השירות מבטאת בראש ובראשונה את תפיסת צה"ל כ"צבא העם" [ההדגשה במקור], הרואה בשוויון בנשיאת נטל הביטחון ובשותפות כלל הרבדים של החברה בו ערך יסוד לבניין זהותו. אולם יותר מכך מבטאת שותפות הנשים בנשיאה בנטל הביטחון את ההכרח למצות את המשאב האנושי, על בסיס ההבנה שבמיצוי איכות המשאב האנושי טמונה עוצמתו של צה"ל, הנדרשת נוכח האיומים הנשקפים עדיין לביטחון ישראל.²⁴

אולם על אף הפיתוי לראות במודל של צבא העם ערובה לקידומו של שוויון מגדרי, לא תמיד אתוס זה משקף את פני הדברים. כפי שנראה, העובדה שנשים מגויסות מכוח חוק גיוס חובה במסגרת המודל של צבא העם רחוקה מלהבטיח להן שוויון פורמלי, קל וחומר שוויון מהותי. אפשר להצביע על שלושה גורמים שבמשך השנים השפיעו על שילובן של נשים בצה"ל ועל ההחלטות בדבר פתיחת היחידות הצבאיות לשירותן:

(1) תפיסת צה"ל כצבא העם

(2) צורכי הביטחון

(3) תהליכים חברתיים שתורמים לשוויון מגדרי או חותרים תחתיו

24 דובר צה"ל, סקירה מיוחדת: שירות נשים בצה"ל, יולי 2009, עמ' 1.

שלושה גורמים אלה היו שלובים זה בזה לאורך שנות שירות הנשים בצה"ל, ולרוב הייתה להם השפעה דומה. אולם לעיתים גבר גורם אחד על האחרים, והוא שהתווה את הדרך שבה נשים שולבו בפועל ביחידות צה"ל השונות.

גיוס נשים כמובן מאליו

באוקטובר 1949, חודשים ספורים לאחר ההכרזה על הקמת המדינה, ערך המכון למחקר חברתי-שימושי סקר ובו נשאל הציבור אם הוא בעד שוויון זכויות לנשים. 92% מהנשאלים ענו בחיוב. עם זאת, בנוגע לשאלה אם יש לגייס נשים לצבא בימי שלום (כלומר להנהיג גיוס חובה) היו הדעות חלוקות: 52.5% היו בעד ו-47.5% התנגדו. לעומתם, קברניטי המדינה – ובראשם דוד בן-גוריון – לא התלבטו: בן-גוריון סבר שעל המדינה לתבוע ממשותיה למלא חובות כמו הגברים, ובמקביל להעניק להן שוויון זכויות.²⁵ תפיסה זו באה לידי ביטוי בין היתר בהתנגדותו לשם שהוצע בתחילה לחיל הנשים: "חע"ן – חיל עזר לנשים", בנימוק שאין לראות בנשים מי שתפקידן לסייע, אלא יש לייחס לשירותן אותה מידת חיוניות שמיוחסת לשירותם של הגברים.²⁶ כך אמר בן-גוריון בסיום קורס קצינות במרץ 1951: "בהטילנו חובת השירות הצבאי על האשה – העלנו את האשה לשיא השוויון המוסרי בישראל [...] האשה בישראל נושאת באחריות העליונה של המדינה. באחריות הביטחון. שכס אחד עם הגבר".²⁷

על החשיבות שייחס בן-גוריון לשירות נשים לצד גברים בצבא העם מלמד גם מכתב ששלח לבני זרם הקראים בישראל. הקראים, הדבקים במקרא כלשונו, ציטטו את הפסוק הידוע מתהילים "כל כבודה בת מלך פנימה" כבסיס להתנגדותם לשירות בנותיהם בצבא בשל חשש מפגיעה אפשרית בצניעותן. בן-גוריון מציע במכתבו כי אין להסיק מן הפסוק שיש להשאיר את בנות ישראל

25 המכון למחקר חברתי שימושי, דעת הקהל על גיוס נשים לצבא ושויון זכויות לנשים, פרסום 10, אוקטובר 1949.

26 ראו למשל "ראשית ימי הח"ן", ארכיון צה"ל ומערכת הביטחון.

27 דוד בן-גוריון, יחוד ויעוד: דברים על בטחון ישראל, ירושלים: משרד הביטחון, 1971, עמ' 156. מצוטט אצל דובר צה"ל (לעיל הערה 24).

בין כותלי הבית, כיוון שמסקנה זו אינה עולה בקנה אחד עם סיפורי מקרא רבים:²⁸

קטע ממכתב של דוד בן-גוריון לוועד עדת הקראים,
15.2.1952

4.

ירושלים, י"ט בשבט תשי"ב
 15 במרואר 1952

גוריון / זרוב

לוועד עדת הקראים בישראל.

אחים יקרים,

שמחתי לקבל מכתבכם מיום י"ב חשוון תשי"ב - ואני רוצה קודם כל לשלוח לכם ברכה הממסלת וברכה אני - ברכה אחים נאמנה, על שובכם לעיון. אני שמח ביותר לראות שאם מחייבים על הקרקע ובונים הארץ בזיעה ואמץ, ויהי עם שאר שבטי ישראל אתם מחוננים הריסוח המולדת ובונים העתיד החמשי של עמנו.

אני מקווה שהשם "מצליח" שבו קראתם את מושבכם - יהאים לחכנו, והצלחתו בכל מעשי יריכס.

אני מקווה שאם יש עוד קראים בגולה - גם הם ישובו פה למולדת, ויהי אתכם ישתחו בכינון קוממטור ישראל.

שמחתי לברכיכם שאם מתנכים בניכם ובנוחיתם לפי דיני החורה שבכתב. ואני מאחל לכם מקרב לב הפלחה בחינוככם זה.

אולם הרייקנות והקפדנות שבהן אתם משתבחים מתנגדה להכנסת אוחיות כשרירות לב במסלים עבריות, ובה היא בה, ואין להוסיף ואין לגרוע ממה שכתוב בחורה. החורה לא אוסיפה יוד לבח ולא גרעה ב' או ה', ואין אתם לא רשאים לעשות זאת.

הבוא עליכם ברכה על הינון הבנות לצניעות (גם הבנים יש להנך לצניעות), ולאן דרוקא עד להכנסת לתרעה, אלא ללכל ימי חייהם);

קראתי בסיפוק רב שבסחון המדינה היא נקודה חשובה בעיניכם, ויש לשקוד על הבטחון יומם ולילה.

אולם חרשו לי לחלוק על הגירוש הכללי נכון, לדעתי, שאם יתחיים לפסוק בתהלים, והמסקנה שאם מטיקים שהבנות אינן חייבות על בסחון המדינה ובסחון העם.

הפסוק בתהלים אומר: . כל גבורה בה מלך קנינה משבועה וזה לבושה. וברור שמדובר כאן על הקישוטים של בח' הפלך, ויש להניח שממלה "פנימה" נאמרה כאן מלשון פנינים, אחרת אין טעם למלים שבאות פיר אחרי זה "משבועה וזה לבושה". ככל אופן הכלל שאם מנסים לתפץ מסוק זה שיש לתחזק המה בין בחלי הבית - סודר כל מה שכתוב בחורה שבכתב (גם בחורה, גם בנביאים וגם בכתובים). אחתיל מספר כראשית, ומה שמדובר בו על האמרוח שלנו, רבקה ורחל.

כבראשית כ"ד כתוב: "והנה רבקה יצאה - וכדה על שכמה - וחדר אלינה והטלא כדה - וחלל, ואחר כך יצאה נחמה לשחוח לאליעזר ויחד השקחה כל גמליו. הסבורים אתם שרבקה אמנו לא הייתה צנועה - אם כי לא הוזקה "בין בחלי הבית" של חוריה, ויצאה לשרה ונמגשה עם "אליעזר אורח?"

מקור: אתר ארכיון צה"ל ומערכת הביטחון.

28 המכתב נחשף לראשונה באחר וואלה; וראו אמיר בוחבוט, "כבר ב'49': בן גוריון הוטרד מהדרת נשים מצה"ל", ואללה: NEWS, 8.3.2012. תפיסה זו של בן-גוריון באה

ואולם, על אף עמדתו הנחרצת של בן־גוריון באשר לשוויון הראוי, בתחילת הדרך הורשו נשים לשרת בצה"ל בעיקר בתפקידים של פקידות, אחיות ומורות – תפקידים שבאופן מסורתי נתפסו כתפקידים נשיים. בהתאם לכך, בפקודת ההקמה של חיל הנשים נקבע שנשים ישרתו בהגנת יישובים, בתפקידים מקצועיים, בתפקידים מינהלתיים ובתפקידי עזר, אבל לא בתפקידי לחימה.

השאלה אם נשים שירתו בתפקידים קרביים עוד לפני הקמתו של צה"ל, ומה היה היקף התופעה, נתונה במחלוקת. כך טוענת בעניין זה החוקרת לילך רוזנברג־פרידמן:

הפלמ"ח אמנם אימן נשים ללחימה, אבל בשעת המבחן, הכריעה שוב התפיסה המסורתית של נשים רק כתומכות לחימה וכשפרצה מלחמת העצמאות, תוך חודש העבירו את כל הלוחמות לעורף [...] אף שהיו נשים שנשארו בחזית – בגוש עציון למשל, ברוב הקרבות הדירו את הנשים. נשאו רק כמה שהיו בעלות יכולות מקצועיות מובחנות כמו נתיבה בן־יהודה שהיתה חבלנית ונשארה בתפקידה, אבל המצב היה רחוק מהמיתוס שקיים עד היום.²⁹

ואומנם, לאחר מלחמת העצמאות ובעקבות נפילת נשים בשבי האויב (כמאם נשים נפלו בשבי במהלך מלחמה זו, לפי רוזנברג־פרידמן),³⁰ הוחלט כחלק מגלגוליו של חוק שירות הביטחון על שלוש קטגוריות של תפקידים שלא יוטלו על נשים: מקצועות שדורשים כושר גופני, מקצועות שתנאי השירות בהם אינם מתאימים לנשים ומקצועות לחימה.³¹

לידי ביטוי גם ביחסו באופן כללי לגבי שילוב נשים בהנהגת המדינה, וראו משה כהן, "יחשף: בן־גוריון דרש לשלב נשים בממשלתו הראשונה", מעריב, 7.3.2018.

29 מתוך רוחי בוסידן, "חולמות ולוחמות: האם נשים באמת לחמו על הקמת המדינה?", mynet רחובות, 19.4.2018.

30 בעניין זה מטבירה רוזנברג־פרידמן כי "היה חשש מאוד גדול מהתעלות בנשים אם הן תיפולנה בשבי [...] הקש ששבר את גב הגמל היה נפילתה של מרים שחור בדצמבר 47' בקיבוץ גבולות. היא נהרגה עם עוד בחורים והגופות שלה וגם שלהם הושחתו, אבל נפילתה היתה קו אדום". בוסידן, שם.

31 ראו למשל לירז חכמון, "לנפץ את הבועה", מערכות 450 (2013): 34–39; שחר לוי, "מגן חדש", במחנה 3409 (2018): 28–33, עמ' 30.

אם כן, בפועל קיבע חיל הנשים את שירותן כחלק אינטגרלי מצבא ההגנה לישראל, אבל הגדיר חלוקה מגדרית ברורה בין תפקידי החיילים הגברים ובין תפקידי החיילות: בניגוד לגברים, שיועדו לתפקידי לחימה, נשים גויסו בעיקר כתומכות בחיילים וכדי לפנות את הגברים לתפקידים מבצעיים. כמו שסיכמו קארין כרמית יפת ושולמית אלמוג: "צה"ל של הדור הראשון הוא צבא של גברים כמשרתי העם, ושל נשים כמשרתות הגברים".³²

מודעה שהופצה בצה"ל
בשנת 1948

מקור: אתר ארכיון צה"ל ומערכת הביטחון.

מעניין כי חרף האפליה המובנית, בימיו הראשונים של חיל הנשים היו תחושת השליחות והמוטיבציה של נשים לשרת חזקות יחסית, כמו שעולה למשל מסקר שנערך בספטמבר 1948 בגודו ח"ן 205. על פי המשאל, 93% מהחיילות התגאו בהשתייכותן לחיל הנשים. עוד על תחושת החיילות בימים אלו אפשר ללמוד מעמוד התוצאות המובא להלן.

**מתוך הסקר "מה חושבות החיילות בח"ן",
1.9.1948**

- 5 -

ה. ח י ל ר ת . ס ת . ג . א . ר . ס . ב . ח . י . ן

החיילות מתגאות בחיין וחוסכות שהוא מסייע באופן יעיל. לפיכך המלחמה כ... 93% של החיילות סבורות כי תפקידן של החיילות חשוב ושהוא מצליח לפלאגרי

<p>61 % תפקיד חשוב מאד</p> <p>32 % תפקיד די חשוב</p> <p>5 % תפקיד לא כל כך חשוב</p> <p>2 % תפקיד לא חשוב כלל</p>	<p>לסאלה: "האם לדעתך יש ליחידות ח"ן תפקיד חשוב במאסנו המלחמתי?"</p> <p>הסיבו: תפקיד חשוב מאד 61%</p>
<p>69 % כן, בהחלט</p> <p>24 % אולי כן</p> <p>4 % תוסכני שלא</p> <p>3 % בהחלט אין לי הרגשה זו</p>	<p>לסאלה: "האם יש לך הרגשה כי החיין נותן לך אפשרות לסרת באופן מועיל את המולדת?"</p> <p>הסיבו: כן, בהחלט 69%</p>

נטיה חיובית זו שווה בכל הפלוגות ואצל בעלי כל הדרגות. יחסן של קצינות ושראיות. וותיקות וסירנות לחיל הנשים הוא חיובי.

מקור: המכון לחקר דעת קהל שליד היחידה למחקר פסיכולוגיה, "מה חושבות החיילות בח"ן", ספטמבר 1948.

אפשר שהדבר נובע מההתאמה בין התפיסה הרווחת של שוויון מגדרי באותה תקופה ובין האופן שבו תפיסה זו באה לידי ביטוי בשילוב נשים בצבא.

הרחבת שירות הנשים

התפיסה של נשים בעורף וגברים בחזית רווחה גם לאחר מלחמת יום הכיפורים, שבמהלכה, כמו שמציינת עינת לחובר, בלט האי־שוויון המגדרי כשנשים הודרו משלושת התפקידים העיקריים של המערך המלחמתי: ההגנה הצבאית, האדמיניסטרציה האזרחית והייצור המלחמתי;³³ אף שבראש המדינה עמדה אז באופן חריג אישה. לאחר המלחמה, בשל הצורך לבנות כוח מסיבי, אימץ הצבא מדיניות חדשה ומרחיבה בנוגע לשירות נשים, והן הוכשרו גם למקצועות שעד אז היו פתוחים לגברים בלבד. אולם גם אז התבססה פתיחת המקצועות הנוספים על התפיסה שגיוס נשים מאפשר לפנות גברים מתפקידי עורף ולהעבירם למערכי הלחימה, ועיקר מאמץ ההכשרה הופנה למערכי ההדרכה בשדה (מדריכות לחימה, נשקיות, נהגות, מכונאיות מטוסים, קשריות ועוד). בתקופה זו נטבע גם המונח "נשים חליף גברים".³⁴

ובכל זאת, בשנים אלה אפשר לזהות צעדים מרחיקי לכת בכל הנוגע לשירות הנשים בצה"ל, כמו למשל הסרת המגבלות שהיו קיימות עד אז על נוכחות נשים בשטחי לחימה בכלל ומעבר לגבול בפרט (1982), והסרת הסעיף בחוק שירות הביטחון המונה את התפקידים ואת המקצועות הסגורים לנשים (1987).³⁵ אל"מ טליה לנקרי סבורה שבתקופה זו נזרעו הזרעים לקראת שוויון מגדרי: "מפקדי

33 עינת לחובר, "נשים במלחמת ששת הימים: נקודת מבט תקשורתית", ישראל 13 (2008): 31–60, בעמ' 38.

34 פנינה שרביט, "מהו המודל הראוי לשירות נשים בצה"ל?", בתוך: מאיר אלרן וגבי שפר (עורכים), *השירות הצבאי בישראל: אתגרים, חלופות ומשמעויות* (מזכר 148), תל אביב: המכון למחקרי ביטחון לאומי, 2015, עמ' 59–70, בייחוד עמ' 62.

35 על הקשר בין נחון זה ובין הסוגיה של נפילת נשים בשבי ראו אצל רחל טבת־ויזל ואריאל ויינר, "מסתערות למרות הכול", *מערכות* 456 (2014): 38–41, בייחוד עמ' 39.

צה"ל החלו להכיר ולהוקיר את הפוטנציאל של הנשים, את רוח הלחימה שלהן ואת היכולות שהן הפגינו". הכרה זו, לטענתה, הייתה אות הפתיחה "לעידן הליברלי של שנות ה-90".³⁶

לסיכום, מיום הקמתו של צה"ל ועד שנות התשעים התבטאה המחויבות לשוויון כלפי נשים בעיקר בעצם גיוסן ובעיגון חובת גיוסן בחוק. אולם בכל הקשור לשיבוץן ביחידות ולהיקף ולאופי של היחידות הפתוחות לפנייהן – בעניין זה התוו את המציאות הצה"לית בעיקר צורכי השעה וסטריאוטיפים מגדריים בנוגע לתפקידים "נשיים".

נקודת המפנה: בג"ץ אליס מילר (אמצע שנות התשעים)

על אף השינויים והתמורות שחלו בשילוב הנשים בצה"ל במהלך השנים מאז הקמתו, אין חולק על כך שנקודת המפנה המהותית הייתה פסיקת בג"ץ בעניין אליס מילר (1995), או ליתר דיוק תיקון חוק שירות הביטחון בשנת 2000 בעקבות פסיקה זו. ההבדל החשוב בין התקופה שלפני בג"ץ מילר וזו שלאחריה אינו מספר היחידות שנפתחו לשירות נשים, שאומנם גדל בעקבותיו, או שיעור הנשים המתגייסות, שדווקא ירד; אלא בעיקר המניע לשילובן של הנשים ביחידות הצבא והעיקרון העומד בבסיס היחס לשילוב הנשים ולמיצוי שירותן בצה"ל.

כזכור, אליס מילר עתרה לבג"ץ לאחר שצה"ל סירב לזמנה למיונים לקורס טיס כיוון שהיא אישה. בנמקה את עמדת צה"ל טענה המדינה כי הדרת נשים מקורס טיס מוצדקת בשל הפער בין ההכשרה הארוכה והיקרה של טייסים למשך שירות החובה הקצר יותר של נשים, וכן בשל ההקלות המגיעות להן בעניין שירות המילואים. בג"ץ דחה טענות אלה וקבע כי נשים זכאיות לשוויון

36 טליה לנקרי, "פורצות קדימה? על שילוב נשים בדרג המסתער", מערכות 454 (2014): 39-43.

הזדמנויות פורמלי ומהותי בשירותן הצבאי, וכי עמדת צה"ל הסוגרת לפניהן תפקידי טיס – פסולה.

פסיקה זו השפיעה כמובן השפעה עמוקה על שירות הנשים בצה"ל, והצבא הונחה לפתוח יחידות נוספות רבות לשירות נשים, לרבות כאלה שנתפסו כ"גבריות" במובהק. אולם נקודת המפנה שיצרה פסיקה זו איננה רק פרוצדורלית, אלא היא מבטאת שינוי מהותי של תפיסת השוויון המגדרי. במובן זה פסיקת בג"ץ מתכתבת עם תהליכים חברתיים כלליים הנוגעים לשוויון שהשפעתם ניכרה במהלך שנות התשעים, וכמובן על רקע חקיקת חוקי-יסוד: כבוד האדם וחירותו ב־1992.

אם כן, בפסיקתו הורה למעשה בית המשפט לצה"ל לשלב נשים בשורותיו לא רק בהתאם לצורכי הביטחון הנגזרים מצורכי השעה, אלא גם בכפוף למחויבות מהותית לשוויון. הפסיקה ההיסטורית ביקשה להבהיר למדינה שערך השוויון אינו ממולא אם כל אימת שצירוף המילים "צרכים ביטחוניים" עולה לאוויר, הוא נדרש להתכופף בפניו. כדבריה של השופטת טובה שטרסברג-כהן:

בהתנגשות בין ערך השוויון לבין ערך ביטחון המדינה כפועל יוצא מצורכי הצבא, ניתן לראות את ביטחון המדינה כערך עדיף ובעל מעמד גבוה ממעמדו של ערך השוויון, על אף חשיבותו של האחרון. אלא שביטחון המדינה איננו מילת קסם, ועדיפותו אינה קמה בכל מקרה ובכל נסיבות שהן ואינה שווה בכל רמה של ביטחון ושל פגיעה בו.³⁷

ועוד הוסיפה השופטת: "חברה המכבדת את ערכי היסוד שלה ואת זכויות היסוד של חבריה צריכה להיות מוכנה לשלם מחיר סביר על מנת שערך השוויון לא יעמוד ככלי ריק מתוכן".³⁸

חשוב לציין כי גם עמדת המיעוט בפסק דין זה, למשל עמדת השופט אליהו מצא, לא נסמכה על טענות בדבר הבדל לכאורה בכשירות מבצעית בין נשים

37 בג"ץ 4541/94 מילר נ' שר הביטחון, פ"ד מט(4) 94 (1994).

38 בג"ץ מילר, שם.

לגברים, אלא על שיקולים תקציביים הנוגעים למחיר של שילוב נשים בקורס טיס. שיקולים אלו הצדיקו, לשיטת המיעוט, את הפגיעה בשוויון הנגזרת מהמדיניות שהייתה קיימת אז.

מבג"ץ מילר ועד היום

ב־1 בינואר 2000, בעקבות פסיקת בג"ץ, התקבל התיקון לחוק שירות הביטחון, ובסעיף 16 לחוק נקבע כי "לכל יוצא צבא אישה זכות שווה לזכותו של יוצא צבא גבר למלא תפקיד כלשהו בשירות הצבאי"; כלומר ככלל, כל התפקידים בצה"ל אמורים להיות פתוחים לנשים.³⁹ עם זאת, בסעיף 16א(ב) נקבע חריג לכלל, שלפיו אפשר לסגור תפקידים מסוימים לנשים רק בשל היותן נשים, אם הדבר נובע ממהותו ומאופיו של התפקיד.

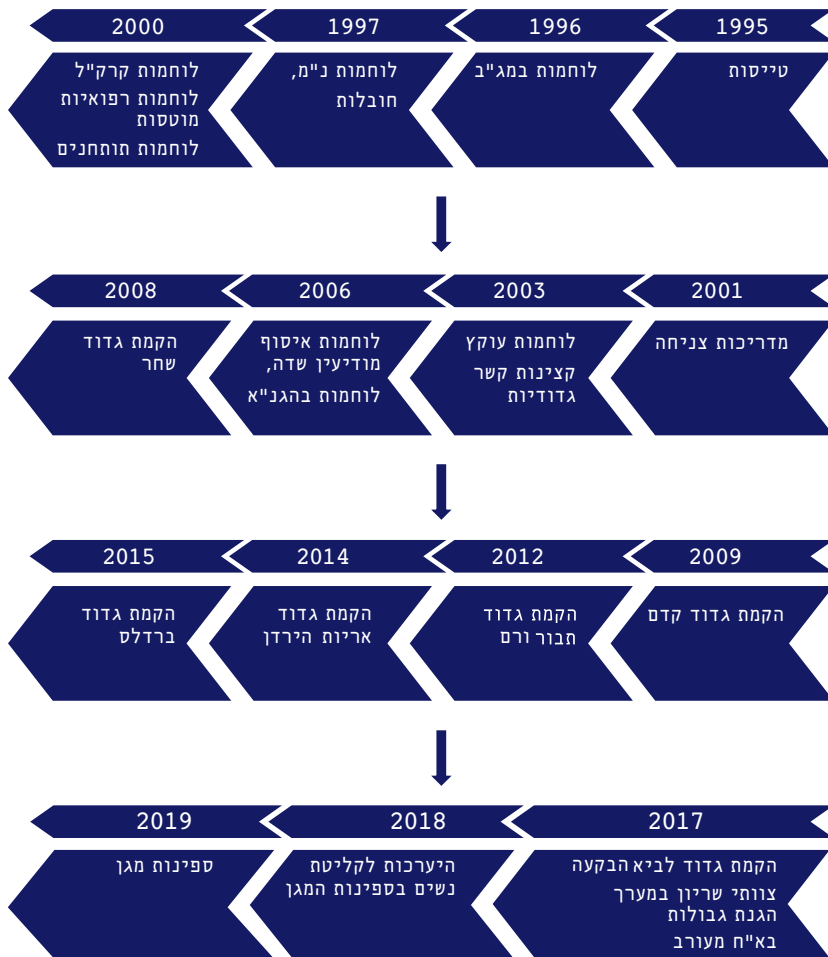
התכלית העיקרית שהובילה לחקיקת סעיף 16א, כפי שהוצגה על ידי יוזמת הצעת החוק, ח"כ נעמי חזן, הייתה קידום שוויון הזדמנויות לנשים בצה"ל – מתן האפשרות לנשים להתנדב לתפקידים שהיו סגורים לנשים קודם לתיקון.⁴⁰

התפקיד הראשון שנפתח לשירות נשים לאחר בג"ץ מילר היה תפקיד הטייסת, ואחריו נפתחו בהדרגה 14 תפקידים כגון חובלות, לוחמות מג"ב, לוחמות נ"מ, לוחמות בגדוד קרקל ולוחמות רפואיות מוטסות.

39 מתוך "הקנות שירות נשים בצה"ל", דו"ח של הייעוץ המשפטי לוועדת החוץ והביטחון, 27.6.2016.

40 "הקנות שירות נשים בצה"ל", ש.ם.

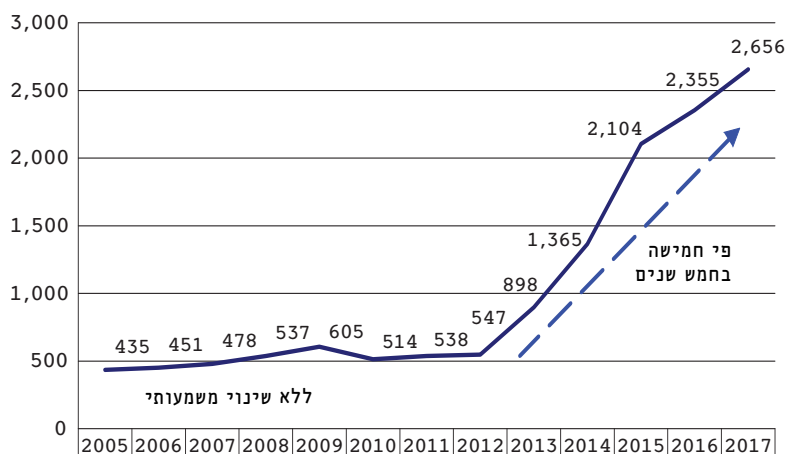
**מקצועות לחימה שנפתחו לנשים
לאורך השנים**

מעודכן על פי מצגת היהול"ם בוועדת הכנסת לקידום מעמד האישה ולשוויון מגדרי, הכנסת ה-20, 26.6.2018.

ואכן, שיעור המקצועות הצבאיים הפתוחים לנשים נתון בעלייה מתמשכת: בשנות השמונים היו פתוחים לנשים 55% מהתפקידים בצה"ל, בשנת 1995 עמד שיעורם על כ-73%, ומשנת 2012 פתוחות לנשים 85% מהיחידות בצה"ל.⁴¹ זאת ועוד, לפי הנתונים שמפרסם צה"ל, בשנים 2013-2017 עלה מספר הלוחמות בזרוע היבשה ב-350%, ובסך הכול משנת 2005 זינק מספר הלוחמות פי שבעה.

חרשים 1
מספר הלוחמות בזרוע היבשה,
2017-2005

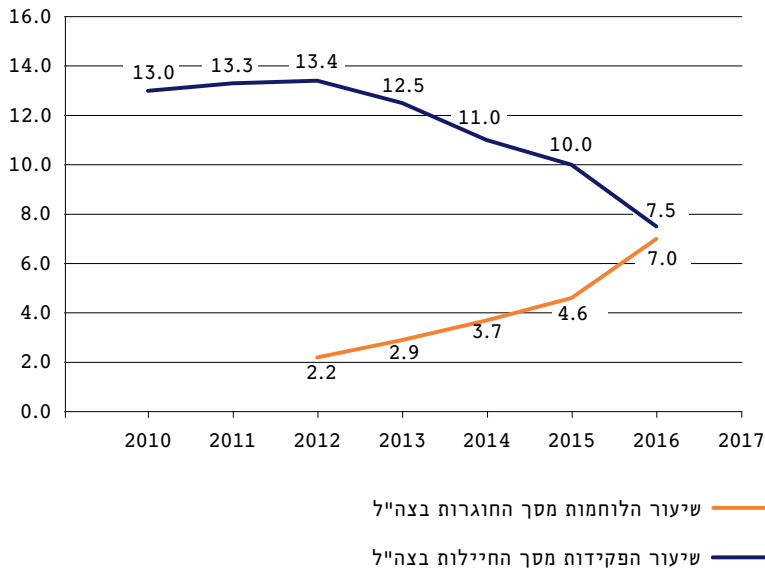

מקור: דובר צה"ל, נובמבר 2017.

⁴¹ נטע משה, "שירות נשים בצה"ל" (מוגש לוועדה לקידום מעמד האישה), מרכז המחקר והמידע של הכנסת, מאי 2013; ראו גם אצל מיטל עירן-יונה וכרמית פדן, "שירות נשים לוחמות בצה"ל: המהפכה הנבלמת", *עדכן אסטרטגי* 20 (4) (2018): 89-100, בעמ' 92.

לצד העלייה בשיעור הלוחמות, בצה"ל מדווחים גם על ירידה בשיעור הנשים המשרתות בתפקידי פקידות בשנים האחרונות: בשנת 2010 שירתו 13% מהחוגרות בצה"ל בתפקידי פקידות, ואילו בשנת 2016, על פי נתוני הצבא, ירד חלקן ל-7.5% מהחוגרות.

תרשים 2
שיעור הלוחמות והפקידות מסך החוגרות בצה"ל,
(%) 2017-2010

מקור: מצגת היוה"מ"ם שהוצגה בישיבה 256 של הוועדה לקידום מעמד האישה ולשוויון מגדרי, הכנסת ה-20, 26.6.2018.

בד בבד עם הרחבת התפקידים הפתוחים לנשים נקט צה"ל מהלך יזום שעיקרו שינוי התפיסה בנוגע לשירות נשים בצה"ל. כחלק ממהלך זה פורק בשנת 2001 חיל הנשים, ובמקומו הוקמה היחידה של יועצת הרמטכ"ל לענייני נשים (יוה"ל"ן)

שבהמשך שונה שמה ליועצת הרמטכ"ל לענייני מגדר – יוה"ל⁴². היחידה קמה מתוך התפיסה שבצבא אין מקום לטיפול מגדרי מיוחד לנשים כקבוצה מובחנת, אלא שבכל דבר ועניין הן כפופות למפקדיהן, כמו חיילים גברים בדיוק. פרט לטיפול במאפיינים הייחודיים לנשים, תפקידה של היחידה כולל, בהגדרתו, גם את קידום שוויון ההזדמנויות לנשים בצה"ל⁴³. מהלך זה נתפס בצה"ל כאבן דרך משמעותית בעיצוב התפיסה בדבר שילוב הנשים בצבא.

בספטמבר 2007 פורסם דוח של הוועדה לעיצוב שירות הנשים בצה"ל בראיית העשור הבא, בראשותו של אלוף (מיל) יהודה שגב. הוועדה קבעה את עקרון "האדם הנכון במקום הנכון", שעל פיו "גברים ונשים ימוצו בשירות באופן זהה, לפי קריטריונים ענייניים המשקפים את צורכי צה"ל, את מרצם, יכולותיהם, ותכונותיהם האישיות של המתגייסים, ולא את מינם". כדי ליישם עיקרון זה המליצה הוועדה חמש המלצות:

- (1) שינוי הדרגתי שיוביל להשוואת משך השירות לנשים ולגברים;
- (2) איחוד מערך המיון וקביעת קריטריונים שאינם מגדריים לשיבוץ בתפקיד;
- (3) עיגון שישה מבחנים לקביעת "אופיו ומהותו" של התפקיד המאפשרים סגירת תפקידים לנשים. כמו כן המליצה הוועדה להפעיל מנגנון חיצוני לצבא שיאשר סגירת תפקידים, שיהיו חברים בו שר הביטחון וועדת החוץ והביטחון, לצד הרמטכ"ל וראש אגף משאבי אנוש בצה"ל;
- (4) הצבת יעדים ומכסות לקידום קצינות לדרגים בכירים ולדרגי קבלת החלטות;
- (5) שינוי החוק המאפשר קבלת פטור למתגייסות עקב הצהרת דת.

כמו כן קבעה הוועדה כי "לא יהיו תפקידים או מערכים הסגורים קטגורית לנשים או לגברים"⁴⁴.

42 ראו הרחבה על שינוי זה בפרק "מפקודת השילוב הראוי לפקודת השירות המשותף".

43 בסקירה שפרסם דובר צה"ל נכתב כי "בניגוד לחיל הנשים שבמידה רבה קיבע את תפקיד הנשים בצבא, תפקידה של יועצת הרמטכ"ל לענייני נשים (היוה"ל) לקדם את התנאים לשוויון הזדמנויות, למיצוי כישוריהן ויכולותיהן של נשים בצבא ולספק לנשים המשרתות בצה"ל סביבה בטוחה וחופשית מאפליה"; דובר צה"ל (לעיל הערה 24).

44 הוועדה לעיצוב שירות הנשים בצה"ל בראיית העשור הבא, דוח הוועדה, 2007.

בהמשך לפעילות הוועדה אימץ צה"ל בשנת 2010 תוכנית אסטרטגית חדשה לקידום שוויון הזדמנויות.⁴⁵ אסטרטגיה זו גובשה לאחר שעבודת מטה שנערכה ביחידת היוה"ל⁴⁶ במהלך 2009 הצביעה על צורך בתוכנית מערכתית כוללת להתמודדות עם פערים מגדריים, המביאה בחשבון היבטים מבניים ותרבותיים. יעדי התוכנית שגובשה כללו, בין היתר, את עדכון חוק שירות הביטחון אל מול חזון צה"ל, קידום התודעה המגדרית בצה"ל, הטמעת ערך השוויון המגדרי במסגרת "כבוד האדם" ברוח צה"ל והעצמת נשים.

ואומנם, אף שרוב המלצותיה של ועדת שגב לא יושמו – בין היתר בשל לחץ של גורמים דתיים שהתנגדו לכך – מאז בג"ץ מילר ועד היום המחויבות לשוויון מגדרי היא הכוח המניע העיקרי המנווט את שילוב הנשים בצה"ל, אף שאין חולק על התפיסה שהחלטה על פתיחת יחידות נוספות לנשים מבוססת גם על הצורך של צה"ל בכוח אדם, בעיקר כזה בעל מוטיבציה גבוהה לשירות.

ביטוי לכך אפשר למצוא בדבריו של הרמטכ"ל גבי אשכנזי ב־2009, שבהם הציב את צה"ל, בהיותו צבא העם, כראש החץ בחתירה אל השוויון המגדרי ובמימוש שלו:

כצבא העם המהווה גורם מעצב באתוס הלאומי של מדינת ישראל מחויב צה"ל מבחינה ערכית, ציבורית וחברתית להיות נושא הדגל בתחום שילוב הנשים [...] זוהי חובה מוסרית מלבד הצורך הארגוני: הצורך לשמור על צה"ל כארגון חזק, מקצועי ומנצח.⁴⁶

באגרת זו קשר הרמטכ"ל דאז את שלושת המניעים לשילוב שוויוני של נשים בצה"ל: על נשים לשרת בצבא מכיוון שצה"ל הוא צבא העם; כצבא העם הצבא מחויב מבחינה ערכית לשילוב נשים; ולבסוף, נשים משולבות בצה"ל כדי לענות על צרכים מבצעיים, שחיוניים לשמירה עליו כצבא חזק ומקצועי. ואולם, על אף

45 גילה כליפי-אמיר, "הטמעת הראייה המגדרית – אסטרטגיה חדשה בצה"ל לקידום שוויון הזדמנויות", מערכות 436 (2011): 28–35, בעמ' 29.

46 דובר צה"ל (לעיל הערה 24).

המגמה הברורה של פתיחת הצבא לנשים, דווקא בעת האחרונה מאותגר שוויון זה מכיוונים חדשים.

צורכי ביטחון וצבא העם - תפנית בעלילה?

במקביל לפתיחתן של יותר ויותר יחידות לשירות נשים בעקבות בג"ץ אליס מילר, הלך ועלה משקלם של חובשי הכיפות הסרוגות בקרב הקצונה הלוחמת וכן עלה גם שיעור המתגייסים החרדים.⁴⁷ וכך, ההתנגשות בין המהפכה המגדרית בצה"ל ובין דרישותיהם של החיילים הדתיים הפכה בלתי נמנעת, בייחוד לאור הקצנה דתית הולכת וגוברת בקרב האוכלוסייה הדתית-לאומית, בעיקר בכל הקשור להלכות צניעות והפרדה.⁴⁸

בעקבות התנגשות זו נערכה בצה"ל עבודת מטה במטרה להסדיר כללים לשירות משותף ובהמשך לעגן אותם בפקודה. בתחילה (2002) נקראה הפקודה "פקודת השילוב הראוי", ונקבעו בה הסדרי מגורים נפרדים והגבלות צניעות וכן פורטו זכויותיהם של החיילים הדתיים, כמו הימנעות מפעילויות מסוימות שכרוכות בשווה משותפת עם נשים. עם הזמן הצטברו תלונות נשים על פרשנות פוגענית של הפקודה שהביאה לידי אפליה והדרה של חיילות, והפקודה הושעתה. לאחר

47 ראו למשל בספרו של יניב מגל, סרוגים בקנה: סיפור השתלבות הצינונות הדתית בצה"ל, תל אביב: ידיעות ספרים, 2016; או בספרו של יגיל לוי, המפקד האליון: התיאוקרטזציה של הצבא בישראל, תל אביב: עם עובד, 2015. וראו הרחבה גם בפרק הבא במחקר זה.

48 תהליך הקצנה זה בא לידי ביטוי למשל במגמה הולכת ומתרחבת של הפרדה מגדרית בבתי הספר היסודיים של החמ"ד (חינוך ממלכתי דתי). ראו למשל בכתבה של אפרת קרסנר, "גם ילדה בת 7 חייבת לשמור על צניעות", ואללה! NEWS, 21.11.2014. על התחזקות מגמה זו ניתן ללמוד גם מנתונים המפורסמים במחקרם של חמר הרמן, גלעד בארי, אלה הלר, חנן כהן, יובל לבל, חנן מוזס וקלמן נוימן, דתיים? לאומיים! המחנה הדתי-לאומי בישראל 2014, ירושלים: המכון הישראלי לדמוקרטיה, 2014. עוד על תהליך זה ראו אצל יאיר שלג, סולם ניצב בשמיים וראשו מגיע ארצה: החרד"ליות - היסטוריה. אידאולוגיה. נוכחות., ירושלים: המכון הישראלי לדמוקרטיה [בהכנה].

גלגולים רבים, ותוך שהיא מעוררת סערה ציבורית נדירה בממדיה, עודכנה הפקודה באופן סופי בדצמבר 2017 בשמה החדש: "פקודת השירות המשותף". בדברי הפתיחה לפקודה נכתב כך:

מדיניות השירות המשותף נועדה למלא את ייעודו המבצעי של צה"ל ולשמור על לכידות המסגרת הצבאית, והיא מושתתת על היותו של צה"ל צבאה של מדינה יהודית ודמוקרטית – ועל תפיסת **צבא העם** [ההדגשה שלי], ולפיה משרתים בצה"ל חיילים בני כל המינים, הדתות והעדויות. המדיניות קמה מתוך תפיסה ממלכתית, שוויונית וסובלנית, המעוגנת בערכי כבוד האדם וברוח צה"ל.

הדיון הנוקב בפקודה התקבע כמאבק בין הציונות הדתית ובין ארגוני הנשים, ונערך במקביל בשני ערוצים: ערוץ פורמלי, של דיונים מול גורמי הצבא, וערוץ נוסף שבא לידי ביטוי בקמפיין ציבורי נרחב ובחלקו בוטה. אדון בפירוט בהליך עדכון הפקודה בהמשך מחקר זה, אולם בשלב זה מעניין לשים לב שמודל צבא העם וצורכי הביטחון, שני הגורמים שהיו עם קום המדינה המניעים העיקריים לשילוב נשים בצה"ל, שימשו במסגרת הקמפיין – שהוביל בעיקר הציבור הדתי-לאומי – כטענות מרכזיות דווקא נגד הרחבת שילובן של נשים ביחידות השונות. שוב ושוב נימקו הגורמים הדתיים את התנגדותם לשילוב נשים ביחידות מבצעיות בטענות כי שילוב כזה, שמושפע מאג'ודות פמיניסטיות קיצוניות, חוטא לעיקרון של צבא העם ומעמיד בסכנה אמיתית את מבצעיותו של צה"ל ואת ביטחון המדינה.

כך, למשל, באחד העלונים שחולקו במסגרת הקמפיין נכתב כי "הצבא הוא לא כלי לקידום אג'ודות – הוא צבא העם", ועלון אחר הסביר במה פוגעת מגמת "השירות המשותף".

עלון שהופץ במסגרת המאבק
בפקודת השירות המשותף, 2017

מה בעצם הבעיה?

במה פוגעת מגמת 'השירות המשותף' החדשה?

- מקצועיות** לצורך הכנסת נשים כלוחמות מנמיכים את רף ההישגים הנדרש.
- מבצעיות** יכולת התפקוד והריכוז יורדת כאשר ישנו מתח מיני בתוך היחידה.
- לכידות היחידות** קשרים רומנטיים יוצרים קרעים בתוך היחידה.
- פגיעה בנשים** דרישות קרביות מנשים פוגעות בהן באופן נפשי ופיזי בלתי הפיך.
- הטרדות מיניות** מתרבות ככל שהחיכוך האינטנסיבי בין המינים גדול יותר.
- אחדות צה"ל** פגיעה בחיילים וקצינים מסורתיים הרוצים לשמור על אמונתם.

ביטחוני //
האלוף (מיל') יפתח רון-טל: "נשים לוחמות בשריון? ירדנו מהפסים? שערורייה"

מחקר: הצבא נפגע משירות של נשים כלוחמות
פריצות דיסק, שבדי הליכה ופגיעה חמורה בבריאות - מחקר שפורסם השבוע קובע כי אלו הן רק חלק מהבעיות שסובלות מהן נחילות שהתמחרו משירות מבצעי בשטח. אר"ם (במיל') רוטניא, ממבר הספר "לוחמות בצה"ל" מדבר בראיון חובב

מאקו חדשות
מתגייסים בעצומה לרמטכ"ל: "בטל את שינוב הנשים בשריון"
חלומי מבית קום צבאית קוראים לנבל את היוזמה לשלב נשים בחיל השריון. נשיאות קרבות נטשה: "לנשים מעורבים דוים הממלישים את רוח הצינון". צב"ר: "אפקודה נוגדה כדי להגן על יום מנוח לנשים וחילות"

וצילים את צה"ל
עוצרים את השירות המשותף

מקור: אתר "אחים לנשק".

פקודת השירות המשותף עודכנה, לדברי צה"ל, באופן סופי, אבל הסערה שקמה בעקבותיה טרם שככה. לצד הבהרות בדבר מחויבותו של צה"ל לעקרון השוויון והכרה בחלקן של הנשים בתפקוד הצבא (כדברי רא"ל (מיל") גדי איזנקוט: "ירידה בשירות נשים תפגע בצה"ל ובתפקודו"),⁴⁹ המשיכו להישמע מפי מפקדים בצבא אמירות שנדמה שמחזירות את צה"ל לאחור. צורמת במיוחד אמירתו של ראש אכ"א, אלוף מוטי אלמוז, שהבהיר בכנס של העיתון "בשבע" כי –

יש כאן עניין שאני חוזר עליו בתוך הצבא. אני לא חברת כוח אדם ולא חברה לשוויון חברתי. לי יש צורך מבצעי, וביום פקודה המערכים של צה"ל צריכים להיות כשירים גם פיזיולוגית. אני מצטער שאני מאכזב. יש מקומות שאני צריך נשים זה לא יחידות קרביות. אני לא מנהל על פי אג'נדה, אלא מה יביא לניצחון לישראל וצה"ל.⁵⁰

דבריו אלה של ראש אכ"א מלמדים כי הדרך להטמעת המסר שבית המשפט ביקש לשלוח, שלפיו שוויון איננו מותרות כי אם ערך שגם הצבא מחויב לו, עדיין ארוכה.

לסיכום, מבחינה של ההתייחסויות לשירות נשים במשך השנים עולה ששני המניעים העיקריים שהובילו את שילוב הנשים בצה"ל מראשיתו – מודל צבא העם וצרכי הביטחון – הם כחומר ביד הטוען. ברצותו הם טעמים בעד שילוב שוויוני, וברצותו – נגדו. מחויבות לשוויון מגדרי מהותי, לעומת זאת, היא המחויבות היחידה המגינה על האידאל של שילוב נשים בצה"ל מפני נסיגה, ואליה הפנה בג"ץ בפסיקתו ההיסטורית כשהבהיר למדינה שזו חלה גם על הצבא, ואיננה נעצרת בשערי הבקו"ם.

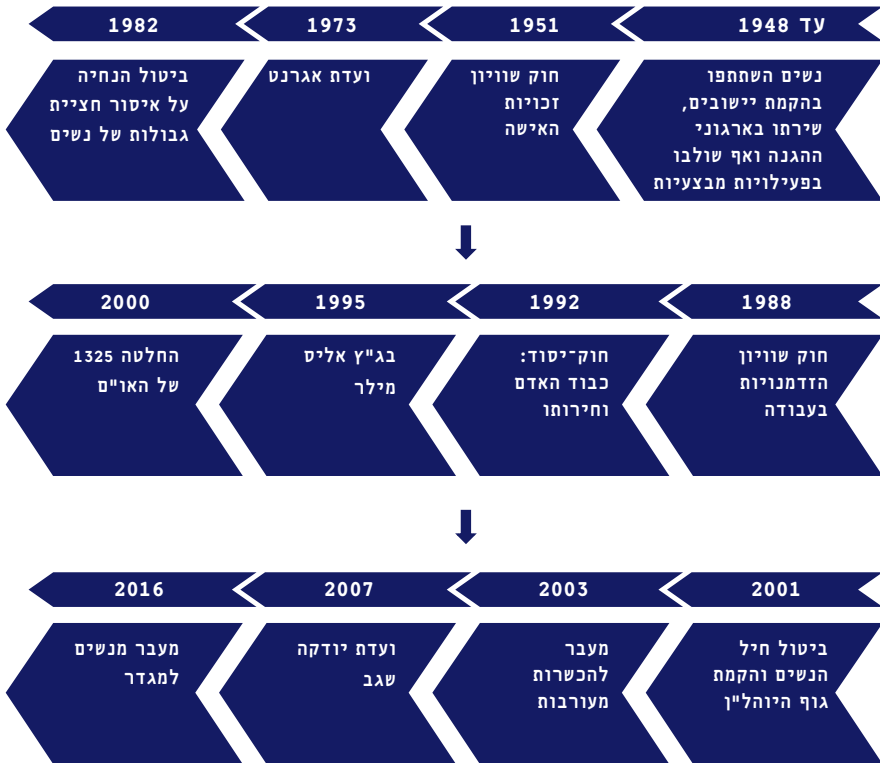
49 לילך שובל, "הרמטכ"ל: ירידה בשירות נשים תפגע בצה"ל ובתפקודו", ישראל היום, 7.11.2017.

50 מצוטט אצל יוני קמפינסקי, "ראש אכ"א: 'צה"ל הוא לא חברה לשוויון חברתי'", ערוץ 7, 12.2.2018.

נקודות ציון בשירות נשים בצה"ל

1949	נחקק חוק שירות הביטחון הקובע חובת שירות לנשים. בעת חקיקת החוק עמדה תקופת השירות על 30 חודשים לגברים ועל 18 חודשים לנשים, ונקבע שנשים יוכלו לבקש שחרור מהצבא מטעמי דת או מצפון.
1952	נקבעת רשימת תפקידים, 25 במספר, הפתוחים לפני נשים במסגרת תקנות שירות הביטחון. לצד הרשימה נקבע בתקנות כי נשים יוכלו להתנדב מרצונן לשירות בתפקידים נוספים.
1987	מבוטלות שלוש ההגבלות הקבועות בחוק שירות הביטחון על שירות נשים: נשים לא חשרתנה בתפקידי לחימה, במקצועות שתנאי השירות בהם אינם מתאימים לנשים, ובתפקידים שדורשים כוח פיזי.
1995	בג"ץ אליס מילר. בית המשפט קובע שנשים זכאיות לשוויון הזדמנויות פורמלי ומהותי בשירותן הצבאי וכי מדיניות הצבא הסוגרת לפנייהן תפקידי טיס פסולה.
1998	הבוגרת הראשונה של קורס טיס, נווטת הקרב שרי, מסיימת את הקורס.
2000	מתקבל תיקון לחוק שירות הביטחון, הקובע כי לכל אישה זכות שווה לזכותו של גבר למלא תפקיד כלשהו בשירות הצבאי, אלא אם מהותו ואופיו של התפקיד מחייבות את סגירתו לנשים.
2000	הבוגרת הראשונה של קורס חובלים, אורה פלד, מסיימת את הקורס.
2001	חיל הנשים מבוטל.
2004	מוקם גדוד קרקל ראשון.
2007	מתפרסם דו"ח ועדת שגב. הדוח קובע בין היתר את עקרון השיבוץ "האדם הנכון במקום הנכון", וכן קובע כי לא יהיו תפקידים או מערכים הסגורים קטגורית לנשים או לגברים.
2010	אימוץ התוכנית המטכ"לית "ממגזר למגדר". התוכנית מאמצת כחלק מאסטרטגיה לקידום שוויון הזדמנויות שנקראת "הטמעת הראייה המגדרית", והיא שמה במרכזה עקרונות כמו "שירות לפי עניין ולא על פי מגדר", ו"הטמעת ערך השוויון המגדרי כחלק מכבוד האדם ברוח צה"ל".
2011	מתמנה האלופה הראשונה, אורנה ברביבאי, ראש אכ"א.
2014	מתמנה מ"פ ראשונה בקורס קציני חי"ר, אור בן יהודה.
2016	השם "יועצת הרמטכ"ל לענייני נשים" (יוהל"ן) משונה ל"יועצת הרמטכ"ל לענייני מגדר" (יוהל"ם).
2017	פקודת השירות המשותף מעודכנת באופן סופי.
2018	לראשונה ממונה אישה למפקדת טייסת.
7.5.2020	החלטת רמטכ"ל על המשך פיילוט נשים בשריון - הכשרה על מרכבה 4.

נקודות ציון בשילוב נשים בצה"ל
לצד נקודות ציון חברתיות בנושא שוויון מגדרי

מתוך מצגת היהל"ם בוועדת הכנסת לקידום מעמד האישה ולשוויון מגדרי, הכנסת ה־20, 26.6.2018.

הציונות הדתית וצה"ל

שילוב נשים בצבא, ובעיקר ביחידות לחמות בצבא, מעורר דילמות שאינן ייחודיות לצה"ל, ואשר קיימות בצבאות נוספים בעולם המשלבים גם הם נשים בשורותיהם. ואולם, בצה"ל משרתים מכוח חוק גיוס חובה חיילים דתיים, שחלקם ביחידות השונות הולך וגדל, ועובדה זו יוצרת אתגרים שאינם מאפיינים צבאות אחרים. אתגרים אלה ניכרים ביתר שאת גם בכל הנוגע להרחבת שילוב הנשים ביחידות השונות. לא בכדי, המתח העקרי סביב פקודת השירות המשותף היה זה שבין ארגוני הנשים ונציגי הציונות הדתית.

השתלבות הציונות הדתית בצה"ל הושפעה רבות מתפיסתו של בן-גוריון, שסבר כי צה"ל צריך להיות "צבא העם" ולא צבא של יחידות המזוהות עם פלגים מסוימים בחברה. בהתאם לכך הוא התנגד להקמת יחידות נפרדות לדתיים, וביקש לשלב את חובשי הכיפות ביחידות הכלל-צה"ליות ככל שאר החיילים.⁵¹ מדיניות זו הקשתה על שירותם של החיילים הדתיים, והם התלוננו על אוכל לא כשר, אווירה חילונית, אי-שמירת השבת, הפליה לרעה בקבלה ליחידות, העמדה לדין בשל סירוב לבצע פקודות שנוגדות את ההלכה ועוד.

כפשרה בין הציבור הדתי-לאומי לבן-גוריון הוחלט על הקמת רבנות צבאית בראשות הרב שלמה גורן, שתספק שירותי דת לחיילים הדתיים, לרבות הקמת בתי כנסת בבסיסים. כן הוסכם כי כללי שמירה על כשרות, על שבת ועל ימי חג (לרבות הימנעות מאימונים בימים אלו) יחולו על כלל היחידות והחיילים, שלא כמקובל עד אז. לאור אימוץ עקרונות אלה ויתרו נציגי הדתיים בהדרגה על דרישתם ליחידות נפרדות, וכך, עם סיום מלחמת העצמאות פוזרו החיילים הדתיים (שהיוו כעשירית עד שישית מסדר הכוחות של הצבא) בין כלל יחידות הצבא.⁵²

מינויו של רב ראשי צבאי פתר אומנם רבים מהאתגרים הטכניים הנוגעים לשילוב הדתיים בצבא, אך האווירה החילונית המשיכה לאיים על דבקותם הדתית של

51 ראו אצל מגל (לעיל הערה 47).

52 תפיסה זו של בן-גוריון תאמה את גישתו של הרב גורן, אשר התנגד ליחידות הדתיות הנפרדות, וטען כי אלו עלולות ליצור "גטו" דתי בצבא וכן עלולות להוביל לוויחור על קביעת אורח חיים דתי לצה"ל כולו.

החיילים חובשי הכיפה. ראשי הציבור הציוני־דתי חששו מפני "קלקול הבנים" בצה"ל, ונרתעו מלעודד גיוס לשורותיו. לצד הפחד מחילון אפיינה את הציבור הדתי רתיעה כללית מתפקידי לוחמה – תפיסת היהודי הלוחם לא הייתה מקובלת באותם ימים, ומיליטנטיות ואלימות נתפסו כערכים לא הולמים לאנשים דתיים.

ואכן, עד שנות השבעים הייתה נוכחותם של חובשי כיפות ביחידות הלוחמות של הצבא מצומצמת. למעשה, ההסדרים עם הדתיים לא שינו את מהותו של הצבא כמעוז החילוניות, והפכו את המשרתים חובשי הכיפות לתופעה שולית אשר מיוצגת על ידי הרבנות הדתית הסקטוריאלית ואין לה ייצוג בשדרה המרכזית של המטה והפיקוד. הסדרים אלה ניכרו את הצעירים הדתיים שנדחקו לשולי הצבא, בזמן שהאליטה הגברית החילונית הוותיקה התקבעה בראש ההיררכיה הצבאית.

היחס המורכב לשירות בצה"ל שאפיין את הציבור הדתי־לאומי באותה תקופה קשור באופן הדוק למלכוד שבו היה שרוי מגזר זה באותם ימים בנוגע ליחסו הכללי למדינה. הדתיים הלאומיים אומנם חשו חיבור למדינה הציונית, שהונהגה בידי מפקדי צבא ושרי ממשלה חילונים, אולם בד בבד הם תפסו עצמם מחויבים לעולם התורה, שהונהג בידי רבנים חרדים ולא ציונים ברובם.

בספרו "סרוגים בקנה" מצביע יניב מגל על שלוש תגובות אפשריות שעמדו לפני הציונות הדתית לנוכח הקונפליקט שבין הציונות החילונית לבין הדת היהודית: (1) דחיית הלאומיות המודרנית מבית הציונות והתנגדות לה (כמו גישת "אגודת ישראל");

(2) הגבלת משמעות הלאומיות היהודית להיבטים מעשיים בלבד, באופן המאפשר דו־קיום עם הדת;

(3) ניסיון לאחד בין הדת לבין הלאומיות המודרנית.

בראשית ימיה נקטה הציונות הדתית את שתי הדרכים האחרונות. תחילה נטתה יותר להגבלת משמעות הציונות להיבטים מעשיים בלבד, בראותה את התנועה הציונית כבעלת משמעות אינסטרומנטלית בעיקר, אך בהדרגה ובעיקר לאחר קום המדינה גברה הנטייה לאחד בין הזהות הציונית לזהות הדתית.

למלחמת ששת הימים הייתה השפעה מכרעת על יחסי המשולש ציונות דתית-צבא-מדינה. מלחמה זו לא רק העצימה את דמות הלוחם אלא גם החייתה מחדש סמלים דתיים. חובשי הכיפות הסרוגות אומנם הלכו והשתלבו בחיי היום-יום של המדינה באותה תקופה, אולם הם לא יכלו לייחס למדינה החילונית משמעות דתית. הכיבוש של אתרים היסטוריים ודתיים במזרח ירושלים ובחברון אפשר לציונות הדתית להסיט את מאמציה מתיקון החברה החילונית לגאולת הארץ. דימוי זה סיפק משמעות חדשה לשירות בצבא של צעירים דתיים.

ההשתתפות הפעילה של חיילים דתיים רבים במלחמה הובילה להעצמת הדור הדתי הצעיר, שגילם חיבור של הישגיות צבאית עם בעלות על הידע ועל הערכים התורניים. בנסיבות הללו הצעירים הדתיים נטענו באנרגיה מיוחדת להיאבק על מקומם בצבא, ועל רקע זה נוצרו התנאים לפריחתו של מפעל ההסדר.

שירות במסגרת ישיבות ההסדר

לאחר משא ומתן בין רבני הציונות הדתית למפקדי הצבא הושגה פשרה היסטורית: בתמורה להסכמת הצבא לשבץ את בוגרי הישיבות הדתיות ביחידות הומוגניות ולקצר את משך שירותם ל-16 חודשים, הסכימו הרבנים לוותר על הפטור שניתן לתלמידי הישיבות במסגרת "תורתו אומנותו". על פי מודל שירות זה, לאחר לימודים בישיבה גבוהה התלמידים מתגייסים לשירות של 16 חודשים ביחידה קרבית הומוגנית, ולאחריו הם שבים לתקופת לימוד נוספת בישיבה.

בזכות פשרה זו קמה ב־1965 ישיבת ההסדר הראשונה – ישיבת "כרם ביבנה".

מסלול ההסדר צמח בקצב מואץ לאחר 1973. בעקבות מלחמת יום כיפור הופיעה בשיח הדתי אידאליזציה של החייל הדתי בכלל, ושל הלוחם בהסדר בפרט, ורבנים ייחסו את כושר העמידה של הלוחמים במלחמה לאמונתם הדתית החזקה. בספרו "המפקד האליון" מתאר כך יגיל לוי את השפעתה של מלחמת יום כיפור על השתלבותם של חובשי הכיפות הסרוגות בצה"ל:

המלחמה הבליטה את נראות חובשי הכיפה מבחינה מספרית. כתופעה חדשה וכקבוצה עם מאפיינים קבוצתיים מובהקים,

היא משכה גם את תשומת ליבם של המפקדים החילוניים, בין שהיתה בעלת יכולת לחימה ייחודית ובין שלא היתה [...] הדת היתה למשאב של הצעירים הדתיים, ובאמצעותה הם יכלו להבליט את יתרונותיהם הייחודיים לנוכח האווירה שהתפתחה לאחר המלחמה.⁵³

על רקע כל אלה עודד הצבא את מסלול ההסדר, והדבר עלה בקנה אחד עם מדיניותו בעקבות דוח ועדת אגרנט למצות מקורות כוח אדם שלא מוצו בעבר כדי להביא להגדלה ניכרת של המערך הלוחם. ואכן, המערך גדל והוכפל לאחר 1973.

בד בבד עם הגידול המספרי, באותן שנים גובשו בצבא התנאים המיוחדים של מסלול ההסדר, שכללו הסדרים תרבותיים מיוחדים כגון שלושה זמני תפילה ביום ומאמץ מופחת בימי צום, לצד הקביעה כי מדריכות לא ידריכו את חיילי ההסדר – לא כהסדר פרטני אלא כהסדר קולקטיבי.

התוצאה הייתה התהוות של היררכיה חלופית להיררכיה הצבאית. למעשה, הצבא השתמש במתווכים מוסדיים – ישיבות ההסדר – כדי לגייס כוח אדם, והיה מוכן לשאת ב"דמי תיווך", שבאו לידי ביטוי בהכרה במעמד המיוחד של הרבנים, בהסדרים התרבותיים שעוצבו ביחידות, בהסכמה לתקופת השירות הקצרה יחסית ובהקמת מסגרות דתיות נפרדות.

בשלב זה התגייסו בני נוער דתיים הן ליחידות קרביות רגילות והן ליחידות ההסדר, אולם בוגרי הישיבות התיכוניות התגייסו בעיקר ליחידות ההסדר.

במקביל להתבססות מסלול ההסדר התפתח בקרב הדתיים הלאומיים רעיון "גוש אמונים" כמסלול מנהיגות חוץ-צבאי, ולמעשה עוקף צבא. אנשי הגוש הציגו את עצמם לא כצופים פסיביים אלא כמשתתפים פעילים בהכוונת הגאולה, ולא הסתפקו בהובלה חילונית. גוש אמונים כונן בהצלחה מסלול מוביליות עוקף צבא באמצעות החיאה של אתוס החלוץ.

לנוכח חולשת הצבא לאחר 1973, דור הכיפות הסרוגות היה יכול לנסות להשתלט על מוקדי כוח בתוך הצבא עצמו, אולם הצבא עדיין נתפס כמעוז חילוני ומסלול

ההסדר לא נתפס כאלטרנטיבה ראויה להתיישבות. אנשי הגוש העדיפו להחיות את אתוס החלוץ ולעצבו מחדש בדמותו של המתנחל הדתי-לאומי, ולהנגיד אותו לדמות הלוחם שנפגעה קשות במלחמת יום הכיפורים. כך, במקום היאחזות איטית בצבא, התנועה השיגה הישגים ניכרים תוך זמן קצר: מפעל ההתיישבות חיזק את הביטחון העצמי של הדתיים, הפך אותם לגורם מוביל ולא מובל ועורר בהם רצון לקחת חלק דומיננטי יותר בחברה (ובפועל גם גרם להם לבצע עבודות פיזיות ולצאת לשמירות).

עם חלוף הזמן התגבר בקרב חלקים מבני הציונות הדתית גם הזלזול בציבור החילוני, אשר נתפס כריקני, נהנתן, מתירן ופוחז, ותופעות כמו ירידה מהארץ, עלייה בשיעור הגירושין וירידה במוטיבציה להתגייס לצבא פגעו פגיעה ניכרת במוניטין שלו. הדתיים ראו בחברה החילונית חוליה שסיימה את תפקידה ההיסטורי, ובהתאם, הפחד מהשפעתה המחלנת קטן מאוד והדתיים הראו מוכנות רבה יותר להשתלב בכלל הציבור.

התהליך של היטמעות הציונות הדתית בחברה הכללית, תוך חיזוק מעמדה ותפיסתה כמגזר מוביל במדינה, בא לבסוף לידי ביטוי גם בהשתלבות הדתיים בצבא.

המכינות הקדם-צבאיות

בסוף שנות השמונים, לצד פעילותן של ישיבות ההסדר, החלו לקום המכינות הקדם-צבאיות הדתיות, ששימשו דה פקטו פס ייצור לקצינים ולוחמים דתיים. מכינות אלה קמו על רקע תחושתם של רבים מבני הזרם הציוני-דתי שהם אינם תורמים די למדינה באמצעות השירות המקוצר במסגרת ישיבות ההסדר. נוסף על תחושת חוסר ההוגנות, תרמה לכך גם העובדה שהשירות המקוצר חסם בפני המשרתים במסלול ההסדר את הדרך ליחידות הנבחרות והמיוחדות ולקצונה. משום כך, רבים מבוגרי הישיבות התיכוניות שיכלו להשתלב בישיבות ההסדר העדיפו לפנות מלכתחילה למסלול הצבאי הרגיל, או שהשתלבו בו לאחר פרק זמן לא ארוך במסלול ההסדר. תכליתן של המכינות הקדם-צבאיות הייתה אפוא להעניק לצעיר המעוניין במסלול צבאי רגיל שנת הכשרה במתכונת של ישיבה לפני גיוסו, שבמסגרתה יוענק לו חינוך דתי מרוכז. שנה זו, כך סברו מקימי

המכינות, תחזק את עולמו הרוחני של המתגייס הדתי, ותסייע לו להתמודד עם האתגרים שהצבא עתיד להציב לפניו ולאזן את ההשפעה החילונית הצפויה ממנו. בתוך כך קיוו מקימי המפעל לזכות בלגיטימציה תורנית לשירות "רגיל" בצבא.⁵⁴

כאמור, גם לפני הקמת המכינות הקדם-צבאיות התגייסו רוב הדתיים ליחידות רגילות. אולם מאז הקמתן לא רק בוגרי תיכונים דתיים התגייסו ליחידות כלל-צה"ליות (וביניהן גולני וצנחנים, יחידות מובחרות וחיל האוויר), אלא גם בוגרי ישיבות תיכוניות שעד אותה עת התגייסו רק לשריון ולתותחנים (היחידות "הדתיות" הקבועות). דווקא הקושי לפרוץ לסיירות כמו השייטת וסיירת מטכ"ל (לצד אופיין החילוני מאוד) יצר מוטיבציה להשיג בהן דריסת רגל דתית. ההשתלבות הפכה לדבר שמזין את עצמו – מרגע שהופיעו קצינים ולוחמים דתיים ביחידות עליות, הדבר נתפס כמודל לחיקוי עבור צעירים דתיים רבים שרצו ללכת בעקבותיהם.

מגמת ההשתלבות ביחידות הכלל-צה"ליות נתנה אותותיה במשך הזמן גם בתלמידי ישיבות ההסדר, אשר החלו להשתלב במגוון רחב של יחידות קרביות, ואט אט השתנתה תפיסת השירות הצבאי בעיני הציונות הדתית, והתחזקה הראייה של השירות בצה"ל כמעשה קדוש המכין את הדרך לגאולה.⁵⁵ וכך, אם בעבר בן המגזר שבחר לפנות לשירות צבאי "רגיל" ולא דרך ישיבת הסדר נחשב כישלון חינוכי, עתה נחשב בן המגזר שהיה לקצין ביחידה מובחרת להצלחה גדולה ולמקור לגאווה. באופן דומה, אם עבור הצעירים המשמעות של "להיות דתי" הייתה בעבר לקיים מצוות בדל"ת אמות תוך נכונות לתרום ברמה החברתית-לאומית, הרי בהשפעת תהליך זה נעשתה המשמעות של "להיות דתי" אידאולוגית וכללית הרבה יותר, וכללה הדגשה יתרה של פעולה "למען טובת עם ישראל".

הלך רוח זה הלך והתחזק עם הזמן, וחלקם של הדתיים בצבא גדל אף יותר בשנות התשעים, כאשר שיח השוויון בנטל, שהתפתח באותן שנים, סייע לציונות הדתית לבדל את עצמה מהקבוצה החרדית, כמי שמשרתת בצבא בד בבד עם תרומתה לקידום פרויקט ההתיישבות בגדה המערבית.

54 על כך ראו למשל אצל ב' (מפקד יחידה מובחרת, בוגר מב"ל), "מקומם של חובשי הכיפות בפיקוד הטקטי של צה"ל", מערכות 432 (2010): 50-57.

55 חלק מהמבקרים מנתחים תהליך זה כמה שהכניס לשירות הצבאי להט דתי משיחי. ראו למשל אלמוג ויפח (לעיל הערה 11), עמ' 279.

החל משנות האלפיים חלה עלייה הדרגתית נוספת, שממשיכה עד היום, בשיעור בוגרי החינוך הדתי-לאומי שמתגייסים ליחידות הלוחמות בכלל ולמסלולים פיקודיים בפרט.

ההיקף המדויק של המשרתים הדתיים בצה"ל והתפקידים שהם מאיישים כיום לא פורסם, היות שבצה"ל מבקשים לשמור על הנתונים חסויים מפאת רגישויות שונות. אך בעבר כבר נמצא כי בשנים 2001-2008 גדל שיעור הקצינים הדתיים ביחידות הלוחמות עד שהגיע ליותר מפי שניים משיעור הדתיים בצבא.⁵⁶

על פי נתונים אחרים שפורסמו:⁵⁷

[...]

(ב) 35% מבוגרי קורס הקצינים הם דתיים (פי שלושה מחלקם באוכלוסייה);

(ג) יחידת העילית מגלן היא מעוזם הבולט ביותר של הדתיים, ששיעורם בה מגיע ל-70%;

(ד) מבין חמש חטיבות החי"ר, גולני היא המעוז הדתי המובהק של צה"ל, ואחריה הצנחנים, גבעתי, כפיר והנח"ל;

(ה) לפי הערכות, כ-40% מחברי הסגל הפיקודי בחטיבת הצנחנים כיום הם דתיים;

(ו) למכינה הקדם-צבאית בעלי מגיעים בכל מחזור כ-400 מועמדים. במחזור ממוצע, המונה כ-140 תלמידים, ממשיכים מעל 50% לקורס קצינים ולתפקידי פיקוד;

(ז) 40% ממסיימי קורס קציני יבשה בשנת 2017 הגדירו את עצמם דתיים, ו-6% מהמסיימים היו לוחמים במסלול ישיבות ההסדר.

באופן טבעי, השתלבותם ההולכת וגוברת של בני הציונות הדתית בתפקידי הליבה בצה"ל ובחוד החנית הפיקודי יצרה מאזן כוחות חדש ומורכב בצבא.

56 ב' (לעיל הערה 54), עמ' 53.

57 דוד זולדן, "קסדה סרוגה - קיצור תולדות המהפכה הדתית בצה"ל", הארץ, 9.8.2016.

הצבא זקוק למשרתים חדורי מוטיבציה המאפיינות את המשרתים הדתיים, אולם האילוצים ההלכתיים הכרוכים בקליטתם מעמידים את צה"ל לפני שאלות ערכיות וחברתיות.⁵⁸ שיח "ההדתה", שהתגבר בחברה הישראלית בשנים האחרונות, מחריף מתח זה אך יותר.

אף שמחקר זה אינו עוסק בשאלת ההדתה בצה"ל, בין שקיימת תופעה כזו ובין שלא, ⁵⁹ אי-אפשר לנתק בין מספרם – ובעיקר מעמדם – של המשרתים הדתיים בצבא, לבין חלק מהסוגיות הקשורות לפקודת השירות המשותף ולשילוב נשים ביחידות מעורבות. בסופו של דבר, הליך עדכון הפקודה התקבע בדעת הקהל כמאבק בין ארגוני הנשים לנציגי הציונות הדתית, אשר לבש צורה של הפעלת לחצים על הרמטכ"ל ומפקדי הצבא הבכירים, לצד המאמץ המשותף לפותרו. במאבק מסוג זה, מובן כי משקולות הלחץ הנתונות בידי כל צד מושפעות השפעה רבה ממעמדו ומנחיצותו בעיני הצבא. לא בכדי, בשיאו של המאבק קרא חבר הכנסת סמוטריץ' לתלמידי המכינות לדחות את שירותם כחלק מהמאבק בשילוב נשים ביחידות לוחמות, וטען: "אם הישיבות והמכינות ישאירו את תלמידיהן עוד כמה חודשים כדי לחזק את לימוד התורה וידלגו על מחזור גיוס אחד, הצבא ישאל את עצמו מה עדיף לו – לוחמים איכותיים ובעלי מוטיבציה או שירותים משותפים בצה"ל".⁶⁰

דבריו של סמוטריץ' אומנם עוררו התנגדות מבית למה שנתפס כאיום פסול על צה"ל, אך הם משקפים היטב את אחד המתחים שלפניהם ניצב צה"ל של שנת 2018, הנתון תחת לחצים מצד קבוצות שונות.

דוגמה פרדיגמטית נוספת למתח זה היא סרטון תדמית שהעלה חיל האוויר לעמוד הפייסבוק שלו לרגל יום האישה במרץ 2018, אשר הוסר ונגזר בפעולה

58 אחת הסוגיות המרכזיות בהקשר זה היא סמכותם של רבני החיילים הדתיים והאופן שבו היא מתנגשת לעיתים עם סמכות מפקדיהם. ההתנגשות בין הסמכויות הגיעה לשיא במקופח ההתנתקות, כאשר חלק מהרבנים הנחו את תלמידיהם המשרתים בצבא לטרב לפנות יישובים. על סוגיה זו ראו למשל משה הלינגר ויצחק הרשקוביץ, **ציות ואי-ציות בציונות הדתית: מגוש אמונים ועד תג מחיר**, ירושלים: המכון הישראלי לדמוקרטיה, 2015.

59 על כך ראו למשל אצל דני סטטמן, **ממלכתיות, הדחה ודתיים בצבא**, מחקר מדיניות 139, ירושלים: המכון הישראלי לדמוקרטיה, 2019. ראו גם אצל ראובן גל (עורך), **בין הכיפה לכומתה: דת, פוליטיקה וצבא בישראל**, בן שמן: מודן, 2013.

60 בצלאל סמוטריץ', "מצילים את צה"ל – לא מחגיגים", ערוץ 7, 2017.3.23.

שעוררה סערה ציבורית. בסרטון, שכותרתו הייתה "הכוח הנשי", נראו נשים המכהנות בתפקידים מגוונים בחיל, על רקע קריינות הפורשת בטון ביקורתי את מגוון הטענות של המתנגדים לשילוב נשים ביחידות קרביות. הסרטון זכה במהרה לצפיות ולשיתופים רבים אך הוסר מהרשת לאחר זמן קצר בלבד. דובר צה"ל אומנם נימק את הסרת הסרטון באי־קבלת אישור מהגורמים המוסמכים, אולם בדיון הציבורי נתפס צנזורו ככניעה לגורמים דתיים ושמרנים, שחלקם אף הצהירו כי הם אומנם אלה העומדים מאחורי הדרישה לגנוז אותו.

בעקבות פרשת הסרטון סיכם העיתונאי בן כספית את המתח האמור במילים אלה:

הרמטכ"ל, רב אלוף גדי איזנקוט, צריך לתמרן על בלטה צרה ומסוכנת, בין כוחות עוינים ונחوشים. מצד אחד, הלובי הפמיניסטי בישראל, הנחשב לעוצמתי ומשפיע. מצד שני, רבני הציונות הדתית והשמרנים, שנפח השפעתם גדל מאוד לאחרונה. ישראל 2018 ימנית ושמרנית בהרבה מזו של העשורים הקודמים. ספק אם צה"ל יכול להסתדר היום בלי בוגרי הציונות הדתית המתנדבים ברובם ליחידות הקרביות ביותר וחלקם ממשיך לשירות קבע כקצינים.⁶¹

מעניין לציין כי לצד טענות על הדתה שחדרה לצבא, ובצל המקום המרכזי שתופסים בני הציונות הדתית ביחידות המובחרות ובתפקידי הקצונה, בעת האחרונה נשמעים גם קולות הטוענים לקרע חסר תקדים בין הציונות הדתית לצה"ל. המצדדים בכך מפנים בין היתר לעדכון פקודת הזקנים, שנועד לטענתם להקשות על חיילים דתיים לגדל זקן,⁶² וכן לעובדה שאין אפילו חובש כיפה אחד

61 בן כספית, "נשים לוחמות, חיילים דתיים: צה"ל נקרע בין שני קטבים", 28.3.2018, *AI-Monitor*.

62 על פי התיקון שהוצע לפקודה, מתן היתר לגידול זקן מטעמי דת יוצא מסמכותו של הרב הצבאי המקומי ועובר לקצין שלישות פיקודי או לראש מחלקת משאבי אנוש בחיל שבו משרת החייל. התיקון גם הנחה להפחית את שיעור בעלי הפטור ל-15%-20%. בעקבות סערה שחוללה הפקודה ולאחר עתירה שהוגשה לבג"ץ, שבה נטען כי תיקון זה "פוגע באופן בלתי מידתי וללא כל הצדקה בזכותם של חיילי צה"ל לכבוד, וכן מפלה באופן פסול בין קבוצת החיילים המקיימים אורח חיים דתי, ובין קבוצת החיילים שאינם מקיימים אורח חיים זה", הושעה התיקון, ולאחרונה נוסחה פקודה חדשה

בקרוב אלופי המטכ"ל, עובדה המלמדת, כך הם סבורים, על אפליה בקידום על רקע דתי. טענה זו התחזקה עם פרסום הידיעה על אי-קידומו של תא"ל עופר וינטר – מי שנתפס כסמל החייל הדתי הלוחם.⁶³

שירות נשים דתיות בצה"ל

סוגיית השירות המשותף קשורה קשר הדוק לתמורות ולשינויים שחלו בשנים האחרונות בהיקף ובאופי של שירות חיילות דתיות בצה"ל. אך שבצה"ל משרתות חיילות דתיות, פקודת השירות המשותף עוסקת כמעט אך ורק במפגש של גברים דתיים וחיילות חילוניות (או כאלה שאינן מקפידות על מגבלות הלכתיות נוקשות של הפרדה), ואיננה מנסה כלל לתת מענה לסוגיות של שירות משותף שעשויות להתעורר מצד הנשים הדתיות המשרתות. ואומנם, בתהליך עדכון הפקודה החיילת הדתית מצאה עצמה למעשה בין שני "המחנות" הנאבקים: הדתיים והנשים, או ליתר דיוק: בתוך שניהם. מן הצד האחד, התביעה לשוויון מגדרי פורמלי ומהותי וההתנגדות לנורמות של הדרה ופוגענות, המיוצגות על ידי ארגוני הנשים, משרתות את האינטרסים שלה כאישה, וכמי שחשופה לאותן פגיעות שאליהן חשופה החיילת החילונית. אך מן הצד האחר, המחויבות ההלכתית לגדרי צניעות והפרדה חלה גם עליה, ולכן גם היא עשויה להיתקל בבעיות שמציב השילוב או להתנגד לשירות ביחידות מעורבות.

רקע

על פי תקנות שירות בטחון (פטור נשים משירות בטחון מטעמים שבהכרה דתית), תשל"ח-1978, מועמדות לשירות בטחון המצהירות כי אינן יכולות לשרת מטעמי דת ומצפון פטורות משירות צבאי. פטור זה הוא המשך לקביעתו ההיסטורית של בן-גוריון מדצמבר 1947 שלפיה לצד שירות חובה לנשים "כל נערה או אשה אשר

ומרוככת יותר אשר על פיה חיילים שיבקשו אישור לגדל זקן יוכלו לבקש זאת מהגורם המוסמך, שיצטרך להתייעץ עם הרב הצבאי וינמק את החלטתו.

63 אי-קידומו של וינטר נתפס על ידי חלק מהציבור כקשור בטעמים דתיים ופוליטיים. ראו לדוגמה יהודה ורד, "מדוע וינטר לא קודם? רק בגלל הרוח", כיפה, 11.6.2018.

מטעם דתי או מטעם הווי משפחתי דתי אינה יכולה להתגייס, פטורה מחובת שירות",⁶⁴ והוא תאם את עמדת הממסד הדתי-רבני אשר התנגד לגיוס של נשים דתיות מאז ומעולם. התנגדות הרבנים לשירות בנות דתיות בצבא נתמכה בידי טיעונים שונים אך יוחסה באופן מסורתי לארבעה טעמים עיקריים: (1) איסור נשיאת כלי נשק בידי נשים; (2) צניעות; (3) כפיפותה של החיילת למפקדים גברים; (4) חשש מפגיעה בערכי מוסר המשפחה, כבודה ושלמותה. במהלך השנים עוגנה התנגדות זו בפסק הלכה עקרוני של הרבנות הראשית האוסר על גיוס נשים לצבא, וכן בפסיקות הלכה נוספות בעניין. אחת הבולטות שבהן היא זו שפורסמה "בעניין הקמת מכינה קדם-צבאית לבנות ושירות צבאי בכלל", ואשר חתומים עליה כמה רבנים ובראשם הרב אברהם שפירא והרב מרדכי אליהו. וכך נכתב בפסק ההלכה:

אנו הרבנים החתומים קובעים דעת תורה שאסור לגייס בנות לצבא בכל מסגרת שהיא, גם אם קוראים לה "דתית", אלא כל ארגון חינוכי (כולל מנהל החינוך של משרד החינוך) צריך לחייב את בנותיו להצהיר מטעמי "הכרה דתית" לפי חוק שירות ביטחון (נוסח משולב) התשמ"ו-1986 סעיף 40, או לפחות מטעמים שבמצפון או מטעמים שבהווי משפחתי דתי לפי החוק הנ"ל סעיף 39(ג) כדי שלא תתגייסנה לצבא.⁶⁵

לאורך השנים היו גם רבנים שהביעו עמדות מתונות יותר באשר לשירות נשים דתיות בצבא ואף כאלה שהתירו שירות כזה. כך למשל מפנה הרב אמנון שפירא לקביעתו של הרב הראשי לישראל הרב א"י אונטרמן משנת 1971, כי "אם בת דתית רוצה להתגייס לצבא, וטוענת, כי היא תקיפה בדעתה ובמזגה, כי יכולה היא לעמוד במסגרת צבאית, ותשמור על תומתה וחרות מלאה בהתנהגותה והנהגותיה, ואינה חוששת משום לחץ המביא לידי ניסיונות – אין הרבנות מוחה בידה"; או לעמדתו של הרב הראשי לישראל הרב שלמה גורן, שקבע ב־1982 כי "כל בת דתית המרגישה כי ערכי הדת שספגה בביתה ובבית הספר חזקים דיים, יכולה להתגייס ולשרת בצה"ל, ורצוי ביחידה דתית, אם

64 מצוטט אצל חכמון (לעיל הערה 31), עמ' 35.

65 פורסם במקור ראשון, 18.8.2006.

ניתן".⁶⁶ אולם ככלל הביע הממסד הרבני התנגדות נחרצת לשירותן של נשים דתיות בצה"ל. התנגדות זו אומצה גם בידי מינהל החינוך הממלכתי-דתי במשרד החינוך, אשר קבע מדיניות רשמית המכווניה באופן מוצהר את בוגרות התיכונים והאולפנות להימנע משירות בצה"ל ולהתנדב לשירות לאומי. כך למשל מעוגנת מדיניות זו בחוברת "קווים מנחים למדיניות החינוך הממלכתי-דתי":

החמ"ד יחנך את תלמידיו לחובת שירות פעיל בצה"ל ואת תלמידותיו לשירות לאומי התנדבותי בן שנתיים. החמ"ד יעודד את הבנות לשירות לאומי בתחומי החינוך והסיוע בהוראה ובמסגרות המבטיחות את המשך הקיום של אורח החיים הדתי.⁶⁷

במסמך שהוגש ב־2007 לח"כ הרב מיכאל מלכיאור, שכיהן אז כיו"ר ועדת החינוך, התרבות והספורט של הכנסת, נכתב כי עמדתו העקרונית של מינהל החינוך הדתי במשרד החינוך היא התנגדות לשירות צבאי של תלמידותיו, והיא מבוססת על סמכותו החוקית של מינהל החינוך הדתי לקבוע מדיניות לבתי הספר הממלכתיים-דתיים בכלל ועל הקווים המנחים הנזכרים לעיל (בחוברת

66 הרב שפירא אף מבהיר כי אילו גיוס בנות היה בגדר "איסור", היה הרב (אונטרמן) מתנגד, ולא רק "אינו מוחה". הרב שפירא ממשיך ואומר:

רבים מרבני הצינונות הדחית דהיום מסכימים, בפה מלא, לגיוס בנות. כמו הרב בני לאו [...] וכמו הרב מאיר נהוראי (יו"ר רבני "בית הלל"): "הבנות הדתיות מתגייסות בהמוניהן, ולנו הרבנים אסור להישאר אדישים. איננו יכולים להמשיך ולהשתמש בפסקי הלכה ישנים שאינם רלוונטיים למציאות ימינו". וכך גם הרב שלמה ריסקין (רב העיר אפרת, שגם הקים עולם עשיר של תורה, שיבות ואולפנות), שפסק: "אין בעיניי כל הבדל בין בנים לבנות בשאלה הגיוס לצבא, למלחמת מצווה. החיים במדינת ישראל הם 'שירות לאומי' של חיים שלמים, ואין פטור מחובת השירות הצבאי, שהוא מצווה מדאורייתא [...] בריחה מהתמודדות – מעולם לא הייתה פתרון יהודי ראוי" (ב' באדר א, תשע"ד).

וכך הוא מסכם:

עמדות רבניות אלה, שהן קצת מהרבה, מלמדות שהטענה כי ההחלטה על איסור הגיוס נמסרה ישירות מ"ריבוננו של עולם", טוב היה לה שלא נכתבה משנכתבה. ממחלוקת חז"ל למדנו, שאף על פי שאלה אוסרים ואלה מתירים, "אלו ואלו דברי אלוקים חיים" (עירובין יד, ב). וכאשר באים היום רבנים וטוענים שרק דבריהם שלהם אמת, בעוד דברי הרבנים החולקים עליהם – שקר, עמדה כזאת מנוגדת במובהק לדרכה של תורה.

אמנון שפירא, "גיוס בנות – להלכה ולמעשה", ערוץ 7, 28.7.2016.

67 מתחיהו דגן, מנחם לאבל ונתן גרינבוים, קווים מנחים למדיניות החינוך הממלכתי-דתי, מהדורה מעודכנת, ירושלים: משרד החינוך, מינהל החינוך הדתי, 2008.

"קווים מנחים למדיניות החינוך הממלכתי-דתי" (בפרט. מדיניות זו פירושה לא רק עידוד בנות החמ"ד לשירות לאומי בלבד אלא גם איסור על עריכת כנסי הסברה המיועדים לבנות בבתי הספר הממלכתיים-דתיים, הן מטעם צה"ל והן מטעם גורמים אחרים (כגון עמותת "אלומה", המפעילה בשיתוף משרד הביטחון וצה"ל את תוכנית "משרתות באמונה" לתמיכה במועמדות לשירות ביטחון דתיות המעוניינות להתגייס לצבא, לפני שירותן הצבאי ובמהלכו). אשר להכנה הפרטנית של בנות החינוך הדתי המעוניינות לשרת בצה"ל, במסמך הוסבר כי הכנה זו מתבטאת בשיחות אישיות שעורך כל מחנך עם הבת המעוניינת לשרת בצה"ל הלומדת בכיתתו, ושבהן ניתן לה חיזוק אישי וייעוץ לקראת הבאות.

ואכן, במהלך השנים בחרו הרוב המכריע של בוגרות האולפנות ובתי הספר התיכונים הממלכתיים-דתיים לממש את הפטור משירות צבאי הניתן להן על בסיס דת ומצפון, ולהתנדב לשירות הלאומי.⁶⁸ בנות דתיות אומנם התגייסו לצבא כל השנים, אולם הן היו מיעוט שעשה זאת כמעט ללא תמיכה או סיוע מצד בתי הספר או ארגונים אחרים.

אולם על רקע התרחבות ההיצע של מסלולי השירות לבנות ופתיחת מסלולים שאפשרו לבנות דתיות להתגייס, כגון גיוס דרך האגף לתרבות תורנית במשרד החינוך, מאז שנות התשעים עלה בהדרגה מספר הבנות הדתיות שהתגייסו לצבא. סמוך להתנתקות דווח אומנם על ירידה מסוימת בשיעור המתגייסות הדתיות, אולם ככלל, מאז תחילת שנות האלפיים מצביעים בצה"ל על גידול משמעותי בנוכחות הבנות הדתיות בצבא, הן במספרן והן במגוון היחידות שבהן הן משרתות.

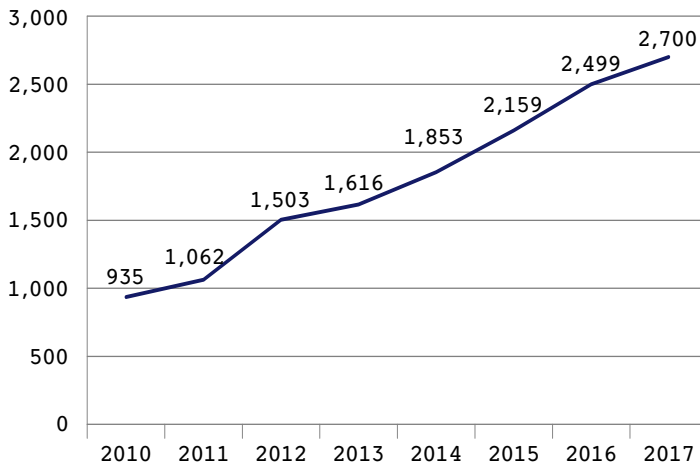
בעת האחרונה התעורר ויכוח ציבורי באשר למספר המדויק של המשרתות הדתיות ולאופן שבו הצבא מאפיינן ככאלה. שורשי הוויכוח בדבריו של החוקר אריאל פינקלשטיין, שטען כי העלייה שהצבא מציג במספר הבנות הדתיות המתגייסות גדולה הרבה יותר מזו שמתרחשת בפועל. לטענתו, המספרים שצה"ל מספק לתקשורת כוללים גם חיילות מסורתיות או כאלה שהביאו אישור מרב על קיום אורח חיים דתי, אף שלא למדו במוסד דתי – ולא רק בוגרות מוסדות הציונות הדתית, כפי שהצבא טוען. מרכז המחקר והמידע של הכנסת פנה אל

68 יצוין כי הפטור משירות צבאי אינו כרוך בהתגייסות לשירות הלאומי וכי זו נעשת בהתנדבות.

צה"ל בבקשה לקבלת הסבר על הפער בין הנתונים. לפי תשובת אכ"א, הפער קשור לאופן הפקת הנתונים: בעבר הוגדרה חיילת כדתייה על פי מוסד הלימודים האחרון שבו למדה, ואילו הנתונים העדכניים מבוססים על אינדיקציה במערכת הממוחשבת, שמסמנת את החיילת כדתייה בהתאם להגדרה שהובאה לעיל – מי שלמדה את כל שנות התיכון במוסד חינוך דתי או מי שקיבלה אישור מרב הקהילה לגבי דתיותה. מכל מקום, גם פינקלשטיין אינו חולק על כי בעת האחרונה חלים שינויים חברתיים וניכרות מגמות חדשות באשר לגיוס בנות בחברה הדתית, וכי בשנים האחרונות הולכת וגדלה נוכחות החיילות הדתיות בצה"ל.⁶⁹

תרשים 3

מספר המתגייסות מקרב הציונות הדתית, 2010-2017

מקור: יניב קובוביץ', "בצה"ל נערכים לזינוק בגיוס דחיות: בחור חמש שנים 50% מהו יתגייסו", הארץ, 26.12.2016.

69 אריאל פינקלשטיין, "מאפייני בנות הציונות הדתית המשרתות בצבא ובשירות הלאומי: תמונת מצב ומגמות", נאמני חורה ועבודה, נובמבר 2018.

אם כן, אף כי מקורות שונים מציגים מספרים שונים לגבי מספר המתגייסות הדתיות בכל מחזור גיוס, נתונים שפרסם צה"ל מראים עלייה משמעותית במספר המתגייסות מקרב הציונות הדתית בשנים האחרונות.

הלוח הבא מראה את הנתונים שהוצגו על ידי מרכז המחקר והמידע של הכנסת באשר לשנים 2012-2015.

לוח 1
מספר המתגייסות הדתיות, 2012-2015

שנתון גיוס	מספר המתגייסות המוגדרות דתיות	מקבלות הכרה מתוקף אישור של רב קהילה
2012	1,538	3% (46)
2013	1,736	4.6% (79)
2014	1,997	4.6% (91)
2015	2,260	7.4% (168)

הערה: בסוגריים: מספרים מוחלטים. חושב על ידי מרכז המחקר והמידע של הכנסת.

מקור: על פי נתונים שנמסרו לכוחבת.

נוסף על מספרים אלה העביר צה"ל בשנת 2017 למרכז המחקר והמידע של הכנסת נתונים המעידים על אופי השירות של המתגייסות הדתיות ושל כלל המתגייסות. לפי הנתונים, בשנת 2014 היה שיעור המתגייסות הדתיות למערך הלוחם דומה לשיעור כלל המתגייסות למערך זה, אם כי גדול ממנו במעט (9% לעומת 7%); שיעורן במערך הקורסים היה קטן משיעור כלל המתגייסות במערך הקורסים (67% לעומת 73%); ושיעורן במערך הטכני ובמערך הנהיגה היה דומה לשיעור כלל המתגייסות במערכים אלו (7% לעומת 8%). אשר לחיילות בקורסים פיקודיים ובקצונה – שיעור החיילות הדתיות אשר סיימו קורס פיקוד במקצועות הלחימה והשתחררו בשנת 2014 היה דומה לשיעור בוגרות הקורס מכלל המשתחררות בשנה זו (כ־1%), ושיעור הקצינות הדתיות שהשתחררו בשנת 2014 היה גדול משיעור הקצינות מכלל המשתחררות בשנה זו (8% לעומת 12%).

לאחרונה (יוני 2019) דווח כי בצה"ל מעריכים שבתוך חמש שנים יוכפל מספר הנשים הדתיות המשרתות ביחידות השונות בצה"ל.⁷⁰

לפי אכ"א, חיילת בשירות חובה מוגדרת כיום כדתייה אם היא עומדת באחד משני תנאים:

(1) למדה במוסד לימודים ממ"ד או חרדי או במוסד אחר שהוכר לשם כך באופן חריג על ידי ראש תחום "בת חיל", מכיתה י' לפחות ועד סיום לימודיה בכיתה י"ב;

(2) הוכרה כחיילת דתייה על ידי יחידת מיטב, על סמך אישור מרב קהילה המצהיר שהחיילת מקיימת אורח חיים דתי. ההכרה כחיילת דתייה יכולה להתקבל גם במהלך השירות הצבאי.⁷¹

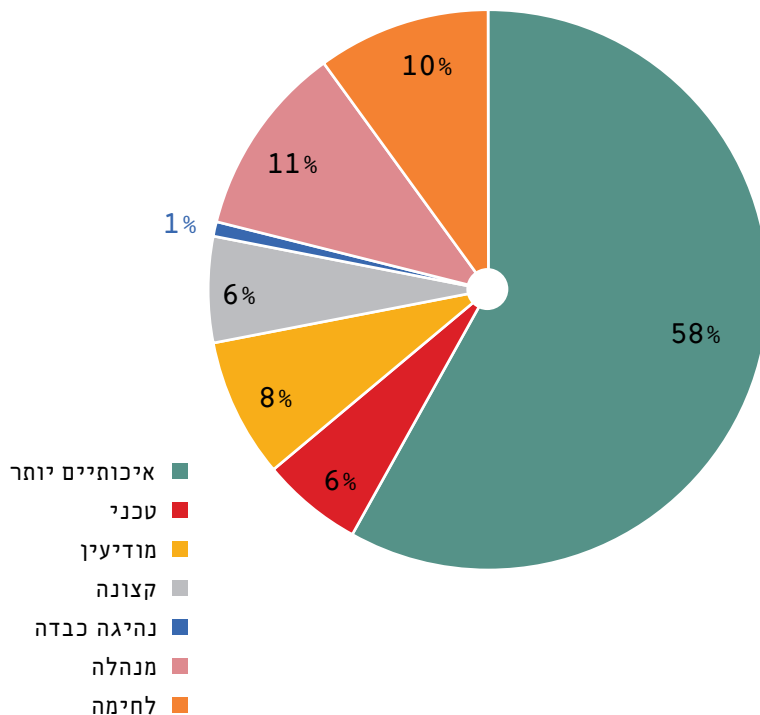
יגיל לוי מסכם את השינוי בדינמיקת גיוס הבנות הדתיות לצבא, ומציע כי עיקר השינוי איננו דווקא בשיעור המתגייסות אלא בארבע תופעות:

- (1) בנות שהתגייסו בעבר במסגרת תורנית נפרדת מתגייסות ישירות לצבא;
- (2) הגיוס רווח במוסדות הנתפסים כיוקרתיים יותר בקרב החינוך הממלכתי-דתי. למשל, ב־12 אולפנות בחרו להתגייס כ־30% מכלל הבנות, בהשוואה ל־15% בעבר הקרוב;
- (3) שיעור היציאה לקצונה בקרב חיילות דתיות גבוה משיעור היציאה לקצונה בקרב כלל החיילות בצה"ל;
- (4) הוקמה מכינה קדם-צבאית ראשונה המיועדת לבנות דתיות בשם "צהלי", שבה לומדות 20 נשים.

70 צחי דבוש, "בצה"ל מעריכים: מספר הדתיות המתגייסות יוכפל תוך חמש שנים", גלצ, 16.6.2019.

71 עדו אבגר, "נחוננים על גיוס דתיות לצה"ל", מרכז המחקר והמידע של הכנסת, 22.5.2017.

חרשים 4
תפקידים שחיילות דתיות ממלאות בצבא (נכון ל-2017)

מקור: על פי נתונים שנמסרו לכוחבת.

אף שאין חולק על הקשר בין הרחבת שילוב הנשים הכללי בצה"ל לעלייה במספר הבנות המתגייסות, התמורות שחלו בשירות נשים דתיות בצה"ל נבעו ממגוון רחב של סיבות. מקצת מהגורמים קשורים במישרין בשינויים שחלו במקומן של הנשים בחברה הציונית-דתית, חלקם נובעים מהמאפיינים הנוכחיים של האישה הדתית-הלאומית ומהדרך שבה היא תופסת את עצמה, והשאר קשורים בגורמים חיצוניים אשר מעודדים את תהליך הגיוס של בנות דתיות לצה"ל ותומכים בו.

אפשר להסביר את מגמת הגידול במספר הבנות הדתיות המתגייסות לצבא בשלוש דרכים:

(1) מניעים אידאולוגיים – תפיסה של שירות בצבא כחובה אזרחית וכביטוי למעשה הציוני. בשנת 2012 ערכה עמותת "אלומה" סקר שנועד לבחון את השפעת השירות הצבאי על בנות דתיות שהתגייסו לצה"ל (משתתפות תוכנית "משרתות באמונה") ואת מידת תרומתן להיבטים שונים בחייהן. לפי תוצאות הסקר, אחת הסיבות העיקריות לגיוס לצה"ל בקרב הבנות הייתה תפיסת הצבא כחובה אזרחית, אשר מובן מאליו כי חלה גם עליהן, בהיותן חלק מהחברה הישראלית.⁷²

במחקר שערך מינהל החמ"ד בשנת 2012 נשאלו תלמידות המעוניינות להתגייס מדוע הן מעוניינות להתגייס, ונמצא כי צעירות מעוניינות בשירות בעל משמעות, ורואות דווקא בשירות הצבאי ביטוי חזק יותר של מימוש ערכי מאשר בשירות הלאומי.⁷³

(2) מניעים פרקטיים – מגוון התפקידים הפתוח לפני נשים בצה"ל גם הוא קטליזטור לעלייה במספר הנשים הדתיות הבוחרות לשרת בצבא, והרואות בשירות כזה הזדמנות טובה יותר למימוש הפוטנציאל העצמי מאשר בשירות לאומי.

יגיל לוי מצטט במאמרו את יונה גודמן, לשעבר מזכ"ל תנועת בני עקיבא, אשר קשר בין האטרקטיביות ההולכת וגדלה של השירות הצבאי עבור בנות דתיות לבין התהליך הכללי של פתיחת מגוון תפקידי לחימה ותפקידים תומכי לחימה לפני נשים:

בת הרוצה לעסוק בתחומי רפואה, תוכל בשירות הלאומי להחליף סדינים בבי"ח, להעביר בדיקות למעבדה וכדומה. אך

72 את המחקר ערכה טל כהנא. מצוטט אצל רונית בודאי-היימן, "דת - מגדר - צבא, זהויות נשיות: בין דת וצבא בישראל", חיבור לשם קבלת תואר דוקטור לפילוסופיה, אוניברסיטת בר-אילן, 2016, עמ' 120.

73 אריאל פינקלשטיין, החינוך הממלכתי-דתי: תמונת מצב, מגמות והישגים, תל אביב: נאמני תורה ועבודה, 2012, עמ' 42.

בשירות צבאי היא יכולה להיות חובשת ביחידת שדה. מה יותר מושך? בצבא היא יכולה לשרת במודיעין של חיל אוויר, כלוחמת במג"ב, כסמלת מבצעים בעזה ובתפקידים "אמיתיים" אחרים אשר נדמה לה שאין להם מקבילה בשירות הלאומי.⁷⁴

(3) מגמות חברתיות גלובליות – בשנים האחרונות החברה הדתית-לאומית חווה שינויים בשל מגמות פמיניסטיות המתכתבות עם המהפכה הפמיניסטית הגלובלית, אשר מחלחלות אליה ויוצרות מהפכה פנים-מגזרית במעמד האישה ובתפקידים שהיא לוקחת על עצמה. כך, למשל, לצד המניינים השמרנים מופיעים עוד ועוד מניינים "שוויוניים" שבהם נשים לוקחות חלק פעיל גם בקריאת התורה; יותר ויותר נשים דתיות לומדות גמרא, פוסקות הלכה ומעבירות שיעורים לקהלים נרחבים; ובכלל המבנה המשפחתי המסורתי שבו האישה הביאה עצמה למיציב בבניית ביתה וגידול ילדיה הולך ומתערער. במסגרת מהפכה זו, איסורים הנשענים על נימוקי צניעות מסוג "כל כבודה בת מלך פנימה", ובוודאי כאלה הניסובים סביב כפיפותה של האישה לסמכות גברית, כמו האיסור על אישה להתגייס לצבא, נתפסים כאיסורים פטריארכליים פסולים. התבטאויות רבנים באשר ל"קלקול" הבת הדתית במהלך שירותה הצבאי רק מחזקים תפיסה זו, וזכותה של האישה לממש את עצמה נתבעת אפוא גם בהקשר של שירותה הצבאי.

שינויים בתוך המגזר ובצבא באשר לגיוס נשים דתיות

ההכרה בעובדה שיותר ויותר בנות דתיות בוחרות בשירות הצבאי חרף ההכוונה החד-משמעית של הרבנים חלחלה בהדרגה אל הציבור הדתי, ועימה ההבנה כי גם בהיעדר הכשר רבני לגיוס יש לסייע לבנות הבוחרות להתגייס ולכוון אותן.⁷⁵

74 מצוטט אצל לוי (לעיל הערה 9), עמ' 10.

75 כך למשל מצוטט הרב גודמן אצל לוי (לעיל הערה 9), בעמ' 11: איני מציע לעודד את הבנות לבחור בשירות צבאי. אך עלינו למצוא דרך למזער נזקים ולכוון את אלו הבוחרות בכך והכמהות לליווי רוחני [...] עלינו לבחון כיצד ניתן להעמיק את ההכוונה מראש ואת הליווי תוך כדי שירות של בנות יקרות אלו, מבלי לגרום לעלייה במספר הבנות הבוחרות באפשרות זו, אשר אינה תואמת את הנחיות הרבנות ואת החינוך הצניעותי כאחת.

למגמה זו יש כמה ביטויים:

- שינויים בדעת הקהל בחברה הציונית-דתית: הולכים ומתרבים ניסיונות הכוונה הלכתיים מצד רבנים מקובלים בציונות הדתית, שגם אם אינם מרחיקים לכת ופוסקים היתר לבת הדתית להתגייס לצבא, הם מבקשים לקדם את רווחתה וטובתה תוך קבלה וכיבוד של החלטתה להתגייס. ניסיון אחד כזה הוא הספר שלום בחילך של הרב אלי ריף – רב קהילת השחר במודיעין, המלמד גם במכינת "צה"ל", מכינה קדם-צבאית לבנות דתיות. הספר נועד לתת מענה לדילמות ולאתגרים האפשריים הכרוכים בשירות הבת הדתית בצה"ל.

- שינוי מדיניות של מינהל החמ"ד: גם בהתנגדות מינהל החינוך הדתי במשרד החינוך לחשיפת הבנות להסברה לקראת השירות הצבאי מתגלים בהדרגה בקיעים. בעקבות קביעת בג"ץ בעתירה שהגיש עו"ד אמנון לורך נגד משרד החינוך, משרד הביטחון, המשרד לשוויון חברתי וצה"ל,⁷⁶ הוחלט כי המדינה תממן פעילות הסברה והכנה לצה"ל המיועדת לבנות שלומדות בבתי ספר דתיים ובחרו לשרת במסלול צבאי, וגם למי שעדיין מתלבטות בין שירות בצבא לבין שירות לאומי (בניגוד למדיניות של משרד החינוך עד אז, שלפיה המשרד מממן מתקציבו רק ארגונים שמלווים בנים לקראת השירות הצבאי). בהחלטתו כתב השופט ניל הנדל, ראש ההרכב: "לא ניתן לעצום עיניים מול העלייה במספר הנשים הדתיות המשרתות בצה"ל. אם סבורה מערכת החינוך הממלכתית-דתית כי יש צורך להכין את הבן הדתי לאתגרי השירות, למה ייגרע חלקה של הבת הדתית?".⁷⁷ בהמשך להחלטה זו חתם שר החינוך היוצא נפתלי בנט על תקנה שמסדירה את ליווי הבנות במסגרת החמ"ד. תקנה זו אומנם טרם באה לידי ביטוי הלכה למעשה בכלל בתי הספר הממלכתיים-דתיים (2019), אך היא מבטאת את הלך הרוח המכיר בשינויים החלים בחברה הדתית לאומית באשר לשירות נשים.

- הקמת מסגרות סיוע והכוונה לבנות דתיות המבקשות להתגייס: בשנים האחרונות נפתחו מסגרות לסיוע לבנות הדתיות המתגייסות, ובהן הפרויקט "הבת הדתית בצה"ל" של עמותת "אלומה", מדרשות המשלבות הכנה לשירות צבאי בלימודים, ואף מכינה קדם-צבאית לבנות דתיות.

76 בג"ץ 7204/16 אמנון לורך נ' משרד החינוך (2017).

77 שם, סעיף 6 לפסק דינו של השופט הנדל.

פעולות צה"ל לאיתור וגיוס נשים דתיות ודאגה לרווחתן

צה"ל זיהה את הפוטנציאל הגלום בשירות הצבאי של בנות דתיות, ועוצבו תהליכי מיון והשמה ייחודיים עבורן.

- הקמת מדור ייעודי לטיפול בחיילות דתיות: כחלק מההיערכות לקליטת החיילות הדתיות הוקם בצה"ל בשנת 2009 מדור "בת חיל", השייך ליחידת מיטב. המדור אמון על הטיפול במתגייסות הדתיות ואמור ללוות אותן בכל אחד משלבי השירות – החל משלב הצו הראשון, עבור בגיוס וכלה בשירות הצבאי עצמו, תוך שיתוף פעולה עם הגורמים הרלוונטיים, כמו ארגון אלומה וקצינת טיפול בחיילות דתיות ברבנות הצבאית.

- כללים והסדרים שתכליתם התחשבות באורח החיים הדתי של החיילות: צה"ל הנהיג מדיניות שמטרתה להתחשב בנשים הדתיות ולהקל על תקופת שירותן – בהוראת הפיקוד, כל חיילת המבקשת לעבור מתפקידה מסיבות דתיות תיענה בחיוב; כמו כן, צה"ל החליט לאפשר לנשים דתיות לשרת במסגרות הומוגניות או להשתבץ בקבוצות של שתי חיילות דתיות לפחות לאותו תפקיד או קורס, לרבות קורסי הכשרה ופיקוד; אושר להן ללבוש חצאיות כחלק ממדי העבודה ולא רק ממדי הייצוג; והן אף זכאיות להשתתף בימי עיון הנערכים בשיתוף עמותת "אלומה" והרבנות הצבאית, אשר כאמור גם מספקת להן מענה רצוף ומתמשך.

- איתור וגיוס מועמדות דתיות לשירות: המוטיבציה הגבוהה המאפיינת את החיילות הדתיות אשר מתגייסות לצבא מתוך בחירה, אף שלפי החוק הן יכולות לקבל פטור משירות צבאי, הביאה חילות ויחידות בצבא לחזר "מתחת לרדאר" אחרי תלמידות י"ב דתיות, כדי לשלבן ביחידות יוקרה דוגמת 8200, ממר"מ וקורס טיס. באמ"ן מכהנת זה שנתיים קצינת קבע בדרגת רב-סרן, שכל תפקידה הוא לאתר תלמידות י"ב בתיכונים דתיים ובאולפנות, לגייס אותן ולדאוג לרווחתן בשירות. בשנה האחרונה שמר אמ"ן כ-200 תקנים לחיילות דתיות ביחידה 8200 ולשיבוצים ביחידות נוספות, כולל מודיעין שדה.⁷⁸

לסיכום, העלייה במספר החיילות הדתיות המתגייסות והשינוי העקרוני ביחס של החברה הדתית לשירות בצה"ל רלוונטיות לסוגיית השירות המשותף משתי סיבות עיקריות. ראשית, מרבית האתגרים הקשורים בשהייה משותפת של גברים ונשים רלוונטיים לא רק לחיילים הדתיים אלא גם לחיילות המקיימות אורח חיים דתי הכרוך באותן מגבלות הלכתיות. אחד מרבני הצינונות הדתיות שהיה שותף מרכזי לתהליך עדכון הפקודה סיפר בשיחה עימו כי חלק ניכר מהדיונים הוקדש לנושא שירות הבנות הדתיות ורווחתן. הוא גם ציין כי תלונות רבות בנושא השירות המשותף מגיעות דווקא מהחיילות הדתיות, המדווחות על קשיים דוגמת הפרדה לא מלאה במגורים, היעדר חדרי שירותים נפרדים ועוד.⁷⁹

ואולם, משיחות עם מנהלת תוכנית "משרתות באמונה" של ארגון אלומה, עולה כי היבט זה מקבל כיום מענה ראוי. החיילת הדתית מקבלת ליווי והכוונה – ככל שהיא מעוניינת בכך – החל מקבלת צו הגיוס ולאורך הצמתים השונים בשירות הצבאי. הליווי נעשה בתיאום ובשיתוף פעולה עם היחידות הרלוונטיות בצה"ל – אכ"א, הרבנות הצבאית והיוה"ל"ם – הן בנוגע להיבט ההלכתי הטכני והן בנוגע לאתגרים חברתיים ואחרים בעלי משמעויות דתיות.

הסיבה השנייה שבגללה העלייה במספר המשרתות הדתיות רלוונטית לסוגיית השירות המשותף קשורה לקמפיין הציבורי האגרסיבי נגד שירות נשים, אשר יוחס לפרסום פקודת השירות המשותף ולווה בטענות על "קלקול הבת הדתית" בצבא, כפי שאראה בפרק הבא. טענות מסוג זה מעידות בין היתר על פאניקה וחשש בקרב חלקים מההנהגה הדתית-לאומית, ובעיקר מבין הזרם החרד"לי שבה, מפני קריסת המערכת המסורתית-משפחתית, ועל השינוי שחל באשר למקומה של האישה ולתפקידה במערכת זו. אין מדובר בשינויים הבאים לידי ביטוי בשאלת הגיוס לצה"ל בלבד; כאמור מעלה, בשנים האחרונות החברה הדתית-לאומית מושפעת ממגמות פמיניסטיות כלליות. ועם זאת, שירות בנות דתיות בצבא נתפס על ידי רבים בציבור זה כקטליזטור לשינויים חברתיים מעין אלה, ומכאן ההתנגדות לו.

79 אפשר לטעון כי לאופי השירות הוולונטרי של הנשים הדתיות יש השפעה נורמטיבית על המידה שבה הצבא צריך להתחשב בצורכיהן ולספק משאבים על מנת להתאים את השירות לצרכים אלה. ואולם, אף שנשים דתיות יכולות לממש את הפטור הגורף שניתן להן, בפועל גיוסן נעשה במסגרת החוק ככל יוצאת צבא אחרת, והן אינן משרתות בצה"ל כמתנדבות. לכן, ההנחה במחקר זה היא כי על הצבא לאפשר להן שירות המכבד את מצפונן וערכיהן.

מפקודת השילוב הראוי לפקודת השירות המשותף

פרק 3

מערכה ראשונה: פקודת השילוב הראוי

בד בבד עם פתיחת יותר ויותר יחידות לשירות נשים בעקבות בג"ץ אליס מילר, התרחש בצה"ל תהליך נוסף – עלייה במשקלם של חובשי הכיפות הסרוגות בקרב הקצונה הלוחמת ויחידות הליבה, וכן עלייה בשיעור המתגייסים החרדים. וכך, ההתנגשות בין המהפכה המגדרית בצבא לבין דרישות החיילים הדתיים, המחויבים לנורמות הלכתיות של צניעות והפרדה, הפכה בלתי נמנעת והגיעה עד לפתחו של הרמטכ"ל. ביטויים ראשונים להתנגדות לשירות משותף עם נשים מצד בני הציונות הדתית הופיעו כבר בסוף שנות התשעים, כאשר רבנים מסוימים איימו שלא ישלחו את תלמידיהם לתפקידים המחייבים שירות מעורב. אחת מנקודות הציון של התנגדות זו הייתה עצומה שנשלחה לרמטכ"ל ביולי 2001, שעליה חתמו עשרות תלמידי ישיבות הסדר ומכינות, ובה מחו על שילובן של בנות ביחידות הלוחמות והזירו כי יימנעו משירות או ידחו אותו בשל כך.⁸⁰ בעקבות לחץ זה, שהופעל סמוך לפרוץ אינתיפאדת אל-אקצא, שעה שהצבא נשען על החיילים הדתיים חדורי המוטיבציה,⁸¹ הוקמה ועדה לבדיקת הנהלים לשילוב נשים לצד חיילים דתיים, בראשות אלוף פיקוד המרכז וראש זרוע היבשה דאז יפתח רון-טל. לאחר דיונים שנמשכו יותר משנתיים פרסמה הוועדה עקרונות לשילוב גברים ונשים בשירות משותף. עקרונות אלו קבעו כללי צניעות והסדרי מגורים נפרדים והסדירו זכאויות שונות לחיילים הדתיים, כמו הימנעות

80 לוי (לעיל הערה 47), עמ' 264. לוי מפנה לאיגרת מיוחדת שכתב יוסקה שפירא, מזכ"ל הנועה בני עקיבא העולמית דאז.

81 לוי, שם, עמ' 265.

מביצוע משימות הכרוכות בשהייה משותפת אסורה (ייחוד). בהמשך לפעילות הוועדה עוגנו כללי השילוב בפקודת מטכ"ל מספר 33.0207, שנשאה את השם "שירות משותף לחיילים ולחיילות בהיבט השילוב הראוי"⁸². מטרת הפקודה הייתה "לאפשר לכל חייל וחיילת שירות משמעותי בהתאם לחוק, ומבלי שייפגעו ערכיו, אמונתו ואורח חייו של כל אחד מהם". עיקרי הפקודה אוגדו לכדי פנקס שחולק לחיילים ולמפקדים על מנת להגביר את המודעות לנושא. בהמשך הופסקה חלוקתו ובמקומה הושם דגש על מערכי שיעור משופרים והרצאות שהועברו באופן תדיר. פקודת השילוב הראוי אומנם נוסחה מתוך צורך לתת מענה לקשיים שהעלו החיילים הדתיים, אך היו גם מי שהציגו אותה כהישג פמיניסטי.⁸³

אולם הסדרת הכללים לא הביאה עימה את השקט הרצוי, כיוון שחוגים דתיים התלוננו כי הכללים אינם מוטמעים בשטח.⁸⁴ בעקבות תלונות אלה מינה הצבא בשנת 2004 צוות בדיקה בראשות סא"ל ילון פרחי, אשר כיהן גם כרב במכינת עלי. לאור ממצאי הוועדה הוקמה "מינהלת השילוב הראוי" בראשות הרב אביחי רונצקי, אשר פעלה לאכיפת נוהלי השילוב.

באופן פורמלי הייתה המינהלת אמורה לאכוף רק את הכללים המעוגנים בפקודה, אולם נשמעה ביקורת על כך כי בפועל היא תפקדה כ"משמרות צניעות" ופעלה באופן פוגעני כלפי נשים. כך מציג ביקורת זו יגיל לוי:

התפקיד המבקר והאוכף של המנהלת נתפס כמעין משמרת צניעות המסיירת בבסיסי צה"ל ומזהה כשלים בצניעותן של נשים חילוניות או באופי חייהן המשותפים עם חיילים. הנשים

82 ראוי לציין שאין כיום בנמצא נוסח אחיד של הפקודה וכן אי-אפשר לאתרה באינטרנט או לקבלה על סמך הגשת בקשת חופש מידע. חלקים מן הפקודה זמינים לקריאה באתר איגוד ישיבות ההסדר.

83 ראו אצל אלמוג ויפת (לעיל הערה 11), עמ' 281.

84 כך למשל מציגים זאת הרב יובל שרלו והרב דוד סתיו, המזוהים לרוב דווקא עם הצד הליברלי והמתון יותר של הציונות הדתית: "אי עמידה בעיקרון השילוב הראוי של בנות ביחידות הצבא פוגעת פגיעה חמורה ביסודות הצניעות והקודש באומה", מתוך "מכתב לבחור המתגייס", כיפה, 1.8.2005.

הוצגו כמטרד של צניעות שיש להתמודד עמו באמצעות הגבלתן, ולא באמצעות הגבלת הגברים.⁸⁵

ואומנם, עד מהרה היו אלה הנשים המשרתות שחשו כי הן משלמות מחיר בעקבות הטמעת הנהלים החדשים. עם הזמן הלכו והצטברו תלונות של חיילות ליוהל"ן, לנציב קבילות החיילים ולקצין פניות הציבור, על פרשנות מגמתית של הפקודה אשר מפלה נשים ופוגעת בהן ובשילובן ביחידות. כך למשל נטען כי מפקדים נמנעו ממינוי נשים לתפקידי מטה והדרכה מחשש להתנגדות חיילים דתיים לשיבוץ תחתן; חיילות שקלעה צמה לחיילת אחרת הואשמה בעבירה על פקודת השילוב הראוי; מפקדות בתותחנים הועברו מסוללה לאחר ששובצו בה חיילי הסדר; ובהקפות השניות המרכזיות של צה"ל אילצו קציני הרבנות הצבאית חיילות לעבור למתחם אטום ומגודר.⁸⁶ בעקבות התלונות הזמינה היוהל"ן דאז גילה כליפיאמיר מחקר עומק שיבחן את אופן הטמעתה של הפקודה. הנחת היסוד של הצוות שערך את המחקר, לדברי כליפיאמיר, הייתה "שיש לאזן בין הרצון להתחשב בצרכים השונים של פרטים ושל קבוצות לבין השמירה על עקרונות היסוד שנוגעים לאופיו של השירות הצבאי".⁸⁷ ממצאי המחקר הראו שאומנם מטרתה המקורית של הפקודה הייתה לאפשר שירות מכבד לכלל המשרתים, אך בפועל, כללי השילוב הראוי מפורשים באופן הלכתי מחמיר והם מיושמים מתוך פרספקטיבה של הגנה על המשרתים הדתיים ולא מתוך תפיסה המבקשת לאזן בין הצרכים שלהם לבין צורכי הנשים המשרתות. בכך, על פי המחקר, הפכו כללים אלה ל"אמצעי תוקפני לחיזוק אתוס הצניעות בצבא ברוח 'והיה מחניך קדוש'".⁸⁸ במאמר שפרסמה ב־2011 סיכמה כליפיאמיר:

85 יגיל לוי, "מדוע התפתחה הדרת נשים בצבא", אתר המכון הישראלי לדמוקרטיה, 2.1.2012.

86 ראו למשל אנשיל פפר, "מאה חיילות נטשו אירוע בשמחת תורה כי אולצו לחגוג בנפרד", הארץ, 23.10.2011; ובהתבסס על ריאיון עם ראש אכ"א לשעבר אלופה (מיל') אורנה ברביבאי, 22.11.2017.

87 כליפיאמיר (לעיל הערה 45), עמ' 32.

88 נרי הורוביץ וקרן שגיא, "השילוב הראוי: חריגות וחריקות בהסדר המשותף", יוהל"ן, 2010. ממצאי המחקר כנראה נגנזו ומכל מקום אינם נגישים. עותק נמצא בידי הכותבת.

האופן בו ממומשת כיום הפקודה בפועל מביא להפסד כפול: הנשים מוגבלות במרחב וביכולתן לתפקד באופן אפקטיבי, ואילו כללי "השילוב הראוי", באופן שבו הם מפורשים, נתפסים באופן מחמיר יותר ויותר, עד כד כך שהם הופכים בלתי אפשריים וכופים קיצוניות דתית.⁸⁹

במקביל ובהקשר של הדוח המדובר, סמוך לפרישתו של ראש אכ"א לשעבר, האלוף אבי זמיר, מסמך שמוען לרמטכ"ל דאז, רא"ל בני גנץ, ולפורום מטכ"ל. במסמך הזהיר זמיר מפני "תהליכים המהווים אתגר למודל צבא העם, נאור ליברליזם מצד אחד והקצנה דתית מצד שני", והמליץ "ליצור קו עצירה" שידגיש דבקות בנורמות הממלכתיות של המדינה, תוך קיום "דיאלוג שקט" עם רבנים, בעיקר מהציונות הדתית, כדי "לייצר רוח גבית מתמדת" להחלטות הצבא.⁹⁰ בין היתר קרא האלוף זמיר לעדכן את פקודת "השילוב הראוי" ולנסח תחתיה פקודת "שירות משותף" רחבה יותר, שתעגן כללי התנהגות לנשים ולגברים וכן לקבוצות בעלות רקע שונה בצבא. זמיר המליץ לעגן כללים אלה לא רק מתוך צורך להתחשב ברגשות חיילים דתיים, אלא גם מתוך רצון ליצור תחושת בית משותף לכלל המשרתים בצבא. הוא המליץ למעט ככל האפשר בקיום יחידות הומוגניות בצה"ל, אשר מעודדות לדבריו "דינמיקה של יחס בררני למשימות", וכן הזהיר מפני תהליכי ההקצנה הדתית והפגיעה הנגרמת בעקבותיה בשוויון המגדרי, בשל פרשנות מחמירה של דרישות הצניעות וההפרדה בפקודת השילוב הראוי.

בספרו "המפקד האליון" מצביע חוקר יחסי הצבא־חברה יגיל לוי על ארבע סיבות עיקריות שהובילו לשיטתו להתפתחות הפרקטיקות המדירות נשים בהקשר של פקודת השילוב הראוי: ראשית, הוא טוען, כללי השילוב הראוי יצרו מציאות שבה מנקודת מבטם של המפקדים, שילוב שוויוני של נשים מפריע

89 כליפיי־אמיר (לעיל הערה 45), עמ' 32.

90 עמוס הראל, "האלוף אבי זמיר, ראש אכ"א היוצא לרמטכ"ל גנץ: לעצור את ההקצנה הדתית בצה"ל", הארץ, 20.7.2011. מעניין לציין שמדובר באותו אלוף אשר דיבר בשבח הפקודה לפני הוועדה לקידום מעמד האישה; פרוטוקול ישיבה מס' 178 של הוועדה לקידום מעמד האישה ולשוויון מגדרי, הכנסת ה־16 (18.5.2005).

לתפקוד של חלק גדול מהחיילים הדתיים, אשר הועדפו בשל יתרונם המספרי על הנשים המשרתות ביחידות אלה. מצב זה יצר מה שמכונה לעיתים "הדרה אפורה" – הדרה שיסודה ברצון לחסוך עימותים, ועיקרה הימנעות מלכתחילה משיבוץ נשים במקום שבו שיבוץ עלול ליצור חיכוך. כך למשל ממחיש לוי:

אם נקבע (בסעיף 9 לפקודה): "החייל והחיילת יקבלו הדרכה על ידי מדריך בן מינם, בהדרכות שבהן יש חשש למגע פיזי, לייחוד או לפעילות בלבוש חשוף", אז אפשר ששילוב חיילות כמדריכות בהן משרתים דתיים, עשוי ליצור למפקדים בעיות. סיכומו של דבר, מסת הנוכחות הדתית גרמה לחיילות להיתפס כרצויות פחות במסגרות רבות בצבא, לרבות בתפקידי הדרכה.⁹¹

בכך הגדילו למעשה כללי השילוב הראוי את כוחם של החיילים הדתיים.

הסיבה השנייה שלוי מציין קשורה לאופן ניסוחן המעורפל של הפקודות, אשר הרחיב מאוד את שיקול הדעת של המפקדים בדרג המקומי. למשל ההנחיה "המפקדים יעשו ככל הנדרש כדי שהשירות הצבאי לא יעמוד בניגוד או יתנגש עם ערכיהם, אמונתם ואורח חייהם של המשרתים בו ויתחשב ברגשות החיילים המקיימים אורח חיים דתי בעת קיום פעילות לחיילי היחידה" עשויה להיות מפורשת באופן שיעודד הרחקת נשים ממגע עם חיילים דתיים, על מנת שלא לפגוע באמונתם.

הסיבה השלישית, על פי לוי, היא שהניסוח המעורפל של ההנחיות דרש פרשנות הלכתית והיוועצות עם רבנים, מה ששלל את הדרך לעליית מעמדם של הרבנים ושל הרבנות הצבאית בעיצוב הסדרי השירות המשותף, בזמן שהנשים נותרו חסרות גיבוי והדרכה.

ולבסוף, הוא מסביר, גם אכיפת כללי השילוב התבצעה באופן לא סימטרי, כיוון שנאכפו בידי מינהלה שהייתה נתונה להשפעת רבנים ללא איזון של מעורבות שוות משקל של היוה"ל⁹¹.

91 לוי (לעיל הערה 47), עמ' 269.

וכך, מסכם לוי:

היסודות המדירים של פקודת השילוב הראוי גברו על עקרונות השוויון המגדרי המגולמים בחוק ואף באותה פקודת מטכ"ל שבה שולבו יחד השוויון המגדרי והשילוב הראוי. יש בזה כדי ללמד עד כמה התפתח השילוב הראוי לכיוון שלא חזו מעצביו, בוודאי לא צוות יוה"ל. לכן, יכלה הוועדה לקידום מעמד האשה בכנסת לחגוג את ההישגים הפמיניסטיים בישיבה חגיגית שנערכה במרץ 2005 בלי להזכיר אף במילה את האפשרות להתנגשות בין נשים ובין דתיים.⁹²

לצד הצטברות של תלונות נשים משרתות על יישום פוגעני של התלונה, אירוע בצה"ל ד 1 שבו צוערים עזבו את האולם בעקבות שירת נשים חשף היעדר הנחיות ברורות למצבים של התנגשות בין הנחיה הלכתית מסוימת להנחיות המפקדים. נוכח אלה הובן הצורך בהסדרה של כללים שיגדירו את הדרישות הלגיטימיות של הצבא מחיילים דתיים, ויספקו מענה לשאלות כגון אם אפשר להורות לחיילים להישאר באירוע שבו מתקיימת שירת נשים ולחייב אותם לנהוג בניגוד לאמונתם.⁹³ פרט לניסוח ברור יותר של הכללים, הצבא היה

92 לוי, שם, עמ' 271.

93 כך הציגה האלופה ברביאי את הדברים בוועדה לקידום מעמד האישה, בדיון בנושא מגמת ההקצנה הדתית בצה"ל המתבטאת בהדרת נשים ופגיעה בזכויותיהן: "הרמטכ"ל אמר שקודם כל, במקום שיש צבא העם, אני צריך לסדר את זה. הסמכות הפיקודית היא הסמכות הגוברת, אני מצפה ממפקדים שמובילים חיילים בשדה קרב ונותן להם הוראות להילחם נוכח פני אויביו שידעו להפעיל שיקול דעת ברמת היחידה, החייל חייב לציית למפקדו. אם אמר מפקדו 'נוכח אתה, אתה יושב מקשיב לשירת נשים, אתה חייב'. עוד אמר הרמטכ"ל, נשים חשונה מעל כל במה, זאת אומרת לא יהיה אירוע או לא יהיה מקום בו משהו יגיד לאישה אינך רשאית לשיר רק בגלל שאת אישה. אם אמרנו שלנשים מותר לשיר על כל במה ואמרנו שאנחנו מבינים את החשיבות להבין שבצבא העם ישנם צרכים שונים ואחא צריך להתאים את עצמך. פה הקווים האדומים שלנו. נסתכל על אירועים ממלכתיים, ברור מעל כל ספק שאישה תשיר בכל האירועים, היא תשיר באירועים ממלכתיים ותשיר באירועים שאינם פורמאליים ותשיר בערבי הווי ופנאי, היא תשיר כי אנחנו רוצים שהיא תשיר"; פרטוקול ישיבה מס' 121 של הוועדה לקידום מעמד האישה (לעיל הערה 6), עמ' 22.

מעוניין להכניס לפקודה החדשה נורמה שלפיה הרב הצבאי הראשי הוא שיקבע מה על החייל הדתי לעשות, ולא "רבני הבית".

בעקבות התפתחויות אלה הוקפאה בשנת 2008 פקודת השילוב הראוי, ולתקופה מסוימת התנהל צה"ל למעשה ללא כללי "נעשה ואל תעשה" באשר לשירות משותף.⁹⁴ בשנת 2012 מונה צוות לבחינת ההיבטים השונים של השירות המשותף בצה"ל, בראשות ראש אכ"א אורנה ברביבאי. על פי ברביבאי, השאלה העקרונית שליוותה את פעילות הצוות הייתה אם לגיטימי להדיר נשים מהמרחב הציבורי בגלל העדפה ונכונות ללכת לקראת קבוצה מסוימת, כיוון שעד אותה עת התיר הסטטוס קוו הדרה כזו. עוד ציינה ברביבאי כי יש לזכור שלא מדובר בציבור החרדי, אשר שילובו בצבא נעשה במוצהר ובמכוון על פי תפיסה מובדלת ושלגביו מלכתחילה לא חלים אותם כללי שילוב. עם זאת, לדבריה, העמדות בציונות הדתית הלכו והקצינו, ולכן הצבא חייב להסדיר את הנושא גם מול ציבור זה, לנוכח הפוטנציאל של דחיקת הנשים.⁹⁵

מערכה שנייה: פקודת השירות המשותף

לאחר עבודת מטה שנמשכה כחמש שנים, ב־25.9.2016 אישר הרמטכ"ל גדי איזנקוט את עדכון פקודת מטכ"ל 33.0207, שנקראת מאז "פקודת השירות המשותף", ושהנחיותיה – כך נכתב בה במפורש – נכונות הן לחיילות והן לחיילים.

94 יש מי שטוען שכללי הפקודה מעולם לא הוקפאו, אולם כך אמר הרמטכ"ל גדי איזנקוט בדיון שנערך בכנסת בנושא פקודת השירות המשותף ביולי 2017: "בסוף שנות ה־90 הוקמה ועדה בראשות הרמטכ"ל, שאול מופז. ישבו בוועדה הזאת אנשים טובים וכתבו את פקודת השירות המשותף. פקודת השילוב הראוי יצאה לדרך. ב־2008, מאותם טעמים שעלו עכשיו ממש בדיון היה לחץ ציבורי ופוליטיקה שהביא להקפאת הפקודה. למעשה, הפקודה הזאת הוקפאה מאותן סיבות שהעליתם כרגע. ולמעשה מ־2008 אין לצה"ל כללי עשה ואל תעשה. יש דבר שקורה ביחידה X ולא קורה ביחידה Y. קורה בקורס טיס ולא קורה בקורס קצינים בגלל הלחץ החיצוני שהופעל על צה"ל. ולמעשה לא היו כללי עשה ואל תעשה"; פרוטוקול ישיבה מס' 185 של ועדת החוץ והביטחון, הכנסת ה־20, 5.7.2017, עמ' 5.

95 ריאיון עם ברביבאי (לעיל הערה 86).

דברי הפתיחה לפקודה המעודכנת הדגישו את עקרון הממלכתיות שלפיו פועל צה"ל, את ייעודו המבצעי, את החיוניות שבשמירה על לכידות היחידות ואת הצורך להימנע מפגיעה ברגשות כל המשרתים:

מדיניות השירות המשותף נועדה למלא את ייעודו המבצעי של צה"ל ולשמור על לכידות המסגרת הצבאית, והיא מושתתת על היותו של צה"ל צבאה של מדינה יהודית ודמוקרטית – ועל תפיסת צבא העם, ולפיה משרתים בצה"ל חיילים בני כל המינים, הדתות והעדויות. המדיניות קמה מתוך תפיסה ממלכתית, שוויונית וסובלנית, המעוגנת בערכי כבוד האדם וב"רוח צה"ל".

על פי הפקודה החדשה, לפני שיבוצו של חייל ליחידה מעורבת יש לשאול אותו אם הדבר בעייתו מבחינת אורח חייו הדתי, ואם תשובתו חיובית – על המפקדים לשבצו ביחידה "מגדרית", כלומר כזו המורכבת מבני מינו בלבד. יוצאי הדופן היחידים לסעיף זה הם הקצינים והנגדים, שאף שהותר להם להימנע מפעילויות מעורבות שיש בהן חשש למגע גופני, ייחוד או לבוש חשוף, לא נקבע שצה"ל חייב להיענות לבקשתם לסרב לשרת ביחידה מעורבת, אלא שבקשה כזאת מצידם תיבחן בידי ראש אכ"א בהתבסס על המלצת הרבצ"ר:

חרף האמור בסעיף 12 או בכל סעיף אחר בפקודה, ואף על פי שקצין או נגד (ביחידות לוחמות ושאינן לוחמות) רשאי להימנע מפעילויות עם בני המין השני שיש בהן חשש למגע גופני, לייחוד או לפעילות בלבוש חשוף – לא תינתן לו בהכרח האפשרות לשרת במסגרת מגדרית. שובץ קצין או נגד שאורח חייו דתי, ביחידה לוחמת מעורבת וביקש כי הדבר יבחן בשנית, יובא הדבר טרם תחילת תפקידו להחלטת ר' אכ"א בהתבסס על המלצת הרבצ"ר וזאת מתוך התחשבות ברגשותיו של הקצין או הנגד.⁹⁶

החוקר יאיר שלג סבור שהרציונל מאחורי החרגה זו הוא שהגינני לדרוש מהצבא להתחשב ברגישויותיהם של חיילי החובה, שאותם הוא מגייס בכפייה מכוח

החוק, אולם אין הדבר כך לגבי מי שבחרו מרצונם בשירות קבע ומקבלים עבורו תגמול ראוי, ולפיכך הצבא הוא שרשאי לקבוע עבורם היכן ישרתו.⁹⁷

עדכון מרכזי נוסף בפקודה נגע לנוכחות חיילים דתיים בטקסים הכוללים שירת נשים. על פי הפקודה המעודכנת, חיילים ישתתפו בכל האירועים הממלכתיים – טקסי הזיכרון לחללי מערכות ישראל, לשואה ולגבורה ולצחק רבין, וגם בכל אירוע בנוכחות אישיות ממלכתית, כולל הרמטכ"ל – גם אם נשים ישירו באירוע. עם זאת, הוחלט כי חיילים יוכלו לבקש ממפקדיהם שחרור מפעילויות נופש "אם קיים חשש כי השתתפותם בפעילות תפגע באמונתם, בערכיהם, או באורח חייהם הדתי". במקרים אלו יהיה על המפקדים להפעיל שיקול דעת בעת הבחינה של בקשת החיילים, ואם שחרורם יאושר יהיה על המפקדים להציע לחיילים פעילות חלופית שאיננה תורנות או משימת שמירה.

הפקודה החדשה קבעה עוד כי כל חייל שישוּבץ להכשרה שמתתנפים בה חיילות וחיילים כאחד ועוברים הדרכות שיש בהן "חשש למגע גופני, לייחוד או ללבוש חשוף" יישאל אם הדבר יפגע באורח חייו הדתי. לפי הפקודה, חייל דתי יוכשר ויודרך על ידי מדריך בן מינו במקרה שיש חשש למגע גופני בין המינים במהלך ההדרכה, ואם הצבא לא יוכל להבטיח הדרכה כזאת יוכל החייל הדתי להימנע ממנה, כל עוד אינה הכרחית. אם ההדרכה הכרחית להכשרתו הצבאית של חייל שמבקש להקפיד על הימנעות מ"ייחוד" (הימצאות ביחידות עם אישה במקום מבודד), הוא לא ישובץ להכשרה זו. נוסף על כך נקבע כי חיילים דתיים יכולים לבקש להימנע מפעילות משותפת עם חיילות – כולל תורנות שמירה, ניווט ונסיעה במכונית. באשר להפרדת מגורים, הפקודה אסרה על לינה משותפת של גברים ונשים, אך התירה אותה במקרה חריג של פעילות מבצעית בהיעדר אפשרות אחרת. כלומר על פי נוסח הפקודה, אין להוציא חייל מלינה במרחב מוגן בעת לחימה רק כדי להקפיד על הפרדה בין המינים.

עם פרסום הפקודה החדשה ביקשו בצה"ל להבהיר כי הפקודה משקפת איזון בין מכלול האינטרסים והטעמים שבהם על הצבא להתחשב, וכי היא קמה

97 יאיר שלג, "פקודת השירות המשותף", אתר המכון הישראלי לדמוקרטיה, 3.1.2018.

מתוך תפיסה ממלכתית, שוויונית וסובלנית המעוגנת בערכי כבוד האדם וברוח צה"ל. הצהרה זו עולה בקנה אחד עם פרשנותו של עמוס הראל, שלפיה, כאמור, הפקודה החדשה משקפת איזון נאות בין הצדדים. לטענת הראל, הפשרות שמפורטות בפקודה סבירות – הן מתירות לחיילים דתיים פטור מטעמי צניעות, אך מרבית המגבלות אינן מוטלות מראש על החיילות. עוד טוען הראל כי –

[יישום ההקלות] תואם שתי מסקנות שאליהן הגיע צה"ל בעשור האחרון בקליטת החיילים החרדים. הראשונה היא שאפשר לקיים מסגרת מגדרית, לגברים בלבד, כל עוד היקפה אינו גדול (בעבר הוקם גדוד הנח"ל החרדי; כיום המסגרות קטנות אף יותר, בגודל פלוגתי). השנייה: צה"ל הולך לקראת החייל הזוטר, אך מרגע שהוא חותם לשירות קבע כנגד או יוצא לקצונה, עליו לקבל את על עצמו עד תומם את הכללים של המרחב הצבאי הפומבי.⁹⁸

הביקורת על הפקודה

על אף הניסיונות לנסח פקודה מאוזנת שתביא בחשבון את האינטרסים של כלל המשרתים בצה"ל, הפקודה החדשה עוררה התנגדות חריפה והציתה יוכוח ציבורי נוקב שהתקבע בדעת הקהל כמאבק בין ארגוני הנשים לבין רבני הציונות הדתית. לביקורת על נוסח הפקודה היו שותפים שני הצדדים: ארגוני הנשים טענו כי גם בנוסחה המעודכן, הפקודה עדיין נותנת תוקף למציאות שאיננה שוויונית, מקפחת נשים ומדגישה יתר על המידה הפרדה וצניעות. מנגד, בקרב רובם המכריע של רבני הציונות הדתית נתפסה הפקודה החדשה כהרעת תנאיהם של המשרתים הדתיים בהשוואה לפקודת השילוב הראוי הקודמת, וכקבלת אג'נדות ליברליות קיצוניות שאינן מקובלות על כלל החברה וחורגות מהתפיסה הממלכתית של צה"ל.⁹⁹

98 עמוס הראל, "אחרי שורה שערוריות, פקודת השירות המשותף לנשים וגברים לא מושלמת אך הגיונית", הארץ, 26.9.2016.

99 ראו למשל "אג'נדה צבאית" (לעיל הערה 5).

ביקורת מצד הציונות הדתית

סמוך לפרסום הפקודה המעודכנת נשמע בעיקר קולם של הנציגים הדתיים. רבנים כינסו פגישה דחופה עם השרים איילת שקד ונפתלי בנט, הופקו חוברות המאגדות מאמרים של ראשי ישיבות הסדר המתנגדים לשירות המשותף, והופצו סרטונים המאשימים את צה"ל בכניעה לארגונים פמיניסטיים קיצוניים.

ההתנגדות מבית לנוסח הפקודה הייתה עמוקה כל כך, עד שעוזרו של הרבצ"ר, הרב אודי שורץ, מצא לנכון להפיץ מכתב לרבנים הצבאיים שבו הוא דוחה טענות שלפיהן הרבצ"ר היה שותף לעיצובה. וכך כתב בהדגשה: "הרב לא היה שותף לעיצוב או לגיבוש" הפקודה, כפי שנטען בתקשורת, אלא קיבל פקודה מעוצבת ומגובשת, שעליה נדרש להעיר ולהאיר".¹⁰⁰

ראוי לציין כי עם תחילת הקמפיין שלח גם הרב הצבאי הראשי תא"ל אייל קרים איגרת לרבנים הצבאיים, שבה ביקר בין היתר את הרבנים המבקרים את הפקודה מתוך רצון לקדם את תפיסת "והיה מחניך קדוש" באמצעות לשון הרע. הוא הבהיר באותה איגרת כי פקודת השירות המשותף החדשה היא פקודה הבהרתית שאינה משנה בפועל את אופי שירותו של החייל הדתי, וכי למעשה ההכרעה ההלכתית היחידה שיש בה משום חידוש (לעומת פקודת השילוב הראוי) היא חיוב החיילים הדתיים להשתתף בטקס ממלכתי שיש בו שירת נשים.¹⁰¹

אולם הבהרתו של הרב קרים לא הניחה את דעתם של רבים בציונות הדתית, ושורה של ארגונים ורבנים שונים פרסמו מסמכים המתארים באריכות את השינויים שהוטמעו בפקודה, אשר פוגעים לדבריהם בחיילים הדתיים. כך למשל במסמך שהוציא מרכז ליב"ה רוכזו עיקרי השינויים באופן זה:

100 אודי שורץ (עוזר הרבצ"ר), "מכתב לרבנים הצבאיים בנושא פקודת השירות המשותף", נאמני תורה ועבודה.

101 איל קרים (הרבצ"ר), "אגרת לרבנים הצבאיים מס' 2: שאלות הלכתיות בנושא השירות המשותף", 1.11.2017.

**עיקרי השינויים בפקודת השירות המשותף
(על פי פרסום של מרכז ליב"ה)**

חיילים מחוייבים להשתתף בטקסים רשמיים שתתקיים בהם שירת נשים

רוח הפקודה קוראת למפקדים ליצור כמה שיותר מסגרות מעורבות ולהימנע מהפרדה

בוטל הסעיף הקובע כי שילוב נשים חותנה בחוסר פגיעה בתפקוד מבצעי

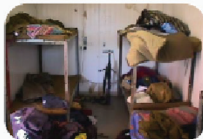
ניתן לשבץ חייל דתי במסגרת מעורבת למעט בהכשרות, בפעילות הכוללת מנע נוסף

חייל מחויב להשתתף בכל פעילות תרבות ואין פטור מטעמי דת ללא אישור מיוחד ממפקד היחידה

קצינים ונגדים לא יוכלו להימנע מלשרת ביחידות מעורבות ובמסגרת מעורבת

במקרים חריגים - לינה של חיילים וחיילות באותו חדר

חיילת דתיה לא יכולה לדרוש שלא להשתבץ ביחידה מעורבת

מקור: אתר מרכז ליב"ה.

הגורמים בציונות הדתית שהביעו התנגדות לפקודה החדשה פעלו בשלב זה בשני ערוצים מקבילים: האחד – הערוץ הרשמי שנוהל מול הגורמים הרלוונטיים בצבא, ואשר היו שותפים לו רבנים ובעלי תפקידים שונים בציונות הדתית; והשני – הקמפיין הציבורי נגד הפקודה שהוביל על ידי ארגונים שונים בתמיכת רבנים¹⁰².

102 בהמשך, גם ארגוני הנשים היו שותפים לשני ההליכים, אולם היה זה בעיקר כחגובה לקמפיין הציבורי שהונע על ידי הגורמים הדתיים.

ערוץ המגעים עם הנציגים הרשמיים של הצבא היה "שקט" יותר, ועל פי דיווחי המשתתפים בו התמקדו הדיונים בעיקר בסוגיות ההלכתיות הקשורות בשירות משותף לנשים וגברים דתיים. אולם הוויכוח הציבורי הלך והעמיק והפך לאחד מהנושאים הבוערים שעל סדר היום הציבורי, והיקפו חרג בהרבה מנושא הפקודה עצמה.

לצד נציגים נוספים במגזר יצאו רבנים בקמפיין נרחב וסוער נגד שילוב נשים בצבא בכלל ונגד שילובן ביחידות לוחמה בפרט. הקמפיין כלל התבטאויות חסרות תקדים כמעט בחריפותן ובהיקפן וחשף ביקורת נוקבת כלפי צה"ל, אף שבימים כתיקונם היה קונסנזוס מגזרי שלפיו יש לנהוג בו משנה זהירות לבל ייפגע. הרב אבינר, מהרבנים המרכזיים בציונות הדתית, התייחס אל שירות משותף כאל גזירה שחל עליה הכלל "ייהרג ובל יעבור";¹⁰³ ארגון "אחים לנשק" יצא בקמפיין שכותרתו "מצילים את צה"ל – עוצרים את השירות המשותף"; ואחד משיאייה של הסערה היה כאמור התבטאותו של חבר הכנסת סמוטריץ', אשר קרא לבני הישיבות שלא להתגייס כמחאה על מה שכינו "השתלטות הפוסט-מודרניזם הקיצוני על צה"ל". במאמר שפרסם בעיתון המגזרי "בשבוע" כתב כך:

מוטיבציה – לא בכל תנאי: צה"ל זקוק לשקט ולכוח אדם. אם הוא יבין שמול החשש מהטרור שיפעילו נגדו ארגוני המגדר ותומכיהם, גם אנחנו יודעים לייצר לו בלגן וכאב ראש – תיווצר משוואה אחרת. יותר מזה, אם הישיבות והמכינות ישאירו את תלמידיהן עוד כמה חודשים כדי לחזק את לימוד התורה, וידלגו על מחזור גיוס אחד, הצבא ישאל את עצמו מה עדיף לו – לוחמים איכותיים ובעלי מוטיבציה או שירותים משותפים

בבה"ד¹⁰⁴.1

פרט לעוצמת ההתנגדות החריגה שבאה לידי ביטוי בקמפיין הציבורי נגד השירות המשותף, אחת הנקודות החשובות ביותר בקשר לקמפיין זה היא

103 חדשות סרוגים, "הרב אבינר על פקודת השירות המשותף: 'יהרג ואל יעבור'", סרוגים, 5.10.2016.

104 סמוטריץ' (לעיל הערה 60).

העובדה שלצד טענות רלוונטיות על המכשולים ההלכתיים ששירות משותף מציב לפני החיילים והחיילות הדתיים, נציגי הציונות הדתית אספו מן הגורן ומן היקב את כלל הטענות האפשריות נגד שירות נשים וזרקו אותן לחלל האוויר כמקשה אחת: החל בטענות ששירות נשים פוגע במבצעות הצבא, דרך טענות על כי שירות כזה פוגע בחיילות המשרתות עצמן (למשל הצגת נתונים על צניחת רחם בקרב חיילות ששירתו בתפקידי לוחמה), וכלה בהתנגדות עקרונית לתפיסת עולם ליברלית בנושא מגדר המבקשת לדבריהם לפגוע בצבא, או לפחות אינה מציבה את הצלחתו בראש מעייניה.¹⁰⁵ באמצעות כריכת כלל ההתנגדויות יחדיו ביססו הנציגים הדתיים מצג שלפיו הדיון והתשובות לכלל הטענות צריכים להיות מובאים לפתחם. בכך הורחב למעשה המנדט הטבעי שהוענק לנציגי המגזר לטעון טענות נגד פגיעה בחייל הדתי, והפך למנדט לטעון כל טענה אפשרית נגד שירות נשים. לעובדה זו חשיבות כפולה. ראשית, לנוכח קמפיין הציונות הדתית, אשר הכניס תחת כותרת ההתנגדות לפקודת השירות המשותף את התנגדותו הכללית לשירות נשים, קשרו נציגי "הדתיים" את הדיון בדבר פתיחתן של יחידות לוחמות לפני נשים עם הדיון על אודות פקודת השירות המשותף ופגיעתה לכאורה בחיילים הדתיים. בלבול זה השתרש בדיון כולו – לרבות בתוך הצבא – וטשטש את ההבחנה בין העובדה שצה"ל אכן פותח עוד ועוד יחידות לפני שירות נשים, לבין גדר הצניעות המוחלים על החיילות המשרתות באותן יחידות ובצבא בכלל, אשר הופכים את השירות בהן לפוגעני עבורן.¹⁰⁶ אך נוסף על כך, בנקודה זו של הוויכוח הציבורי כבר היה ברור כי המאבק אינו רק על פקודת השירות המשותף או על השירות המשותף באופן כללי, אלא הוא מאבק על דמותו של צה"ל, שנתפס כצינור להטמעת ערכים ואג'נדות אידאולוגיות וכאמצעי לצבירת כוח פוליטי.

105 כך, למשל, בסרטון שהוציא ארגון אחים לנשק, בשם "מי רוצה להחליש את צה"ל?", מוצגת יחידת היוה"ל"ם כמי שמונה בעיקר פמיניסטיות ושמאלניות המבקשות להשליט אג'נדה קיצונית על חשבון מבצעותיו וכושרו של צה"ל. שילוב הנשים ביחידות הלוחמות, נטען בסרטון, הוביל לירידה בכשירות היחידות, לעלייה חדה בפציעות ולהידרדרות כללית של מוכנותו של הצבא. למרות כל אלה, מסכם הסרטון, היוה"ל"ם ממשיכה להתעקש על שילוב נשים בשם השוויון. ראו בהמשך פרק זה עוד על טענה זו.

106 ישראל רוזן, "שירות דו-מיני משותף, בפקודה", News1, 9.12.2016.

ואומנם, ההתנגדות הדתית לשירות המשותף הציפה אל פני השטח את שאלת ההשקפה האידיאולוגית בנוגע לתפקידה של האישה היהודית ולמקומה בתפיסה הדתית. השאלה "מהו ערכה האמיתי של האישה" תפסה מקום רחב מאוד בדיון והולידה התבטאויות רבות מצד רבנים שונים. זכורים במיוחד דבריו של ראש המכינה הקדם-צבאית בעלי הרב יגאל לוינשטיין, בשיעור שלימד במכינה הקדם-צבאית עוצם:

10 שנים אני פותח "במחנה", רק תמונות של בנות וכולן צבעי הסוואה, רוקיטיות. מישהו אמר לי אל תדאג, הן מתאמנות לקראת החתונה, להתאפר, לא יודע מי יתחתן איתה [...] אני לא מפחד להתחתן בצבא, כי כשאתה חם מהתנור אתה בוחר אישה חמה. בדוסיות. ודאי שהיא חמה כי היא אישה, אם לא שירתה בקרק"ל, אחרת איך תהיה חמה? [...] אז מה אם תהיה מפקדת פלוגה? שאלה של שיגעון, זה שייך לבית משוגעים. אבל זה ילדה דתית, עזבו את החילונים. שיגעו לנו את הילדות, מגייסים לנו אותן לצבא. הן נכנסות יהודיות, הן לא יהיו יהודיות בקצה. לא במובן הגנטי, כל מערכת הערכים תשתבש, סדרי עדיפויות, בית, קריירה – ישגעו את כולן, אסור להסכים לזה.¹⁰⁷

לוינשטיין אומנם ספג ביקורות קשות גם מתוך המגזר הדתי-לאומי, אשר הופנו בעיקר לסגנונו הבוטה,¹⁰⁸ אך לתוכן דבריו שותפים רבנים רבים בציונות הדתית, כפי שאפשר ללמוד למשל מדברים שכתב הרב פנדל בעניין השירות המשותף:

107 רועי שרון, "שיגעו לנו את הילדות, מי יתחתן איתן?": הרב לוינשטיין נגד שירות נשים בצה"ל", *החדשות* 13, 7.3.2017.

108 כך למשל ארגון אלומה השיק קמפיין שבו הצטלמו נשים דתיות ששירתו בצבא כשהן אוחזות בשלט שבו כתוב "שירתתי בצבא ונשאתי יהודיה ודתייה". דבריו של לוינשטיין גררו ביקורת גם מצד חברי כנסת רבים: ח"כ איילת נחמיאס ורביץ (המחנה הציוני) אמרה בתגובה לדבריו: "מסתבר שעבור הרב לוינשטיין יום האישה הבינלאומי הוא יום הדרת ושנאת האישה. מעניין מה בת זוגו ובנותיו חושבות בנושא. אני בטוחה שיימצאו לא מעט בני ובנות זוג לכל אחת מהחילות, אבל הגיע הזמן שצה"ל יתגרש סופית מהרב לוינשטיין ודומיו"; חנן גרינווד, "ליברמן: 'לוינשטיין פגע בצה"ל. נשקול את מעמדו'", *nrg* יהדות, 7.3.2017. גם ח"כ אלעזר שטרן (יש עתיד) הגיב לדבריו של לוינשטיין: "מי שמסית נגד צה"ל, בין אם זה 'שוברים שתיקה' ובין אם זה הרב יגאל לוינשטיין, אסור

אנו צריכים לשמוח ולברך על ההזדמנות והאתגר לברר מהו התפקיד של בת ישראל בימינו, ומה אנו כחברה ציונית דתית מצפים ממנה [...] החברה הכללית תובעת בשם השוויון, שבנות תוכלנה להשתלב בצה"ל כלוחמות. אנו מאמינים ומכריזים שהאישה נבראה עם תפקיד שונה, אופי אחר ומשימה ייחודית חשובה וגדולה יותר.¹⁰⁹

דברים דומים השמיע גם הרב אבינר: "גיוס בנות [...] מזיק לצבא, לבנות ולבנים גם יחד. זה אסון! זה טירוף! [...] אנו צריכים שתתפקדי כאשה נקייה וטהורה בלי רישומים אפלים מן העבר, שלא תיפגעו בבניין אישיותך הרוחני, העדין והטהור שלך".¹¹⁰

לנו לאפשר לו להיכנס לבתי ספר ובוודאי שלא למכינות קדם-צבאיות. מי שאומר שבת שנכנסת יהודייה לצבא יוצאת לא יהודייה הוא פוגע בבנות דתיות, הוא פוגע בנשים ומעל הכול הוא פוגע בצה"ל. אני קורא לשר החינוך בנט לשחק פעולה, בהתאם להצעת החוק שניסחנו יחד נגד פעולות מסיתות נגד צה"ל נוסח 'שוברים שתיקה', גם בהרחקתו של הרב לוינשטיין ממערכת החינוך ובוודאי מהמכינות הקדם-צבאיות. אני קורא למנהיגי הציונות הדתית ורבניה להקיא מתוכם את ההתבטאויות מסוג זה, שכמו 'שוברים שתיקה' נועדו לפגוע בצבא ההגנה לישראל"; תומר ניר, "שטרן: הרב יגאל לוינשטיין מסית כמו שוברים שתיקה", סרוגים, 7.3.2017. עוד גינתה את דבריו ח"כ עליזה לביא (יש עתיד): "הרב לוינשטיין ודומיו הם חלק מקמפיין בוטה ומתמשך נגד גיוס בנות דתיות, ונגד צה"ל וערכיו. יש כאן ניסיון להטמיע אג'נדה אישית קיצונית ומזיקה, להלך אימים על אלפי בנות צעירות ולהרתיען מפני השתלבות בצבא. האמירות האלו חוטאות לאמת, פוגעות ומטעות נשים צעירות, ומחזירות את כבוד האישה ומעמדה הרחק לאחור. אולם הרכבת הזו כבר יצאה מזמן, וזוהי שירת הברבור של פלג קיצוני שמסרב להכיר בכך ששילוב נשים בצה"ל ובחברה הוא עובדה מוגמרת"; חדשות סרוגים, "בברכת הרב לוינשטיין ליום האשה: הסתה, שנאה צרופה והפחדה", סרוגים, 7.3.2017.

109 "באלוקים נעשה חיל: התהליכים המתרחשים בצה"ל וגישתנו אליהם", מרכז ליביה, עמ' 10.

110 פורסם בעלון "מעייני הישועה", וראו עינת ברזילי, "הרב אבינר: 'לעולם לא התגייסי לצבא, לעולם!'", nrg מעריב, 11.5.2008. דוגמה נוספת הממחישה נקודה זו היא סרטון שהפיק ארגון "חוחם" בשיא הסערה הציבורית, בשם "יום סוער של גברים", אשר מציג את החיילת הדתית כמי שנאלצת להתפשר כל העת על עקרונותיה הדתיים לטובת שירות לא משמעותי. לצד ההצבעה על המכשולים ההלכתיים הצפויים למשרתה, החיילת הדתית בסרטון מואשמת לבסוף בכך שהשירות הפך אותה ל"מחוספסת", כלומר לנשית פחות.

גם אם דברים אלה כווננו באופן רשמי לשירות כלל הנשים בצבא, קשה שלא לקשור אותם לחשש של רבנים רבים בציונות הדתית מקריסת המבנה המשפחתי המסורתי ומערעור על מקומה החברתי של האישה הדתית, בשל העלייה במספר הנשים הדתיות שבוחרות להתגייס לצבא ולא לממש את הפטור שהן זכאיות לו. בין שדאגה זו לגיטימית ובין שהיא ביטוי לתפיסה פטריארכלית פסולה, הרי היא איננה קשורה בפקודת השירות המשותף. המרכזיות ששאלה זו קיבלה בדיון מעלה אפוא חשש שמה שעמד בבסיס התנגדות הרבנים לפקודה לא היה דווקא רווחתם של החיילים הדתיים.

באופן דומה, גם טענות על פגיעת שירות הנשים במבצעות הצבא מבטאות את הממד החברתי-פוליטי של הסוגיה. הדאגה למבצעות הצבא או לשלומן של הנשים המשרתות אינה נחלתו של הציבור הדתי בלבד כמובן, אך בהעמידם שיקולים אלה תחת קורת גג אחת עם התנגדות לשירות נשים מורחב ביקשו נציגי הציונות הדתית לקבע נרטיב שלפיו הם אלה ש"מצילים" את צה"ל ודואגים לטובתו. טענה זו קיבלה לאחרונה משנה תוקף, כאשר במסגרת המשא ומתן הקואליציוני לאחר הבחירות באפריל 2019 דרשה סיעת "איחוד מפלגות הימין" להקים ועדת משנה לוועדת חוץ וביטחון שתבחן את שילוב החיילות במערך הלוחם, ותקבע כללים שימנעו מגורמים שאינם תומכים ב"ערכי הניצחון והדבקות במטרה" לעסוק בחינוך חיילי צה"ל. דרישות אלה מבקשות אף הן לשייך את המחויבות לערכי הניצחון באופן בלעדי למגזר הדתי-לאומי.

בהקשר זה מעניינים דבריו של הרב ישראל רוזן, מהמרכזיים ברבני הציונות הדתית, שבמאמר שכתב עמד על כריכה זו של הטענות, שלטענתו דווקא פוגעת במאבק נגד הפקודה:

בעיני זו טעות חמורה לכרוך את "פקודת השירות המשותף" עם סוגיית הרבנות הצבאית, והכנסת הנושא ל"משבצת הדתית", כמו שירת נשים בטקסי צה"ל. הנושא איננו דתי אלא לאומי וביטחוני. עיקרו האלהת דת השוויון המגדרי על חשבון הכשירות הצבאית ומשימת צה"ל: לנצח במלחמה! [...] אני מציע אפוא למארגני קמפיין כנגד פקודה זו להתמקד בהיבט הלאומי והביטחוני. כאשר מדגישים את הנושא הדתי, צניעות

וקירבה פיזית, מפסידים נקודות; המאבק הופך להיות "דתי"¹¹¹
ומרחיק גורמים פטריוטיים שאינם חפצים בחבישת כיפה
לראשם.¹¹¹

דבריו של הרב רוזן מלמדים אף הם כי המאבק בין הצדדים סביב פקודת השירות
המשותף רחב מכפי היקפה הפורמלי, והוא במידה רבה מקרה של חלחול
מחלוקת חברתית אל הצבא פנימה. זוהי המחלוקת שבין עמדות שמרניות
המבקשות להביא לידי ביטוי את הנדבך היהודי של המדינה, לעמדות ליברליות
המתנגדות לסממנים דתיים במרחבים הציבוריים ומדגישות ערכים דמוקרטיים
ליברליים, ובמרכזם ערך השוויון.

ביקורת מצד ארגוני נשים

כאמור, לביקורת על נוסח פקודת השירות המשותף היו שותפים לא רק הנציגים
הדתיים אלא גם נציגות ארגוני הנשים, אשר הביעו מורת רוח ממה שנתפס
על ידן כהדגשה מוגזמת של צניעות והפרדה שסופה לעודד הדרה. כך למשל
התבטאה בנושא ד"ר יופי תירוש, ממובילות המאבק לשוויון מגדרי:

המסמך חושף עיסוק אובססיבי בהפרדה במגורים, בגובה
יריעת הברזנט בין המאהלים ובחסימת שדה הראייה שבין
חיילים לחיילות. גיבורותי הראשיות נוכחות־נפקדות: חיילות
שכולן בבחינת פיגוע צניעות פוטנציאלי. אם למשל תפקידן
עשוי להוביל למראה "לא צנוע" – הדבר מקנה לחייל דתי זכות
לדרוש שלא לשרת לצדן או לקבל מהן הכשרה.¹¹²

המחנה שלקח על עצמו את תפקיד מייצג החיילות והתובע עבורן שוויון וכבוד
כלל בעיקר את שדולת הנשים, ויצו ישראל, נעמת, חמ"ל הורים לחיילות וחיילים
והפורום החילוני. נציגות מטעם הארגונים נפגשו גם הן עם הרמטכ"ל (אם כי חלף
זמן רב מהגשת הבקשה לפגישה עד קיומה, לדבריהן), אך בשלב זה של המאבק,
הפער בין כוחם של ארגוני הנשים לזה של רבני הציונות הדתית ניכר במספר
הפגישות שהוקדשו לכל אחד מהצדדים ובמשכן. יתרה מזו, הפער ניכר ביתר

111 רוזן (לעיל הערה 106).

112 יופי תירוש, "עמדתו של קובי ניב מנוחקת וטהרנית", הארץ, 19.3.2017.

שאת בקמפיין הציבורי: מובילי הקמפיין מטעם הדתיים השמיעו את טענותיהם בכל הזדמנות ובאינטנסיביות, ואילו נוכחותן של נציגות ארגוני הנשים בזירה הציבורית הייתה מורגשת פחות וקולן נשמע בעיקר בתגובה להתבטאויות הצד השני.

כך מנתחות את הפער מיטל עירן-יונה וכרמית פדן:

בצד הליברלי של המאבק ניצבו בעבר בעיקר תנועות פמיניסטיות, אך נראה כי כיום קולן כמעט אינו נשמע בזירה הציבורית. תנועות אלו דלות באופן יחסי במשאבים ובכוח פוליטי, ויכולת הארגון שלהן מצומצמת. נדמה שתנועות אלו מאסו במאבק הסיזיפי לשירות נשים והן בוחרות למקד את משאביהן המועטים בתחומים אחרים. כיום נראה כי הארגון היחידי המוביל מאמץ מתמשך בנושא הוא "שדולת הנשים בישראל", המקפיד להגיב לנושא ברשתות החברתיות ובתקשורת. בניגוד להנהגת הצינונות הדתית, בראש התנועות הפמיניסטיות לא ניצבים קצינים במילואים היוצאים ונכנסים ממשרדי הרמטכ"ל וראש אכ"א, ואין להן אג'נדה לשינוי תרבותי או פוליטי של הצבא. תנועות הנשים פועלות לרוב באופן תגובתי מול אירועים של הטרדת נשים והדרתן בצבא.¹¹³

כאמור, על חולשתם היחסית של ארגוני הנשים מלמד גם הפער בין מספר הפגישות שקיימו הרמטכ"ל וראש אכ"א עם נציגי החיילים הדתיים בעניין השירות המשותף, לבין מספר הפגישות שנערכו בנושא עם נציגות ארגוני הנשים. בתגובה לבקשת חופש מידע שהוגשה לקבלת פירוט הפגישות שנערכו בעניין השירות המשותף עם נציגים אלו, נמסרו מדובר צה"ל הנתונים שלהלן. המידע מתייחס לתקופה שמתחילת הכהונה של הרמטכ"ל וראש אכ"א נכון למועד כתיבת המחקר, רא"ל גדי איזנקוט והאלוף מוטי אלמז.

פגישות עם רבנים חיצוניים

תאריך	משחתפים בפגישה	קצינים משחתפים (רמטכ"ל/ראש אכ"א)
27.11.2016	הרב חיים סבתו, הרב יעקב מדן, הרב עמיחי גורדין, הרב אלי סדן, הרבנית מיכל נגן, הרב אוהד טהרלב, הרב יובל שרלו	הרמטכ"ל וראש אכ"א
27.12.2016	הרב אורי איילון	הרמטכ"ל
3.1.2017	הרב חיים דרוקמן, הרב שמואל הבר, הרב שלמה רוזנפלד, הרב דוד פנדל	הרמטכ"ל וראש אכ"א
22.3.2017	הרב אליעזר שינוולד, הרב יעקב מדן, הרב חיים נבון, הרב יהודה גלעד, הרב מאיר נהוראי, הרב עמיחי גורדין, הרב חיים דרוקמן, הרב שמואל הבר, הרב יהושע מגנס, הרב זלמן מלמד, הרב אלי סדן, הרב חיים ברוך, הרבנית מיכל נגן, הרב אוהד טהרלב	הרמטכ"ל וראש אכ"א
7.11.2017	הרב חיים דרוקמן, הרב אלי סדן, הרב יעקב מדן, הרב עמיחי גורדין, הרב מאיר נהוראי, הרבנית מיכל נגן, הרב אוהד טהרלב, הרב שמואל הבר, הרב חננאל אתרוג, הרב חיים ברוך	הרמטכ"ל וראש אכ"א

פגישות עם ארגוני נשים

תאריך	ארגוני נשים משתתפים	קצינים משתתפים (רמטכ"ל/ראש אכ"א)
25.6.2017	שדולת הנשים בישראל	ראש אכ"א
7.11.2017	שדולת הנשים בישראל, ויצ"ו, נעמת, פורום דבורה	הרמטכ"ל וראש אכ"א

על פי פרסומים בתקשורת וכן בהתבסס על שיחות אישיות, בקשות חופש מידע דומות שהוגשו על ידי גורמים אחרים, כמו שדולת הנשים, העלו נתונים שונים מעט, ולפיהן הרמטכ"ל קיים עשר פגישות עם רבנים וראש אכ"א קיים עימם חמש פגישות נוספות. על פי הערכות, שבע מהפגישות האלה הוקדשו לנושא השירות המשותף. יש לציין כי המידע על הפגישות שנערכו כולל רק פגישות המעודכנות ביומני הרמטכ"ל וראש אכ"א, ולא פגישות שאינן מתועדות, ככל שכאלה התקיימו.

נתונים אלה מאמתים את התחושה שהתקבלה לגבי האופן החופשי – לפחות למראה – שבו התקבלו בעיקר נציגי הציונות הדתית במשרדים אלה. על התנהלות זו מעידים גם דבריו של דובר צה"ל לאחר עדכונה הסופי של הפקודה: הוא ציין כי לרב הצבאי הראשי תא"ל הרב אייל קרים היה חלק חשוב בשינויים שהוכנסו בפקודה,¹¹⁴ אך הוסיף: "יש לא מעט גורמים חיצוניים שראו עצמם צריכים להתערב בנושא. מרבנים, דרך חברי כנסת ועד קצינים במילואים. אנחנו הקשבנו לכולם, לכל הצדדים. הרצונות שלהם לא כל כך רחוקים מעדכון הפקודה".¹¹⁵

התחושה כי קיים פער בין האופן שבו צה"ל קשוב לנציגים הדתיים לאופן שבו הוא קשוב לנציגות החיילות באה לידי ביטוי גם בדברים שאמר עומר נחמני

114 כזכור, הרבנות הצבאית היססה להצהיר על חלקה בניסוח הנוסח המקורי של הפקודה.

115 משה ויסטון, "מחלוקת סביב השינויים בפקודת השירות המשותף", כיפה, 12.12.2017.

מ"גאווה כחול לבן" בסמוך לפגישה שנערכה בין ראש אכ"א ונציגים שונים של ארגוני הנשים וארגונים נוספים. המשתתפים ציפו שגם הרמטכ"ל ינכח בפגישה, בין היתר משום שנפגש שלושה חודשים קודם לכן עם שורה של רבנים, אך הרמטכ"ל נעדר ממנה בנימוק שלוח הזמנים שלו לא אפשר זאת. בתגובה אמר נחמני: "אני לא מבין למה לרבנים יש גישה לרמטכ"ל, ולארגוני חברה אזרחית, דת ומדינה אין".¹¹⁶

כשם שהחשש של הרבנים מפני שינוי הסדר החברתי בא לידי ביטוי במאבקם בשילוב הנשים בצה"ל, גם את מאבקן של נציגות ארגוני הנשים בהיבטים מסוימים של פקודת השירות המשותף אפשר לפרש מתוך הקשר רחב יותר, ולראות בו חלק ממאבק כללי בהדרה, בהפרדה ובהדתה במרחב הציבורי, ולא רק מאבק עצמאי שעניינו דווקא שילוב הנשים ביחידות השונות בצה"ל.

כאמור, בתקופת עדכונה של הפקודה גבר מאבקם של ארגונים פמיניסטיים וארגוני חברה אזרחית חילוניים נוספים בגילויים של הדרה או של הפרדה פוגענית בנשים. אחת מזירות המאבק הייתה האקדמיה, לנוכח מגמה גוברת של הפרדה מגדרית בקמפוסים שבהם לומדים חרדים. הפרדה זו יצרה הדרה אימננטית של נשים שאינן מורשות ללמד כיתות גברים, בזמן שמרצים גברים מורשים ללמד גברים חרדים ונשים חרדיות כאחד. הוויכוח הציבורי סביב ההפרדה המגדרית באקדמיה ניטש גם הוא על רקע גל טענות שהלך וגבר בדבר הדתה הן במערכת החינוך והן בצבא, במחאה שלה היו שותפות מטבע הדברים גם נציגות ארגוני הנשים, שלעיתים הובילו אותה ממש. ואומנם, עם הזמן הלך ונקשר מאבקן לשוויון מגדרי בצבא עם המאבק הכללי נגד הדרת נשים והדתה בכלל, וכפי שנראה להלן, קשר זה ממשיך להתקיים ואף להתחזק גם בימים אלו שלאחר עדכונה הסופי של הפקודה.¹¹⁷

116 גילי כהן, "ראש אכ"א נפגש עם ארגוני נשים ולהט"ב לדון במעמד הנשים בצה"ל", הארץ, 27.6.2017.

117 כך אף שלפחות חלק מנציגות הארגונים עצמן מכחישות את הקשר, ומדגישות כי ביקורתן על הדרה ופגיעה בנשים בצבא אינה תלויה בהתנגדות העקרונית להדרה והדתה במרחבים הציבוריים או מושפעת ממנה.

לביקורת על מאבקן של הנשים לשוויון מגדרי בצה"ל היו שותפים לא רק נציגים מן המחנה הדתי-ציוני, אלא גם כאלה הנמנים עם הזרם המכונה פמיניזם רדיקלי,

מערכה שלישית: העדכון

לאחר דיונים ממושכים, בעיקר עם רבני הציונות הדתית אך גם עם נציגות ארגוני הנשים וגורמים נוספים, עודכנה הפקודה, וחלקים ממנה נחשפו לנציגים השונים במסמך שהוצג לפנייהם ביולי 2017.

בפגישות עם גורמי הצבא העלו הנציגים הדתיים שני סעיפים עיקריים בנוסח הפקודה שהטרידו אותם: הראשון הוא "סעיף הקצין", שלפיו אף שקצינים ונגדים רשאים לבקש להימנע מפעילות עם בני המין השני מטעמים דתיים, לא תינתן להם בהכרח האפשרות לשרת במסגרת מגדרית. הסעיף השני שעימו הרבנים לא היו מוכנים להשלים היה סעיף 3, אשר הנחה את המפקדים בצבא ליישם את הפקודה "ככל האפשר לא בדרך של הפרדה בין חיילים לחיילות". הרבנים שבו וטענו כי סעיף זה מבטא כניעה לארגוני הנשים, המבקשים להטמיע אג'נדה קיצונית הכופרת בהבדלים שבין נשים וגברים. טענתם התבססה בין היתר על מסמך יסוד בשם "מנשים למגדר – הבסיס התפיסתי", שעליו חתום "ענף מוקד ידע ומגדר" במטה היוה"ל, אשר פורסם בנובמבר 2015 ואומץ כמסמך רשמי

השואף לשנות את פני המרחב הציבורי (בשונה מהפמיניזם הליברלי, ששואף לשוויון במסגרת המרחב הציבורי הקיים). כך למשל כתב קובי ניב במאמר שפרסם בעיתון הארץ ("פמיניזם מעוות", 13.3.2017):

השאלה היא, אם מהות הפמיניזם היא אכן, שנשים יעשו כל מה שגברים עושים, כולל הרג ורצח. או שמא מהות הפמיניזם היא לא לשרת את העולם הגברי השליט שבו אנו חיים, זה שיוצר צבאות ומלחמות והרג ורצח ואונס ואין סוף דיכוי ואלימות [...] כי אם זהו ההיגיון הפמיניסטי – לעשות כל מה שהגברים עושים, ולא, כמו שצריך היה להיות, להפוך את העולם לעולם נשי יותר, כלומר אליים פחות – אז למה לפעול רק בתחום המלחמה? למה לא לפעול באותו כיוון גם בתחום הפשע, למשל...? תפישת הפמיניזם כשוויון לגבר, במובן זה שהנה גם אני יכולה להרוג ולרצוח כמוהו, היא פמיניזם מעוות. ולא רק שהפמיניזם המעוות הזה אינו מערער את השלטון הגברי בעולם, אלא שהוא דווקא מחזק ומעמיק אותו, לרעת הנשים ולרעת כולנו.

ראו גם מאמרו של גדעון לוי, "מרב מיכאלי והקלגסיות הפמיניסטיות", הארץ, 1.7.2018.

של צה"ל על ידי הרמטכ"ל גדי איזנקוט.¹¹⁸ המסמך פורט את עקרונות הבסיס לביטול תפקיד היוה"ל ולכינון תפקיד היוה"ל תחתיו, ומציע בין היתר "מַעַבֵּר לגוף שתכליתו מיצוי נשים וגברים בהתאם לזהותם המגדרית, והשגת שוויון הזדמנויות מגדרי מהותי". תוכנו של מסמך זה, טענו הרבנים, משקף תפיסת עולם פמיניסטית קיצונית הרחוקה מהקונסנזוס הישראלי, ולכן אין לה מקום בפקודות צה"ל.¹¹⁹

אם כן, להתעקשות הרבנים על שינוי הסעיף הייתה בעיקר חשיבות הצהרתית, כפי שמעידים למשל דבריו של הרב עמיחי גורדין, ר"מ בישיבת הר עציון ומרבני הציונות הדתית שנפגשו עם הרמטכ"ל בנושא פקודת השירות המשותף: "ההתעקשות הנחרצת שלנו על הסעיף הצהרתי ועל סעיף הקצין נבעה מכך שלא היינו מסוגלים להשלים עם זה שבפקודה של צה"ל יופיעו עקרונות המקדמים אג'ודות חיצוניות או הצהרות על כפיית אדם לעבור על ההלכה".¹²⁰

הסעיף הוסר אפוא, ובמקומו נכתב כי יש ליישם את מדיניות השירות המשותף "בהתאם לכללי פקודה זו ולהנחיות שייקבעו מכוחה, תוך שמירה על כבודם ואמונתם של כלל החיילים, והכל במטרה לממש את ייעוד צה"ל".

118 לימים דווח כי הרמטכ"ל הנחה להסיר את המסמך מאתר צה"ל ולבטלו: "מסמך 'התפיסה המגדרית' בוטל", ערוץ 7, 13.7.2018.

119 לביקורת נוספת על מסמך זה ראו גם יוחאי עופר, "עולמות מתנגשים: האג'נדות מאחורי מאבק הרבנים וצה"ל", מקור ראשון, 25.3.2017; עינת רמון, "צבא העם בוטל, יחי צבא המגדר", מקור ראשון, 25.3.2018. ראו גם דבריו של השר סמוטריץ' בעניין:

אפשר לראות את התפיסה שכתבה היוה"ל"מ שהיא בעיניי, לוקחים סוגייה, אגב בוויכוח ציבורי, ופה לגיטימי שאנחנו מתווכחים עליה. הצבא מכריע בה, יש כאן אג'נדה ברורה מאוד כשיש מסמך שמוגדר כתפיסה בצבא. אנחנו יודעים יפה מאוד שזה מתוך תפיסה כזו. אחר כך פקודה וגוזרים הוראות. והתפיסה מדברת על זה שאין הבדל וכל ההבדל בין גברים לנשים זה רק איזה הבניה חשיבתית של העולם הגברי. מושגים שאפשר לקרוא אצל קהרין מקנן באוניברסיטה, לא רוצה לקרוא את זה במסמכים צבאיים רשמיים שעושים לוגו של צבא הגנה לישראל.

פרוטוקול ישיבה מס' 185 של ועדת החוץ והביטחון (לעיל הערה 94), עמ' 3.

120 עמיחי גורדין, "עדות מבפנים: 6 הערות על פקודת השירות המשותף", סרוגים, 13.12.2017.

סעיפים 3 ו-4 בפקודת השירות המשותף, לפני העדכון (בכחול) ואחריו (באדום)¹²¹

זלז	תוכן
3.	מדיניות השירות המשותף נועדה למלא את ייעודו המבצעי של צה"ל ולשמור על לכידות המסגרת הצבאית, והיא מדיניות השירות המשותף מושתתת על היותו של צה"ל צבא של מדינה יהודית ודמוקרטית – ועל תפיסת צבא העם, ולפיה משרתים בצה"ל חיילים בני כל המינים, הדתות והעדויות; תרומתם של כולם, גברים ונשים, חיונית להצלחתו של הצבא במילוי משימותיו. המדיניות קמה מתוך תפיסה ממלכתית, שוויונית וסובלנית, המעוגנת בערכי קבוד האדם וב"רוח צה"ל".
4.	המפקדים יישמו את מדיניות השירות המשותף בהתאם לכללי פקודה זו ולהנחיות שייקבעו מכוחה, תוך שמירה על כבודם ואחוזתם של כלל החיילים, והגל במסגרת לממש את ייעוד צה"ל. ככל האפשר, לא יבדל הפרדה בין חיילים לחיילות או בין אזרחים ליהודים, אלא אם הגדר הדבר בפקודה או בהנחיות שנגזרו ממנה.

סעיף הקצין, שהרבנים דרשו לשנות, לא עודכן בנוסח שנחשף באותו מסמך, אולם צוין לגביו כי הנושא בדיון.

"סעיף הקצין" בנוסח המעודכן של פקודת השירות המשותף, לפי העדכון מיוני 2017

"סעיף הקצין"

נוסח הפקודה:

אף על פי שקצין או נגד (ביחידות לוחמות ושאינן לוחמות) רשאי לבקש להימנע מפעילויות עם בני המין השני שיש בהן חשש למגע גופני, לייחוד או לפעילות בלבוש חשוף – לא תינתן לו בהכרח האפשרות לשרת במסגרת מגדרית. שובץ קצין או נגד, שאורח חייו דתי, ביחידה לוחמת מעורבת וביקש כי הדבר יבחן בשנית, יובא הדבר טרם תחילת תפקידו להחלטת ר' אכ"א בהתבסס על המלצת הרבצ"ר וזאת מתוך התחשבות ברגשותיו של הקצין או הנגד.

טרם נקבע נוסח חלופי; הנושא בדיון

121 התמונה מתוך מצגת שהוצגה לנציגי הצדדים. המצגת כבר אינה זמינה במרשתת. עותק נמצא בידי הכותבת. לכתבה על המצגת ראו יאיר שרקי, "שילוב דתיים בצבא: מסמך התיקונים", mako, 23.7.2017.

חשיפת חלקי המצגת ובה עיקרי העדכון גררה כצפוי את מחאתם של ארגוני הנשים, שסברו כי הנוסח המעודכן מהווה כניעה מוחלטת לדרישות הרבנים. הבחירה להתמקד בחשיבות שבשמירה על כבודם ואמונתם של כלל החיילים, במקום בחשיבות שבהימנעות מהפרדה, נתפסה על ידי נציגותיהם כקבלה של טענות מופרכות שהועלו על ידי הרבנים נגדן וכניעה לגורמים קיצוניים בציונות הדתית.¹²² עוד נטען מצידן כי במצב הנוכחי צה"ל מקצין את ההפרדה בשירות המשותף, גונז תוכניות לטיפוח קצונת נשים בכירה ואינו מאפשר טיפוח לוחמות, ובכך הוא פוגע בזכות היסודית לכבוד ובמעמד של מחצית מהאוכלוסייה.¹²³

122 כך למשל התבטא עורך מקור ראשון, העיתונאי חגי סגל, באשר לעדכון: "בשעה טובה גם נמחק השבוע מפקודת השירות המשותף הסעיף שאמר כי השירות הצבאי ייעשה שלא בדרך של הפרדה בין חיילים לחיילות". חגי סגל, "עדכון פקודת השירות המשותף: המטכ"ל מקשיב לדתיים", מקור ראשון, 24.12.2017.

123 ראו למשל בדבריה של יו"ר ויצו ישראל, גילה אשרת:

טדרי העדיפות של צה"ל השתבשו בעידודם של גורמים קיצוניים בציונות הדתית אשר מצאו את דרכם אל ליבם של צמרת צה"ל [...] המצב הנוכחי, בו צה"ל מקצין את ההפרדה בשירות המשותף, גונז תוכניות לטיפוח קצונת נשים בכירה ולא מאפשר טיפוח לוחמות וחיילות איכותיות אשר ישולבו באופן ראוי ושוויוני במערך הלוחם, הוא מצב בלתי נסבל, ורחוק מאד מהצבא המתקדם והערכי שצה"ל מתיימר להיות.

לדבריה, המסמך שהופץ מלמד על "הדרה, אפליה ופגיעה קשה בביטחון החיילות באשר לחשיבות מקומן בצבא: כחף אל כחף עם החיילים". יו"ר נעמת גליה וולך הביעה אף היא מורת רוח מהפקודה המעודכנת:

קשה לשמוע את דברי הרבנים, שלא הפנימו עדיין שנשים כבר יצאו מהמטבח ונמצאות בזכות ולא בחסד במרחב הציבורי. הניסיון של הרבנים לדחוק נשים חזרה לתפקידן המסורתי מקומם, ואם צה"ל מתכוון להיכנע להכתיבים האלה, הוא יביא לכך שנשים תעדפנה שלא להתגייס בכלל לצבא.

גם בחמ"ל הורים לחיילות וחיילים העבירו ביקורת על עדכון הפקודה וטענו כי הרחבת ההרשאה לחיילים וקצינים, המתירה להם להימנע מפעילות מעורבת על בסיס שאינו מבצעי, לסרב להצבה או להפרי פקודה ברישיון, היא פגיעה מהותית בזכויות האדם של החיילות.

צה"ל הוא צבא העם, יש לו תפקיד רב משמעות בבניית חוסנה ואחדותה מבית של מדינת ישראל, ומתן הרשאה לפגוע פגיעה אנושה כזו בכבודו ומעמדן של מחצית מהאוכלוסייה – מהווה פגיעה מבית. אנו, ההורים, לא ניתן לזה יד.

יאיר שרקי, "עדכון פקודת השירות המשותף: 'לא הפנימו שנשים יצאו מהמטבח'", mako, 24.7.2017.

ואומנם, טענותיהן של נציגות הנשים לא היו משוללות בסיס. בנוסח המעודכן של הפקודה כמעט כל תביעותיהם של הרבנים אכן נענו,¹²⁴ כפי שמנתח זאת בין היתר יאיר שלג:

למעשה, השיגו הרבנים כמעט את כל מבוקשם לגבי זכויות החיילים הדתיים. הצבא התחייב לאפשר לחיילים המעוניינים בכך הימנעות מנורמות שבחברה הישראלית הכללית, וממילא גם בצבא, הן נחשבות כעניין טבעי ומובן מאליו – כמו שהייה משותפת של גבר ביחידות עם אשה או ראיית אשה בלבוש חשוף, מצב שאותם חיילים חשופים אליו בכל יום כשהם הולכים ברחוב הישראלי. לא במקרה, התייצב הרב סדן עצמו לאחר פרסום הנוסח המעודכן והביע תמיכה בו.¹²⁵

ואולם, חרף השינויים שנחשפו לא היו כל הרבנים שבעי רצון מן הפקודה המעודכנת. בכנס שנושאו היה "יהדות ממלכתית – לחיזוק הצביון היהודי במערכות הציבוריות במדינת ישראל ובצה"ל", שנערך סמוך לפרסום העדכון, יצאו כמה מראשי ישיבות ההסדר בקריאה לבטל את פקודת השירות המשותף. הרב שלמה אבינר, ראש ישיבת עטרת כהנים, אמר: "האם צריך ללמוד תורה כדי לדעת ששירות נשים וגברים יחד ביחידות לוחמות הוא מטורף? כל אחד מבין שלדחוף איש ואישה לטנק 24 שעות ברצף זה לא נורמלי!"¹²⁶ גם הרב צבי קוסטינר, ראש ישיבת מצפה רמון, התבטא באופן דומה, וחזר על הטענה המוכרת שלפיה צה"ל נכנע לאג'נדות קיצוניות כאשר ביטל את פקודת השילוב הראוי:

הייתה פקודה של השילוב הראוי. אנחנו חשבנו שזה השילוב הבלתי ראוי, שהיא חסרה מאד אבל לפחות היתה מגמה לאפשר שילוב ואיכשהו היה אפשר לחיות עם זה. אבל עכשיו המגמה היא השרות המשותף. בטירונות, במקום "כבוד האדם וחירותו" שזה ערכי צה"ל האמתיים, מדברים על שוויון מגדרי

124 ראו למשל את ניתוחו של עורך מקור ראשון חגי סגל (לעיל הערה 123).

125 שלג (לעיל הערה 97).

126 עדו בן פורת, "הרב אבינר: נשים לוחמות מזיקות לצה"ל", ערוץ 7, 2017.7.23.

[...] גם אם מחר יעדנו את הפקודה, אנחנו דורשים לבטל אותה לחלוטין. הפקודה הזאת לא אנושית, לא מוסרית, לא מבצעית ולא תורנית. אנחנו רוצים צבא רגיל שבו גברים נלחמים.¹²⁷

נוסף על כך נטען כי ההסדר במסגרת הפקודה שעל פיו חיילים דתיים רשאים לבקש לשרת ביחידות מגדריות ולהימנע מפעילות משותפת בעייתית פוגעני גם הוא, היות שהוא ממצב את החיילים הדתיים בעמדת נחיתות כיוון שהם "מסומנים" כיוצאי דופן.

ראוי לציין כי בתגובה להתקפות הרבנים על נוסח הפקודה החדש בדרישה לבטל לחלוטין את פקודת השירות המשותף יצאה תנועת "נאמני תורה ועבודה" בהודעת גינני לדברים, שבה נאמר:

אנו מברכים על ההידברות הראויה שנוצרה בין מנהיגי הרבנים בציונות הדתית לבין הצבא באופן מכובד, ומתוך שאיפה לתת לחייל הדתי את התנאים הטובים ביותר שיתאימו לקיום אורח חייו, הידברות שמביאה לשינויים והתאמות [...] הגורמים המגנים את צה"ל משתמשים באמצעים שיווקיים וכוחניים שונים כמו הקמת "מלשינון" והכפשת מפקדי צה"ל, ומערערים את היסודות עליהם מושתת צבא העם [...] אנו רואים את נוסח הפקודה כנוסח ראוי ומתאים לצבא העם.¹²⁸

גם ליאורה מינקה, יו"ר "אמונה – תנועת האישה הדתית לאומית", ביקשה לתמוך בפקודה המעודכנת וטענה כי הסעיפים שפורסמו מבטאים רצון של הצבא לייצר מציאות שירות המתחשבת במגוון הערכים של החברה הישראלית. לדבריה: "על פניו הפקודה מתמודדת עם ארגון מרחב משותף שיכול להתקיים בו קונסנזוס, על מנת שכל קבוצות האוכלוסייה, דתיים ודתיות, חילוניים וחילוניות, יוכלו להשתלב בנושיאה בנטל. אין לאף קבוצה בלעדיות על מערכת ערכית חשובה מאחרת".¹²⁹

127 שרקי (לעיל הערה 121).

128 שרקי (לעיל הערה 123).

129 שרקי, שם.

בעקבות המחאות עודכנה הפקודה בשנית – באופן סופי, לטענת צה"ל – בדצמבר 2017.

בלחץ הרבנים, אשר מחו בעיקר על החרגת הקצינים והנגדים מהאפשרות האוטומטית לסרב לשרת ביחידה מעורבת, נקבע בנוסח הסופי של הפקודה כי אם שובץ קצין או נגד שאורח חייו דתי ביחידה לוחמת מעורבת, וביקש כי הדבר ייבחנו שנית, יובא הדבר טרם הצבתו ביחידה להחלטת ראש אכ"א, בהתבסס על עמדת הרבצ"ר, "וזאת מתוך התחשבות באמונתו של הקצין או הנגד" (ההדגשות שלי). לעומת זאת, בנוסח הקודם נקבע כי ההחלטה תידון לפני תחילת תפקידו ותתבסס על המלצת הרבצ"ר מתוך התחשבות ברגשותיו של הקצין או הנגד. באשר לשימוש משותף במקלחות או בשירותים הוחלט להעלות את הדרג המאשר, כך שמכניסת הפקודה לתוקף ידרש אישור חריג של רמ"ט אכ"א לבקשה.

שינוי נוסף בפקודה מדגיש כי יש להקפיד על יישומה כלשונה "ללא החמרות או הקלות". אם מתעוררת שאלה לגבי יישומה, נקבע בנוסח החדש, יש להפנותה לוועדת השירות המשותף בראשות רמ"ט אכ"א, שתתכנס אחת לחציין לפחות. חברי הוועדה יהיו: יועצת הרמטכ"ל לענייני מגדר, קצין חינוך ראשי, הרב הצבאי הראשי, ראש מינהל האוכלוסיות, קצין שלישות ראשי, ראש מחלקת מדעי ההתנהגות, מפקד מהמערך הלוחם שדרגתו אל"ם ומעלה, רע"ן המשטר והמשמעת במחלקת הפרט באכ"א וקצין פניות הציבור (או נציג מטעמו שדרגתו סא"ל לפחות). עוד נקבע כי הוועדה תקבל ייעוץ משפטי מנציג מחלקת הייעוץ והחקיקה בפרקליטות הצבאית.

על הפקודה המעודכנת נכתב באתר צה"ל: "בבסיס עדכון הפקודה, וכך היא גם נפתחת, עומדת ההצהרה שתרומת המשרתים, גברים ונשים, חשובה וחיונית להצלחת צה"ל במשימותיו. מפקדי צה"ל יישמו את הפקודה וההנחיות שייקבעו מכוחה תוך שמירה על כבוד החיילים ואמונתם לצורך מימוש ייעוד צה"ל".

כמו הנוסח המעודכן הקודם, גם נוסחה הסופי של הפקודה התקבל באכזבה קשה בקרב ארגוני הנשים, שחשו כי הפסידו בקרב המאסף. בישיבת הוועדה לקידום מעמד האישה של הכנסת שבה הציג ראש אכ"א את הפקודה סמוך לעדכונה מתחה ח"כ מרב מיכאלי ביקורת חריפה על השינויים:

השינויים הם דרמטיים לרעת נשים זה מדאיג וחמור. במחיקת האמירה שהפקודה תיושם ככל שניתן ללא הפרדה, הצבא אמר

סופית שחזרנו להפרדה טוטאלית. כך גם ההחלטה לאפשר לקצינים ונגדים, שבחרו להמשיך ולשרת בצבא, לבחור לחיות בעולם ללא נשים. הפקודה נותנת לגיטימציה להדרת נשים, עושה היררכיה ואי אפשר שלא לראות שהיא למעשה מגילת זכויות של החייל הדתי והחרדי. היא מדברת רק לטובתו ולזכותו ואין מילה אחת על זכויותיהן של חיילות ומפקדות.¹³⁰

בהודעה לתקשורת שנמסרה סמוך לפגישה עם הרמטכ"ל בנושא הפקודה טענו ארגוני הנשים שהפקודה אומנם נקראת פקודת השירות המשותף, אך פרשנותה בפועל לא עוסקת כלל בשיתוף, אלא בהפרדה ובהדרה של נשים בשורות הצבא לטובת החייל הדתי. פרשנות חורגת זו של הפקודה גורמת לפגיעה חמורה בחיילות, ומעוררת את חששן גם של מלש"ביות. "השטח רותח וחיילות ומלש"ביות מתחילות להבין שיש בעיה רצינית וחשש למעמדן בצה"ל", נמסר מטעם הארגונים. "רוח המפקד, שמגיעה מן הרמטכ"ל כלפי מטה, צריכה לחדד שפגיעה בחיילות, מעבר למה שמתירה הפקודה, תגרור השלכות משמעותיות". אלינור דוידוב, ראש תחום הדרת נשים בשדולת הנשים, הוסיפה: "יש בידינו עשרות עדויות על פרשנויות מרחיבות ומעוותות של הפקודה [...] אותן עדויות מוכיחות שלא מדובר ב'מקרים פרטיים', אלא בתופעה הולכת ומתרחבת".¹³¹

בקרב מרבית הרבנים אשר הובילו את ההתנגדות לפקודה המקורית, לעומת זאת, נרשמה הפעם שביעות רצון עקרונית מהנוסח המעודכן של הפקודה. בריאיון עימו אמר הרב מדן כי יש לו הערכה רבה לרמטכ"ל ואמון גדול בצבא, וכי רבני הציונות הדתית "לא מאושרים, אבל בהחלט אפשר לחיות עם זה (עם הפקודה)".¹³² עם זאת, הוא הוסיף כי לא ישלימו עם מציאות של מגורים משותפים וכי ידרשו הפרדה מלאה של מגורי בנים ובנות. גם הרב אלי סדן, ראש המכינה הקדם-צבאית בעלי ומהחשובים שברבני הציונות הדתית, הביע תמיכה נחרצת ברמטכ"ל בשיעור שהעביר במכינה לאחר עדכון הפקודה. הוא הבהיר

130 פרוטוקול ישיבה מס' 206 של הוועדה לקידום מעמד האישה ולשוויון מגדרי, הכנסת ה-20, 12.12.2017, עמ' 22-23.

131 ניר דבורי, "דתיים לא יחויבו לשרת עם לוחמת", *mao*, 12.12.2017.

132 "פקודת השירות המשותף החדשה: 'האם חיילות יכולות להגיע לצבא ולהרגיש שוות?'", *גלי צה"ל*, 12.12.2017.

כי דבריו שצוטטו בעיתון "מקור ראשון", שלפיהם פקודת השירות המשותף היא "גזירת שמד", התייחסו לנוסח הקודם של הפקודה, וכי הנוסח המעודכן הוא פשרה ששני הצדדים יכולים לחיות איתה. גם באשר לגדודים המעורבים, שנתפסים כבעייתיים במיוחד מן ההיבט הדתי, אמר הרב סדן שהוא משוכנע כי "אין לרמטכ"ל כוונה רעה ביצירת הגדודים האלה".¹³³

מערכה רביעית: הימים שלאחר העדכון

הנוסח הסופי של הפקודה, שבו יושמו מרבית תביעות הרבנים, היה אפוא מספק עבור רובם. אולם בניגוד לתקוות, גם שביעות רצון זו לא הביאה את השקט המיוחל. שבועות בודדים לאחר העדכון נודע על מינויה הצפוי של הטייסת (אז רס"ן) ט' למפקדת הטייסת הראשונה, ונראה היה כי קמפיין ההתנגדות אף החריף ו"העלה הילוך". שוב נשמעו טענות קשות נגד השירות המשותף מפי רבנים מרכזיים בציונות הדתית, שהגיעו הפעם עד קריאה שלא לשרת בצה"ל בתנאים אלו (הרב אבינר), ואף דרשו משר הביטחון לפטר את הרמטכ"ל (הרב אליהו). גם חבר הכנסת בצלאל סמוטריץ' שב והזכיר בעניין זה כי "צה"ל צריך לנצח במלחמה ולא לקדם כל מיני ערכים 'נאורים' וליברליים", וכי "בסופו של יום יש מקצועות ותפקידים לגברים ולנשים [...] מי שמנסה לטשטש את ההבחנות הברורות בין גברים לנשים עושה עוול לעצמו ולעולם".¹³⁴

133 רועי שרון, "מהפכת השירות המשותף: הרב סדן מגבה את הרמטכ"ל", כאן חדשות, 12.12.2017.

134 ראו גם דברים שנכתבו לאחר העדכון באתר הבית של ארגון ליב"ה: "אנו מאוכזבים מהחלטת הרמטכ"ל לאמץ את פקודת השירות המשותף [...] השינויים המעטים שהתקבלו הם ברוח חכמי חלם שעסוקים בבניית בית חולים מתחת הגשר הרעוע. אבל מדוע לא לתקן את הגשר? מדוע לא לחזור להסכמות בפקודת השילוב הראוי? האמירה שקצין דתי צריך לפנות לראש אכ"א על מנת לבקש אישור לא לעבור על איסור הלכתי של שרות בגדוד מעורב, כפי פסיקה כל הרבנים, היא מקוממת ומנוקת מהמציאות. החלטת הרמטכ"ל להיכנע ללחץ פמיניסטי, לדרישות ארגוני נשות השמאל הקיצוני ולהשאיר את הפקודה היא מצערת. אנו קוראים לרמטכ"ל לחשב מסלול מחדש, להחזיר את ערכי הניצחון והמבצעיות לצה"ל ולא לתת יד לקידום אג'נדות חברתיות שנויות במחלוקת,

הדברים, כצפוי, הציתו מחדש את הסערה הציבורית, אולם בתוך כך ניכר גם רצון הצדדים שלא לתת לוויכוח להחריף פעם נוספת. ביטוי לכך אפשר לראות במכתב תמיכה ברמטכ"ל ששלחו אליו שלושה מבכירי הרבנים בציונות הדתית – הרב חיים דרוקמן, ראש ישיבת אור עציון, הרב אלי סדן, ראש מוסדות בני דוד בעלי, והרב יעקב מדין, ראש ישיבת ההסדר הר עציון. השלושה היו שותפים מרכזיים לתהליך עדכון פקודת השירות המשותף.

מכתב תמיכה ברמטכ"ל מאת רבנים בכירים בציונות הדתית,
ינואר 2018

לכבוד ראל"ג נדי איזנקוט

ראש המטה הכללי

צה"ל

חי עמן וברכתו מציון!

לקראת תחילת השנה הרביעית לשירותך כרמטכ"ל רצינו להודות לך על כל שעשית למען ביטחון ישראל ולחידוקו ולניבטו של צה"ל.

בעיקר רצינו להודות על המהלכים הרבים שעשית לחזק את צה"ל כצבא העם ולכן שכל חייל יוכל להרגיש בו נוח יחד עם שמירה על ערכיו ואמונתיו. מאמציק אלו ראויים לכל שבת.

אנו גאים לחנך את תלמידינו לעשות חבול לשילובם בצה"ל וברגש על היחידות הקרביות, ובטוחים שתמשיך ותעמיק את המהלכים החשובים שהובלת בשנה האחרונה.

בהרבה הערכה ובהרבה אהבה

חיים דרוקמן – ראש ישיבת אור עציון

אלי סדן – ראש מדינת בני דוד, עלי

יעקב מדין – ראש ישיבת הר-עציון

בין היתר על חשבון אמונתו ואורחות חייו של החייל הדתי והמסורתי ועל חשבון עוצמתו ולכידות של צה"ל". "בדיקת השינויים בפקודת השירות המשותף", מרכז ליב"ה, 24.12.2017.

גם במערכת הפוליטית גונו דברי הרבנים נגד שירות הנשים ונגד הרמטכ"ל מקיר לקיר. ראש הממשלה נתניהו דחה את הדברים בתוקף: "גאה על כך שיש לנו מפקדת ראשונה של טייסת תעופה. לא רק שאני לא אגנה את הרמטכ"ל, אני משבח אותו ואת מפקד חיל האוויר. אני מצפה לעוד מינויים כאלה";¹³⁵ שר החינוך ויו"ר הבית היהודי נפתלי בנט אמר: "אני דוחה לחלוטין כל קריאה שלא להתגייס לצה"ל ואת הקריאה החצופה לפטר את הרמטכ"ל";¹³⁶ וגם שר הביטחון אביגדור ליברמן גינה את הדברים בחריפות וטען כי הם "חשוכים" ו"פוגעים בביטחון המדינה ובחוסן הלאומי". ליברמן הפציר ברבנים "לחזור בהם ולהימנע בעתיד מהתבטאויות דומות".¹³⁷

סקר דעת קהל שנערך במכון הישראלי לדמוקרטיה באותה עת הראה כי מרבית הציבור תמך בגינוי ליברמן את דברי הרבנים – הן דבריהם נגד שירות נשים והן קריאתם לפטר את הרמטכ"ל על רקע שילובן.¹³⁸

בצה"ל המשיכו אפוא לנסות להנמיך את להבות הוויכוח ולסמן לצדדים כי הדיון סביב השירות המשותף חתום. כך, למשל, בריאיון עימו לאחר התבטאויות הרבנים אליהו ואבינר הבהיר דובר צה"ל כי –

במקומות שבהם קיימת פקודת השירות המשותף לא רק שאין בעיית מוטיבציה אלא שיש עודף מוטיבציה. במקומות שבהם יש בעיית מוטיבציה, שנובעת מהרבה סיבות אחרות, אין בעיה של שירות משותף [...] במחסום עומדים ביחד לוחמים ולוחמות

135 "נתניהו: 'גאה על כך שיש לנו מפקדת טייסת תעופה'", כיפה, 17.1.2018.

136 עם זאת ציין בנט כי "קריאות אלו נובעות מחרדה כנה אך שגויה של קבוצות מסוימות כאילו צה"ל החליט לאמץ אג'נדה פמיניסטית-ליברלית-רדיקלית על חשבון מבצעות וניצחון במלחמה". אף שטען כי חרדה זו שגויה, למעשה נקט שר החינוך עמדה מרוזת לגבי אג'נדות פמיניסטיות והארגונים המובילים אותן. חזקי ברוך, "לפטר את הרמטכ"ל? 'קריאה חצופה'", ערוץ 7, 17.1.2018.

137 זאב קס וכרמלה מנשה, "ליברמן נגד התבטאויות הרבנים על צה"ל: 'דברים חשוכים שפוגעים בביטחון'", כאן, 17.1.2018.

138 ממצאי הסקר מופיעים במאגר הסקרים של מכון גוטמן, אתר המכון הישראלי לדמוקרטיה.

ממקומות שונים במדינת ישראל ועם מאפיינים שונים מפני שצה"ל הוא צבא עם ממלכתי.¹³⁹

ואולם, חרף הניסיונות המשיכה הסוגיה לעמוד במרכז הדיון הציבורי. הדבר בא לידי ביטוי הן בהתבטאויות חוזרות של רבנים נגד שילוב נשים בצבא ונגד מה שמכונה על ידם הטמעת ערכים ליברליים קיצוניים, הן בהתבטאויות דומות של פוליטיקאים,¹⁴⁰ והן בהתבטאויות של מפקדים בכירים בצבא שנדמו כמשקפים צורך לשדר מסר מרגיע לצדדים. כך ניכר מדבריו של הרמטכ"ל בסקירה שהעביר לשרי הממשלה בחודש פברואר 2018, שבה הבהיר: "ניסו להאשים אותי בפמיניזם, אבל אני לא שוביניסט ולא פמיניסט". בהמשך הסקירה הצהיר איזנקוט כי כל עוד הוא בתפקיד לא ישולבו נשים ביחידות החוד של חיל הרגלים, לרבות חטיבות גולני, גבעתי, צנחנים ונח"ל: "אני לא רואה כרגע שילוב בנות בחוד המסתער של צה"ל. חלק מההתבטאויות שנשמעות בהקשרי השירות המשותף נובעות מחוסר ידיעה ומאג'נדות של בעלי עניין".¹⁴¹ לצד זאת, בתגובה להאשמות שהטיח בו השר אורי אריאל על כי הוא מקדם יתר על המידה פרסומים בתקשורת בנוגע לשילוב נשים ולהט"בים בצה"ל, הבהיר הרמטכ"ל כי "צה"ל ימשיך במדיניות שילוב נשים ואוכלוסיות שונות בשורותיו".¹⁴²

בהמשך נדמה היה שמסתמנת רגיעה מסוימת ומצד הרבנים אומנם שכנו קולות המחאה – הגם שאלה עוד נשמעו מעת לעת. אולם הפעם היה זה תורם של ארגוני הנשים להעלות הילוך במלחמתם בהדרה, תוך שהם מחזקים את הקשר בין מאבקם למאבק הציבורי בהדתה במרחב הציבורי, במוסדות החינוך

139 יואב זיתון, "דובר צה"ל: אין ירידת מוטיבציה בגלל שירות משותף", ynet, 24.1.2018.

140 דווח כי בסקירה שהעביר הרמטכ"ל לשרים אמר השר אורי אריאל: "למה דובר צה"ל כל הזמן מקדם כתבות בתקשורת על שילוב נשים, הומואים וטרנסג'נדרים בצה"ל? למה זה טוב? זה קיים אבל למה לעשות מזה את הדבר המרכזי של צה"ל". ברק רביד, "השר אריאל: למה לקדם בתקשורת שילוב הומואים ונשים בצה"ל?", החדשות13, 4.2.2018.

141 איתמר אייכנר, "איזנקוט לשרים: ילא רואה שילוב בנות בחוד המסתער של צה"ל", ynet, 4.2.2018.

142 רביד (לעיל הערה 140).

ובצבא. חודשים בודדים לאחר העדכון הסופי של הפקודה פתחה שדולת הנשים בקמפיין נרחב שכלל סרטון המתעד דיווחים של הורים לחיילות על פוגענות מגדרית, ולצד זאת כמה כתבים בעיתון "הארץ" פרסמו גם הם סדרת כתבות שנועדה לטענתם לחשוף את השלכות ההדתה על מעמדן של הנשים המשרתות בצה"ל. הן ארגוני הנשים והן אותם עיתונאים פנו לציבור החיילות ומשפחותיהן בקריאה לדווח להם על אירועי הדרה בצבא.¹⁴³

אם כן, נראה כי גם אם הנוסח המעודכן של פקודת השירות המשותף הוא סופי, כפי שהצהיר צה"ל, השירות המשותף ימשיך לעמוד במרכז מאבקים בין הצדדים. לצד ההבנה כי בעוד צה"ל מבקש "לסגור" את הדיון, ארגוני הנשים ואנשי תקשורת שונים מבקשים לפתוח אותו, כדאי לשים לב כי לצד טענות פרטיקולריות שאופיין יישומי, הדלק המרכזי המתניע את הוויכוח הוא חשש הצדדים מפני החדרת אידאולוגיות הנתפסות על ידי כל אחד מהם כקיצוניות לתוך הצבא, ומפני מה שנדמה בעיניהם כניסיון להשתלט על צה"ל. עובדה זו ממחישה שתי נקודות עיקריות: ראשית, היא מדגישה את החשיבות שהציבור מייחס לשמירה על צה"ל כצבא עם ממלכתי; ושנית, היא מצביעה על כך שצה"ל נתפס כצינור פוטנציאלי להטמעת ערכים ולעיצוב נורמות חברתיות, וכזירה למאבק על כוח והשפעה בחברה הישראלית.

143 שדולת הנשים בישראל, "סרטון 'מתגייסים לשוויון': סיפורים אמיתיים מהצבא על אפליה והדרת חיילות", אחר שדולת הנשים בישראל, 16.7.2018.

פקודת השירות המשותף: מבט מהשטח

כאמור, אף שהפקודה עודכנה באופן סופי, לדברי צה"ל, הפולמוס סביב השירות המשותף בשטח ממשיך להתקיים כל העת. רבנים ונציגים דתיים אחרים ממשיכים להלין על פגיעה בחיילים הדתיים ועל כניעה לאג'נדות פמיניסטיות קיצוניות, ומנגד, ארגוני הנשים ונציגי חברה אזרחית אחרים מוסיפים לחשוף בתקשורת עדויות על אירועים פוגעניים כלפי חיילות, ועל מקרים של הדרה ופרשנות מחמירה של הפקודה הסוטה מהכללים המנויים בה.

בפרק זה אבקש לבחון את יישומה של פקודת השירות המשותף בשטח ולעמוד על טענות הצדדים בעניין האופן שבו צה"ל מקיים את השירות המשותף בפועל, לאחר עדכונה של הפקודה. תחילה אעמוד על עיקרי הפקודה לפי נוסחה האחרון. לאחר מכן אציג דוגמאות לאירועים שדווחו על ידי הצדדים השונים ושנטען לגביהם כי הם מהווים חריגה מנוסח הפקודה. בהמשך אציג ממצאים מתוך סקר שנערך במסגרת מחקר זה במכון הישראלי לדמוקרטיה בקרב מדגם מייצג של כ־500 חיילים ומשוחררים טריים; החלקים שאציג הם אלה המתייחסים לאופן הטמעתה של פקודת השירות המשותף בשטח. לבסוף אציג כמה מקרי בוחן ואנתח אותם לאור הפקודה המעודכנת.

עיקרי הפקודה

עקרונות יסוד

הפקודה המעודכנת פותחת בהבהרה כללית של מטרתה, בנוסח שלהלן, המדגיש כאמור את היותו של צה"ל צבא העם במדינה יהודית ודמוקרטית, ואת מחויבותו הממלכתית הנגזרת מכך לאפשר לכלל המשרתים שירות שוויוני העולה בקנה אחד עם ערכי כבוד האדם ורוח צה"ל.

(3) מדיניות השירות המשותף נועדה למלא את ייעודו המבצעי של צה"ל ולשמור על לכידות המסגרת הצבאית. מדיניות השירות המשותף מושתתת על היותו של צה"ל צבאה של מדינה יהודית ודמוקרטית, ועל תפיסת צבא העם, לפיה משרתים בצה"ל חיילים בני כל המינים, הדתות והעדות ותרומתם של כולם, גברים כנשים, חיונית להצלחתו של הצבא במילוי משימותיו. המדיניות קמה מתוך תפיסה ממלכתית, שוויונית וסובלנית, המעוגנת בערכי כבוד האדם וב"רוח צה"ל".

יישום הפקודה

נוסח הפקודה מתייחס לאיסור על פגיעה ברגשות החיילים ולחובה ליישם את הפקודה כלשונה.

(6) חיילי צה"ל ימלאו את הפקודה ואת ההנחיות, ישמרו על כבודם של חיילים אחרים ולא יפגעו ברגשותיהם.

(7) יש להקפיד על יישום הפקודה כלשונה, ללא החמרות או הקלות. מקום בו מתעוררת שאלה לגבי יישום הפקודה, יש להפנותה לוועדת השירות המשותף.

מעקב ובקרה

סעיף ועדת השירות המשותף מגדיר את הוועדה כגוף האחראי לבחון את יישומה של הפקודה בשטח, ומורה על התכנסות אחת לחציון לפחות.

(9) אחת לחציון, לפחות, תתכנס ועדת השירות המשותף בראשות רמ"ט אכ"א ותבחן אם הנחיות השירות המשותף עולות בקנה אחד עם המציאות המתהווה (להלן: "ועדת השירות המשותף").

(10) חברי הוועדה יהיו אלו (או נציג מטעמם שדרגתו סא"ל לפחות): היוה"ל"ם, הקח"ר, הרבצ"ר, ראש מנהל האוכלוסיות, הקשל"ר, ראש ממד"ה, מפקד מהמערך הלוחם שדרגתו אל"ם ומעלה, רע"ן המשטר והמשמעת במחלקת הפרט באכ"א וקצין פניות הציבור.

זכויותיו של החייל הדתי בהקשר של שירות משותף
 הסעיפים הבאים בפקודה מגדירים את זכויות החיילים הדתיים בכל הנוגע לשיבוץ ביחידות מעורבות או למילוי משימות הכרוכות בשהות משותפת עם נשים. הם קובעים את זכותו של החייל הדתי לבקש להימנע מפעילויות שקיים בהן חשש סביר למגע גופני בין שני המינים, לייחוד או לפעילות בלבוש חשוף, ומנחים לברר עם אותם חיילים בטרם שיבוצם אם קיימת מניעה לשבצם במסגרת מעורבת בשל אורח חיים דתי.

(12) פעילות חיילי צה"ל תעמוד בקווי מדיניות השירות המשותף כאמור בסעיף 3. חייל שאורח חייו דתי זכאי לבקש להימנע מפעילות משותפת עם בן המין השני – לרבות תורנות שמירה, ניווט ונסיעה ברכב. אם יש חשש סביר למגע גופני, לייחוד או לפעילות בלבוש חשוף נדרש המפקד להיענות לדרישה זו.

יחידות לוחמות מעורבות:

(13) בכל יחידה לוחמת מעורבת יתוכנן מסלול ההכשרה והשירות באופן שתניתן לחייל שיבקש זאת [אפשרות] – בשל אורח חייו הדתי – לשרת במסגרת מגדרית, ברמת הפלוגה, החל בגיוסו לשירות החובה וכלה בשחרורו ממנו, וכן בשירות המילואים. חריגה מהוראה זו בשל צרכי הצבא מחייבת אישור של ר' אכ"א אם יקבל תחילה המלצה ממפקד הזרוע.

(14) בטרם ישובץ ליחידה לוחמת מעורבת, יישאל כל חייל האם יש מניעה מצידו, מפאת אורח חייו הדתי, לשרת במסגרת המעורבת הקיימת ביחידה.

קצינים ונגדים ביחידות לוחמות מעורבות:

(15) שובץ קצין או נגד, שאורח חייו דתי, ביחידה לוחמת מעורבת וביקש כי הדבר ייבחן בשנית, יובא הדבר טרם הצבתו ביחידה להחלטת ר' אכ"א, בהתבסס על עמדת הרבצ"ר, וזאת מתוך התחשבות באמונתו של הקצין או הנגד.

הכשרות משותפות או מעורבות:

(16) בטרם ישובץ להכשרה יישאל כל חייל, מוקדם ככל האפשר, האם יש מניעה מצידו מכאת אורח חייו הדתי להשתלב עם בן המין השני במסגרת שאינה מגדרית, או להיות נוכח בהדרכות שמעביר בן המין השני ויש בהן חשש למגע גופני, לייחוד או ללבוש חשוף.

(17) חייל שאורח חייו דתי זכאי להכשרה במסגרת מגדרית ולהדרכה ממדריך בן מינו בהדרכות שיש בהן חשש למגע גופני, לייחוד או ללבוש חשוף.

(18) על אף האמור בסעיף 17, בהכשרה שאין בה חשש למגע גופני, לייחוד או ללבוש חשוף – מותר לשבץ כל חייל במסגרת שאינה מגדרית.

(19) אם בהכשרה כרוכים מגע גופני, ייחוד או פעילות בלבוש חשוף, באחריות המפקדים לשבץ חייל בעל אורח חיים דתי במסגרת מגדרית. אם אי־אפשר להבטיח שיבוץ במסגרת מגדרית, יימנע חייל שאורח חייו דתי מן הפעילות. אם אי־אפשר להימנע ממנה, לא ישובץ להכשרה זו חייל הזקוק למסגרת מגדרית.

השתתפות באירועים ובטקסים

חלק זה של הפקודה מגדיר את החובות והזכויות של החייל הדתי בנוגע להשתתפות בטקסים ובפעילות הווי של יחידתו.

(23) חיילים ישתתפו בכל הפעילויות ביחידתם.

(24) חיילים ינכחו באירועים צבאיים, הן באירועים רשמיים והן באירועי הווי.

(25) באירועים צבאיים וחיילות לא יופרדו הפרדה שלא בשל השתייכותם למסגרת מגדרית.

(26) באירועים הממלכתיים והרשמיים האלה ישתתפו כל החיילים – ולא יותר להם להיעדר בשל אורח חייהם: א. טקס יום הזיכרון לחללי מערכות ישראל ולנפגעי פעולות האיבה; ב. טקס יום הזיכרון לשואה ולגבורה; ג. טקס יום הזיכרון ליצחק רבין ז"ל; ד. טקסי התייחדות חיליים או חטיבתיים; ה. אירועים במעמד אישיות ממלכתית, לרבות הרמטכ"ל; ו. אירועים אחרים שיקבע ראש אכ"א באישור הרמטכ"ל.

(27) חיילים זכאים לבקש להשתחרר מפעילויות נופש או הווי, אם קיים חשש כי השתתפותם בפעילות תפגע באמונתם, בפרוכיהם או באורח חייהם הדתי. ביקש חייל להשתחרר מפעילות כזאת, ישחררו מפקדו.

(28) בפעילות שאינה אירוע ממלכתי או רשמי כמפורט בסעיף 26, תהיה ההשתתפות מלאה, אך בידי המפקדים להתיר לחיילים להשתחרר מן הפעילות או מחלקה, אם יש חשש שהשתתפותם בפעילות תפגע באמונתם, בפרוכיהם או באורח חייהם הדתי. על החייל להגיש את בקשתו לשחרור מהפעילות זמן סביר מראש; מפקדו יבחן אותה באישור מפקד היחידה, שדרגתו סא"ל ומעלה. על המפקדים לבחון את הבקשה בשאיפה לממש את מדיניות השירות המשותף, עליהם להפעיל את שיקול דעתם על בסיס היכרותם עם פקודיהם ועם הפעילות שממנה ביקשו להשתחרר, מקרה מקרה לגופו ולפי הנסיבות.

(29) לחיילים ששחררו מפעילות הווי או נופש, תוצע פעילות חלופית, לרבות פעילות חלופית עצמאית. כך או אחרת לא יוטלו על חיילים אלה משימות שמירה או תורנויות אחרות תחת הפעילות ששחררו ממנה.

אחריות

סעיפים אלה מפרטים מי הם הגופים האחראים על מדיניות השירות המשותף, על הטמעתה של הפקודה ועל יישומה.

(48) ראש אכ"א ממונה על קביעת מדיניות השירות המשותף.

(49) רח"ט תומכ"א באכ"א ממונה על יישומה.

(50) ראשי האגפים במטכ"ל, מפקדי הזרועות והפיקודים, מפקד יבד"ץ, מפקד המכללות, ראש מפא"ת, היועכ"ל, הרבצ"ר והפצ"ר – כל אחד ואחד יקבע בגוף שעליו הוא אמן גורם מטה שיהיה אחראי לעקוב אחר השירות המשותף ולטפל בסוגיות בנושא.

(51) כל מפקד ומפקד אחראי לוודא כי לשון הפקודה הוטמעה בקרב פקודיו, לפעול למילוי הפקודה ולערוך בקרה עליה. שלישי היחידות בכל הרמות יהיו גוף המטה ביחידתם לנושא השירות המשותף, ויסייעו למפקד להטמיע את העקרונות ואת ההנחיות ביחידה וכן לערוך בקרה עליהן.

(52) הקח"ר אחראי להסביר את המדיניות ולהטמיע את הפקודה בקרב מפקדי צה"ל וחיליו.

(53) ענף הביקורת במפקדת קצין השלישות הראשי יערוך בקרה על יישום מדיניות השירות המשותף בביקורת אכ"א.

(56) בסוגיות הלכתיות הנוגעות לשירות המשותף תטפל הרבנות הצבאית, בתיאום עם הגורמים האמונים על יישום הפקודה.

(58) הקח"ר יעמיד לרשות המפקדים כלים כדי להסביר את המדיניות ולהטמיע את הפקודה. כלים אלה ויעילותם יוצגו מפעם לפעם לפני ועדת השירות המשותף בנושא השירות המשותף.

(60) הקשל"ר יטמיע את הפקודה בקרב סגלי השלישות ויבחן אם היא מיושמת ביחידות בביקורת אכ"א. ממציאו יוצגו, מפעם לפעם, לפני ועדת השירות המשותף.

ומה קורה בשטח?

השאלה אם פקודת השירות נאכפת כראוי בשטח ועד כמה צה"ל אומנם מאפשר שירות משותף מכבד ממשכה להעסיק את צה"ל ואת החברה גם חודשים רבים לאחר עדכונה הסופי של הפקודה.

הצבא, מצידו, מבקש להעביר מסר שלפיו הנושא מטופל היטב והדיווחים בתקשורת על אירועים בעיתיים אינם מייצגים את תמונת המצב האמיתית. כך למשל, הרמטכ"ל היוצא רא"ל גדי איזנקוט טען לפני ועדת חוץ וביטחון שפקודת השירות המשותף "מעוררת גלים רק מחוץ לצבא".¹⁴⁴ דברים ברוח זו השמיע גם דובר צה"ל תא"ל רונן מנליס, כשאמר: "במקומות שבהם קיימת פקודת השירות המשותף לא רק שאין בעיית מוטיבציה אלא שיש עודף מוטיבציה. במקומות שבהם יש בעיית מוטיבציה, שנובעת מהרבה סיבות אחרות, אין בעיה של שירות משותף".¹⁴⁵

ואומנם, בזמן שהקמפיין הציבורי נגד פקודת השירות המשותף הגיע לשיאו ויצר הדים חריגים בעוצמתם כך שנדמה היה כי מדובר בסוגיה בוערת בשטח, מנתונים שהתקבלו מדובר צה"ל עולה כי בשנת 2017 לא התקבלה שום בקשת העברה של חיילים דתיים מיחידות מעורבות ליחידות הומוגניות, ולא התקבלו תלונות על פגיעה בנוהגים דתיים בשל שירות משותף. כמו כן דווח על פניות בודדות בלבד (3) שהתקבלו באותה שנה מחילות שהתלוננו על הדרה או על פרשנות מחמירה או פוגענית של כללי השירות המשותף.¹⁴⁶

אולם על אף הצהרות דובר צה"ל, ממחקר זה עולה כי המעורבות הישירה והמרכזית של גופים אזרחיים שאפיינה את הטיפול בסוגיית השירות המשותף חיזקה את הנוהג – שגם כך היה קיים – שלפיו מרבית התלונות אינן מוגשות לגופים השונים בתוך הצבא אלא מופנות לגורמים אזרחיים: מצד החיילים

144 מתוך דבריו לפני ועדת חוץ וביטחון בחאריך 5 ביולי 2017; הודעות הכנסת, "הרמטכ"ל לוועדת החוץ והביטחון: 'פקודת השירות המשותף מעוררת גלים רק מחוץ לצבא. הפקודה נבחנת רק על פי מה שיחזק את הצבא מבצעית וערכית'", אתר הכנסת, 5.7.2017.

145 זיתון (לעיל הערה 139).

146 נחונים שהתקבלו בחאריך 5.2.2018 בעקבות בקשת חופש מידע.

הדתיים, אל "רבני הבית", ומצד החיילות, אל ארגוני נשים שונים, הפורום החילוני או נציגי תקשורת. לכן, העובדה שצה"ל מדווח על פניות מועטות בלבד אינה מלמדת על מיעוט תלונות קיימות. כך או כך, הקושי לעמוד על היקף הסוגיה מלמד כשלעצמו על חוסר התקינות של נורמה שבה ארגונים אזרחיים או עיתונאים הם הכתובת לטיפול בבעיות הקשורות בשירות בצה"ל – הן הלכה למעשה והן מן ההיבט התודעתי אצל החיילים. הדבר נכון במיוחד נוכח הנחת המוצא שצה"ל הוא צבא ממלכתי, כי אז מוסדותיו הם האמורים לטפל בבעיות כאלה ואחרות, ולא ארגונים פרטיים.

דוגמאות לתלונות של חיילות שהצטברו בקו החם של שדולת הנשים¹⁴⁷

- אמא של חיילת: "הבת שלי משרתת בעיר הבה"דים. יום אחד, כשנכנסה לחדר האוכל בבסיס, ראתה מרחוק חברה שהיא מכירה מהתיכון. כשהתקרבה ראתה שהיא בוכה. מיד היא נגשה אליה וחיבקה אותה, כדי לנחם. עוד לפני שהספיקה להבין מחברתה מה קרה ועל מה הבכי, ניגשו אל השתיים מפקדים וביקשו להפסיק את החיבוק: 'אסור לכן להתחבק. אסור לכן לגעת בכלל זו בזו. אנחנו רוצים לעשות כאן את השילוב הראוי'."

- חיילת: "הוכשרתי בבה"ד 15 ולאחר מכן גם בסדיר. נתקלתי בחוקים הזויים: גם כשלבשתי אזרחי, מכנסיים עד הברך, שלחו אותי להחליף בגדים למשהו ארוך יותר, בזמן שבנים הסתובבו במכנסונים קצוצים."

- חיילת: "שובצתי לבסיס של לוחמים. הייתי אמורה להעביר את כל אימוני הכוח, אבל לאט לאט הבנתי שאני לא רצויה שם, ושבעצם לא זקוקים לי, כי המפקדים מעדיפים להעביר את האימונים בעצמם. אם מפקד הצוות הוא דתי אז הוא מעדיף להעביר, כדי שלא ייווצר מצב לא נוח מולי. אם יש חייל אחד דתי בצוות, אז המפקד שלו מנסה למנוע שוב את אי הנעימות ומעביר בעצמו את האימון. לכן ישבתי כל השבוע ולא עשיתי כלום חוץ מאימון פעם בשבוע. לא הייתי מוכנה לזה, ואחרי 4 חודשים ביקשתי העברה. לשמחתי העבירו אותי, אבל גם שם נתקלתי באותו הדבר בדיוק. גם שם אמרו לי שעדיף שהמפקדים יעבירו את האימון."

147 מתוך אלינור דוידוב, "את מי זה משרת: פקודת השירות המשותף והדרת חיילות בצה"ל", אחר שדולת הנשים בישראל, יולי 2018.

● אמא של חיילת: "בתי היא חיילת שעכשיו נמצאת בטירונות, ואסרו על כל הבנות בפלוגה שלה ללבוש חולצות לבנות בשיעורי ספורט וקרב מגע כי זה 'שקוף ולא צנוע', וכן אסרו על מכנסיים קצרים בשיעורי ספורט, כי 'ככה אתן מגרות את החיילים בבסיס וזו רק אשמתיכן!' [...] הבנות קיבלו הרצאה ונזיפה מהמ"פית 'איך בנות הולכות עם קצר וגופיות ואח"כ מתלוננות שבנים מביטים בהן או מטרידים ומעירים' וכמה נמאס לה לקבל תלונות כאלו מבנות, שפשוט צריכות להבין שזו אשמתי, כי הן הולכות חשוף ובכך מעמידות עצמן כמטרה".

בפורום החילוני מבקשים להדגיש כי גם התלונות הנאספות אינן מעידות על היקף הבעיה, מכמה סיבות: ראשית, רוב החיילות שנפגעות הן דווקא הקרביות יותר. מדובר מראש בחיילות חדורות מוטיבציה המזדהות הזדהות עמוקה עם הצבא. ככאלה הן מוכנות לספוג פגיעות רבות בטרם תתלוננה, מחשש שתלונותיהן יפגעו במעמדן הרעוע גם כך. שנית, מהעדויות שהתקבלו בפורום עולה שפניות במסלול הפיקוד הרגיל מסתיימות פעמים רבות בנאומי תוכחה המופנים למתלוננות על כך שהן חייבות "לתת כתף ולראות את טובת המערכת לנגד עיניהן", ולמחול על כבודן למען הצלחת צה"ל. עוד טוענים בפורום החילוני כי מנגנוני התלונות בתך הצבא אינם יעילים, ומנגד, פנייה לחברה האזרחית ובעיקר לתקשורת מייצרת בקרב החיילות תחושה לא נוחה של בגידה במערכת.

דוגמאות לתלונות של חיילים דתיים

● "בשנים האחרונות התחיל צה"ל לשבץ בנות לחוליה הטיפולית. הדבר יוצר פלוגה מעורבת לכל דבר, הלוחמים השריונרים נמצאים ימים שלמים ביחד בבסיס ובשטח עם בנות תומכות לחימה שהן חלק אורגני מהפלוגה. הבנות שמרגישות, בצדק, שהן חלק מהפלוגה באות לכל שיחת פלוגה, יושבות ברחבת הפלוגה ביחד עם החיילים ונמצאות איתם בכל מקום שהלוחמים נמצאים [...] הדבר הגיע עד לכדי שינה מעורבת בשטח – בנים ובנות ביחד באותו נגמ"ש ליד חיילים לוחמים דתיים (ולא בזמן תרגיל)".¹⁴⁸

● "לא בכל מקום מתאפשרים חדרי שירותים נפרדים לבנות. נוצרים מצבים בהם בנות מתפנות בשטח באופן חשוף" (שיחה עם הרב גורדין).

• חייל בחטיבת השריון: "צריך להבין שמבחינתנו, החיילים, החימושניקים הם חלק מאיתנו לכל דבר ועניין. אנחנו עושים את הכול יחד ונמצאים כל הזמן יחד. זה שפתאום אחרי כל השנים החליטו לשנות את המצב ולהכניס את החיילות לאימונים הופך את השירות שלנו כדתיים למאוד מאוד קשה. כשהתגייסתי שאלו אותי אם אני רוצה יחידה נפרדת או שאני מוכן למעורבת, וחתמתי על יחידה נפרדת כי אני דתי. בסוף אני משרת ביחידה מעורבת לכל דבר ועניין".¹⁴⁹

ממצאי הסקר

כחלק מהניסיון לעמוד על טיבו של הפער שבין הצהרות הצבא לדיווחי הארגונים החברתיים השונים ערכנו סקר בנושא השירות המשותף, במטרה לסרטט תמונת מצב שאינה מוטה. הסקר נערך בקרב כ־500 חיילים ומשורחרי טריים (23% השתחררו לפני פחות משנה, 15% השתחררו לפני שנה, 23% – לפני שנתיים ו־9% לפני עד 3 שנים). הנסקרים נשאלו הן על עמדותיהם בסוגיות הקשורות בשירות משותף, כמו אם שירות כזה מקשה על צה"ל לעמוד במשימותיו המבצעיות; והן על השירות המשותף בפועל ביחידות שבהן שירתו – כמו אם היו עדים לתופעות של הדרת נשים ממרחבים צבאיים בשל הגעת חיילים דתיים אליהם, או אם נחשפו למקרים שבהם הורו לחיילים דתיים לבצע משימה באופן המנוגד למחויבותם לקיום מצוות, למשל באופן הכופה עליהם שהייה משותפת עם אישה בייחוד. אחת ממטרותיו הנוספות של הסקר הייתה לבחון את מידת ההיכרות של החיילים עם פקודת השירות המשותף.

בחלק זה של המחקר לא אתמקד בחלק בסקר שבחן את עמדותיהם של הנסקרים כלפי הסוגיות הנדונות, אף שכפי שעלה מן הסקר יש קשר בין עמדות אלה לתפיסת המציאות של הנשאלים. פרק זה עוסק בניתוח האופן שבו השירות המשותף מתקיים בפועל ובשאלה אם פקודת השירות המשותף מוטמעת כראוי ואכן מספקת מענה לאתגרים שבשירות כזה, ולפיכך אתייחס בשלב זה לחלקים בסקר שבדקו שני היבטים אלה בלבד.

היכרות עם הפקודה

אף שבצה"ל טוענים כי חיילים משתתפים בהדרכות על הפקודה ועל אופן יישומה הראוי, מן הסקר עולה תמונה של חוסר היכרות ממשי ובוודאי לא היכרות מעמיקה עם הפקודה וסעיפיה. יותר מ-70% מהנשאלים לא שמעו על הפקודה מעולם, או שמעו עליה אך לא קיבלו הדרכה מסודרת לגביה, ורק 15.8% מהמשיבים העידו כי הם מכירים את הפקודה היטב והשתתפו בכמה הדרכות לגביה במהלך שירותם הצבאי (11% נוספים טענו כי עברו הדרכה אחת על הפקודה בטירונות).

נתונים אלה מלמדים על צורך עמוק בהטמעה טובה יותר של הפקודה. לאחרונה פרסמה חברת הכנסת מרב מיכאלי פוסט בעמוד הפייסבוק שלה שבו היא מדווחת על יוזמה שלה לחלק למתגייסות פנקס ובו עיקרי פקודת השירות המשותף הנוגעים לזכויות החיילת. גם שדולת הנשים יצאה במיזם חלוקת "זכותון" לחיילות המתגייסות המפרט את זכויותיהן, וארגון "צו 1" השיק קמפיין גיוס המונים לשם הפקת "פק"ל יהדות", שיאגד את "עיקרי פקודות צה"ל הנוגעות לצביונו כצבא העם היהודי" (מתוך הטקסט המופיע בבקשה למימון). במודעה אף הדגישו כי "רבות מן הפקודות אינן ידועות למרבית החיילים ולמפקדיהם". הצורך במיזמים מסוג זה עולה בקנה אחד עם ממצאי הסקר המצביעים על היעדר ידע רלוונטי בנושא אצל המשרתים.

שיקוף המציאות

בחלק זה של הסקר נשאלו המשתתפים עד כמה נחשפו למקרים קונקרטיים שהפקודה נועדה להסדיר או למנוע, הקשורים בשירות משותף לנשים ודתיים. נוסף על כך הוצגו לפניהם שאלות כלליות על האופן שבו צה"ל מיישם שירות משותף זה.

ככלל, הסקר הראה כי אף שקיימות בצה"ל תופעות שהפקודה נועדה למנוע, היקף הבעיה אינו כצעקת הגופים האזרחיים.

נקודה נוספת שעלתה מן הסקר היא כי גם בשאלות אלה, העוסקות בדיווח אובייקטיבי על הישגות אירועים, ולפיכך לפחות לכאורה לא אמור להיות פער בין הדיווחים של משיבים השונים זה מזה במגדרם או בהגדרתם הדתית, ניכר קשר בין זהות המשיבים (דתית ומגדרית) לאופן קריאת המציאות שלהם. כך למשל השיבו הנשאלים לשאלות שלהלן (כל התשובות באחוזים, הסימון בצבע מדגיש את הפערים המשמעותיים):

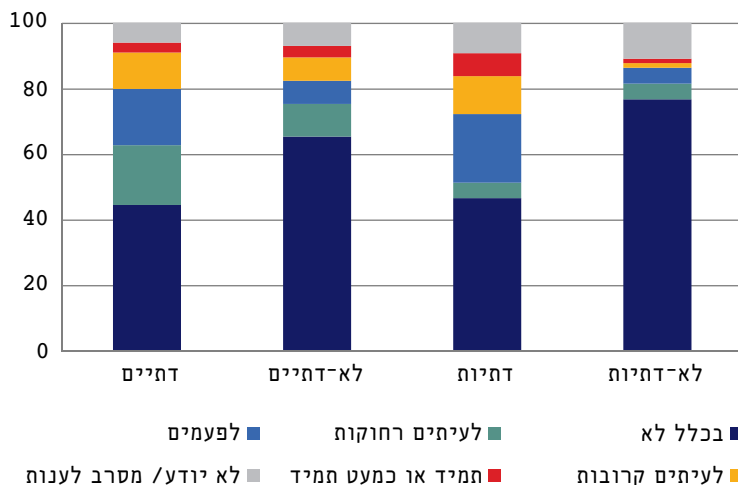

1. האם במהלך שירותך הצבאי התרחש ביחידתך מקרה שבו חייל דתי נאלץ בפקודה לשהות ביחידות בחדר עם חיילת?

לפי הגדרה דתית ומגדר (%)

לא-דתיות	דתיות	לא-דתיים	דתיים	
76.7	46.5	65.2	44.4	בכלל לא
4.8	4.7	9.9	18.2	לעיתים רחוקות
4.8	20.9	7.1	17.2	לפעמים
1.4	11.6	7.1	11.1	לעיתים קרובות
1.4	7.0	3.5	3.0	תמיד או כמעט תמיד
11.0	9.3	7.1	6.1	לא יודע/מסרב לענות
100	100	100	100	סך הכול

חייל דתי נאלץ בפקודה לשהות ביחידות בחדר עם חיילת (%)

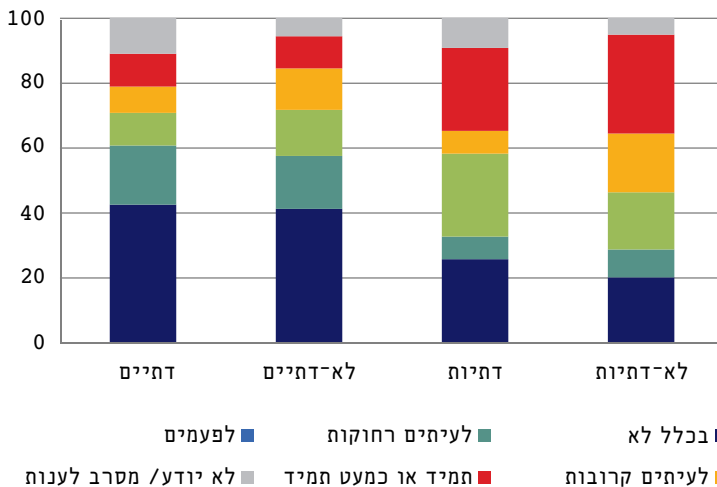

2. האם במהלך שירותך הצבאי התרחש ביחידתך במקרה שבו נאסר על חיילות ללבוש בגד שהותר לחיילים ללבוש (למשל מכנסיים קצרים או גופייה)?

לפי הגדרה דתית ומגדר (%)

לא-דתיות	דתיות	לא-דתיים	דתיים	
20.0	25.6	41.1	42.4	בכלל לא
8.6	7.0	16.3	18.2	לעיתים רחוקות
17.6	25.6	14.2	10.1	לפעמים
18.1	7.0	12.8	8.1	לעיתים קרובות
30.5	25.6	9.9	10.1	תמיד או כמעט תמיד
5.2	9.3	5.7	11.1	לא יודע/מסרב לענות
100	100	100	100	סך הכול

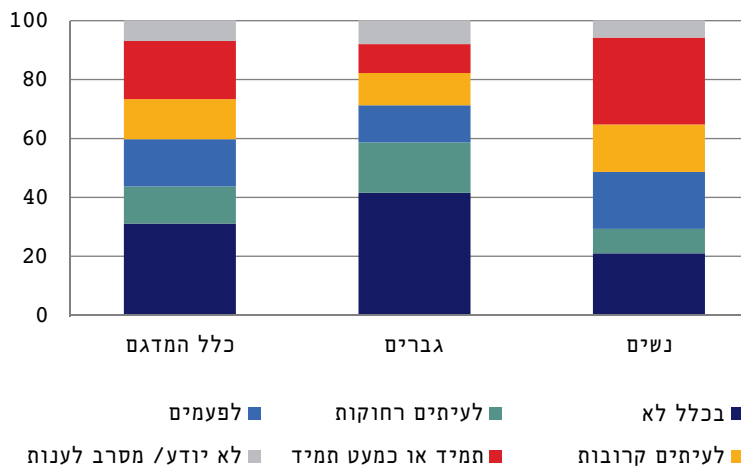
נאסר על חיילות ללבוש בגד שהותר לחיילים ללבוש (למשל מכנסיים קצרים או גופייה) (%)

לפי מגדר (%)

נשים	גברים	כלל המדגם	
20.9	41.5	31.0	בכלל לא
8.3	17.1	12.6	לעיתים רחוקות
19.3	12.6	16.0	לפעמים
16.1	11.0	13.6	לעיתים קרובות
29.5	9.8	19.8	תמיד או כמעט תמיד
5.9	8.1	7.0	לא יודע/מסרב לענות
100	100	100	סך הכול

**נאסר על חיילות ללבוש בגד שהותר לחיילים ללבוש
(למשל מכנסיים קצרים או גופייה) (%)**

אם כן, במענה לשאלות אלה דיווחו מרבית המשיבים בחלקן הגדול של השאלות כי אירועים בעייתיים הקשורים לשירות המשותף התרחשו רק לעיתים רחוקות או כלל לא. אולם אין באמור כדי להפחית מהצורך לפעול למניעה מלאה של

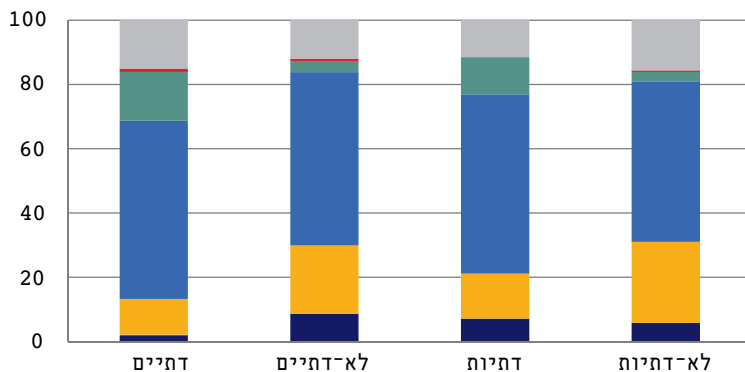
אירועים מסוג זה, שגם דיווח על שכיחות נמוכה שלהם מלמד על קיומה של בעיה. זאת ועוד – בשאלות אלה יש לשים לב גם לתוצאות שאינן משקפות את "עמדת הרוב". כך למשל, יותר מ־60% מהנשים מדווחות כי לפחות לפעמים נאסר עליהן ללבוש בגד שהותר לגברים ללבוש (ומתוכן כמעט 30% העידו שהדבר קרה תמיד או כמעט תמיד), וראוי שנתון זה יטריד את מפקדי הצבא ואת האמונים על הטמעתה של פקודת השירות המשותף.

נתון מעניין נוסף העולה מהסקר נוגע לפרשנות שנתנו המשיבים לאופן שבו צה"ל ומפקדיו מאזנים בין צורכי הקבוצות השונות. בכך עסקו שתי השאלות שלהלן:

3. לעיתים יש התנגשות בצבא בין הצרכים והרצונות של שתי הקבוצות – החיילים הדתיים והחיילות. בצרכים של איזו קבוצה המפקדים ביחידתך התחשבו יותר? (%)

דתיים	לא־דתיים	דתיות	לא־דתיות	
2.0	8.5	7.0	5.7	התחשבו רק בצורכי החיילים הדתיים
11.1	21.3	14.0	25.2	התחשבו יותר בצורכי החיילים הדתיים
55.6	53.9	55.8	50.0	התחשבו במידה שווה בצורכי שתי הקבוצות
15.2	3.5	11.6	2.9	התחשבו יותר בצורכי החיילות
1.0	0.7		0.5	התחשבו רק בצורכי החיילות
15.2	12.1	11.6	15.7	לא יודע
100	100	100	100	סך הכול

התחשבות מפקדים ביחידה בצורכי חיילים דתיים וחיילות (%)

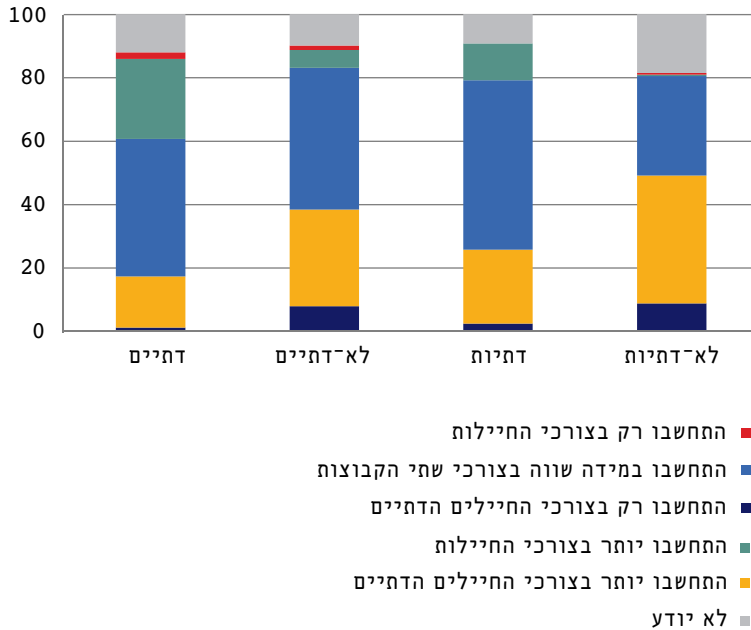

- התחשבו רק בצורכי החיילות
- התחשבו במידה שווה בצורכי שתי הקבוצות
- התחשבו רק בצורכי החיילים הדתיים
- התחשבו יותר בצורכי החיילות
- התחשבו יותר בצורכי החיילים הדתיים
- לא יודע

4. לעיתים יש התנגשות בצבא בין הצרכים והרצונות של שתי הקבוצות - החיילים הדתיים והחיילות. בצרכים של איזו קבוצה צה"ל מתחשב יותר? (%)

דתיים	לא-דתיים	דתיות	לא-דתיות	
1.0	7.8	2.3	8.6	התחשבו רק בצורכי החיילים הדתיים
16.2	30.5	23.3	40.5	התחשבו יותר בצורכי החיילים הדתיים
43.4	44.7	53.5	31.4	התחשבו במידה שווה בצורכי שתי הקבוצות
25.3	5.7	11.6	0.5	התחשבו יותר בצורכי החיילות
2.0	1.4		0.5	התחשבו רק בצורכי החיילות
12.1	9.9	9.3	18.6	לא יודע
100	100	100	100	סך הכול

התחשבות צה"ל בצורכי חיילים דתיים וחיילות (%)

אף על פי שבשתי השאלות ניכר פער בין עמדות הנשאלים הדתיים לעמדות שאר הקבוצות, הפער היה גדול יותר בשאלה על האופן שבו הצבא מאזן בין צורכי הקבוצות. כך למשל, בשאלה הנוגעת למפקדים ביחידה רק 15.2% מקרב הנשאלים הדתיים (הגברים) השיבו שהמפקדים התחשבו יותר בצורכי החיילות (לעומת 3.5% מהנשאלים הגברים הלא-דתיים, למשל), ואילו 25.3% מהנשאלים הדתיים (הגברים) השיבו כך בשאלה במי צה"ל מתחשב יותר (לעומת 5.7% מקרב הנשאלים הגברים הלא-דתיים, 11.6% מקרב הנשאלות הדתיות ו-0.5% מקרב הנשאלות הלא-דתיות). באופן דומה, 25% מהמשיבות הלא-דתיות טענו כי המפקדים התחשבו יותר בצורכי החיילים הדתיים, אולם בשאלה במי צה"ל מתחשב יותר, יותר מ-40% מהנשאלות מקבוצה זו טענו להתחשבות יתר בחיילים הדתיים.

כלומר המפקדים נתפסים כמי שמצליחים להתחשב בשני הצדדים באופן מאוזן יחסית, אולם צה"ל כמערכת נתפס כנוטה יותר לטובת צד אחד. באופן לא מפתיע, כל אחד מהצדדים (גברים דתיים, נשים) חש שהמערכת נוטה להתחשב יותר בצד השני. אפשר שהדבר נובע מביקורת על הפקודה ואופן ניסוחה, או מהשפעת הדיון הציבורי בפקודה ובמדיניות השירות המשותף של הצבא.

ניתוח מקרי בוחן לאור פקודת השירות המשותף

בחלק זה אנתח שלושה אירועים שדווחו באמצעי התקשורת שעסקו בשירות המשותף וביישומה של הפקודה בשטח.

מקרה 1: נאסר על חיילות לשיר בטקס יום הזיכרון

העובדות

סמוך ליום הזיכרון (2019) דווח כי בשעה 23:00 בלילה שלפני יום הזיכרון לחללי צה"ל, קיבלו החיילות באחד הבסיסים בדרום הארץ הודעה שלא יוכלו לשיר בטקס שייערך למחרת ושלקראתו התאמנו במשך שבוע, היות שהשירה עלולה לפגוע ברגשות החיילים הדתיים בבסיס. לפיכך, על פי הדיווח, הנחה המג"ד כי החיילות ידקלמו את השיר בליווי נגינת גיטרה, ולא ישירו אותו כמתוכנן.¹⁵⁰

מה אומרת הפקודה?

על פי סעיף 26 לפקודת השירות המשותף, כל החיילים מחויבים להשתתף בטקס יום הזיכרון לחללי מערכות ישראל ולנפגעי פעולות האיבה, ולא יותר לחיילים דתיים להיעדר ממנו בשל אורח חייהם; בניגוד לפעילות שאיננה אירוע ממלכתי, אשר לגביה קובע סעיף 27 לפקודה: "בפעילות שאינה אירוע ממלכתי או רשמי כמפורט בסעיף 26, תהיה ההשתתפות מלאה, אך בידי המפקדים

150 מיכל פעילן, "חיילות לא הורשו לשיר בטקס זיכרון", mako, 12.5.2019.

להתיר לחיילים להשתחרר מן הפעילות או מקלקה, אם יש חשש שהשתתפותם בפעילות תפגע באמונתם, בערכיהם או באורח חייהם הדתי".

נוסף על כך, על פי סעיף 12 לפקודה: "פעילות חיילי צה"ל תעמוד בקווי מדיניות השירות המשותף כאמור בסעיף 3", וסעיף 3 מבהיר כי: "מדיניות השירות המשותף נועדה למלא את ייעודו המבצעי של צה"ל ולשמור על לכידות המסגרת הצבאית. מדיניות השירות המשותף מושתתת על היותו של צה"ל צבאה של מדינה יהודית ודמוקרטית, ועל תפיסת צבא העם, לפיה משרתים בצה"ל חיילים בני כל המינים, הדתות והעדות ותרומתם של כולם, גברים כנשים, חיונית להצלחתו של הצבא במילוי משימותיו. המדיניות קמה מתוך תפיסה ממלכתית, שוויונית וסובלנית, המעוגנת בערכי כבוד האדם וב'רוח צה"ל'".

האם ננהג במקרה זה בהתאם לפקודה?

סעיפים 26 ו-27, כמו רובם המכריע של סעיפי הפקודה, עיקרם בזכויותיהם של החיילים הדתיים. ככאלה, אין בהם קביעה ברורה באשר לזכויותיהן של הנשים המשרתות, כמו זכותן לשיר בטקס, העומדת במרכז המקרה שלפנינו. לכן, קביעתה של האלופה במיל' אורנה ברביבאי, שאמרה על אירוע זה כי: "זו הפרה בוטה של פקודת השירות המשותף, שקובעת במפורש שאישה יכולה לשיר על כל במה"¹⁵¹, איננה מדויקת. הפקודה, כאמור, אינה קובעת באופן פוזיטיבי דבר באשר לחובה לאפשר לחיילות לשיר.

עם זאת, העובדה שהפקודה קובעת כי המפקדים רשאים לפטור את החיילים הדתיים מהשתתפות באירועים לא ממלכתיים, מלמדת כי נקודת המוצא היא שכאשר השירות המשותף כרוך בשהות משותפת שאינה עולה בקנה אחד עם אורח חייהם, יהיו אלה החיילים הדתיים שידירו עצמם ממנה. על פי עיקרון זה, גם באירועים ממלכתיים אין לתבוע מהחיילות לשלם את מחיר השירות המשותף, ולכן האיסור שהוטל עליהן לשיר בטקס יום הזיכרון עומד בניגוד לעקרונות הפקודה. הודעתו של דובר צה"ל באשר למקרה, שלפיה "הדבר אינו עומד בלשון הפקודה", הולמת פרשנות זו.

זאת ועוד, הפקודה קובעת מפורשות בסעיף 12 כי פעילות חיילי צה"ל תעמוד בקווי מדיניות השירות המשותף, אשר קמה, לפי המפורט בסעיף 3 לפקודה, מתוך תפיסה ממלכתית ושוויונית המחויבת לערכי כבוד האדם. האיסור שהוטל על החיילות לשיר יכול בוודאי להתפרש כחורג מהנחיה זו, בהיותו מנוגד לערכי השוויון ומשכך גם פוגע בכבוד האדם.

מסקנה

אף שלפי הפרשנות האינטואיטיבית לפקודה, האיסור שהוטל על החיילות לשיר בטקס יום הזיכרון עומד בניגוד לפקודת השירות המשותף, וחרף הודעת דובר צה"ל, קשה לקבוע כי איסור זה אכן נוגד את הפקודה באופן מובהק, וכי המפקד שהורה על האיסור סטה מהנחיות הפקודה. לכל היותר אפשר לומר כי הפרשנות שניתנה לפקודה לא תאמה את המסר המשתמע ממנה. מצב כזה, של היעדר הנחיה מפורשת האוסרת על אפליה והדרה של חיילות בשל שירות משותף, משאיר פתח למנעד פרשנויות רחב, אינו מאפשר להעניש מפקדים המפרים את הפקודה, וממילא חושף את החיילות למקרים נוספים של הדרה ואפליה.

מקרה 2: חיילים מפנים גב למדריכה בשעת ההדגמה

העובדות

בחודש אוגוסט 2018 דווח בתקשורת כי כ־30 חיילים דתיים בחטיבת הצנחנים, ששירתו במחלקה המורכבת מבני ישיבות, הפנו את גבם למדריכת צניחה בזמן תדרוך שנערך כחלק מאימון בקורס הצניחה. על פי הדיווח, החיילים נעמדו בשלוש וסירבו להקשיב למדריכה. מתחקיר שנערך בצבא עלה כי מדריך המחלקה אישר לחיילים להוריד את הראש במהלך ההדגמה.

מה אומרת הפקודה?

על פי סעיף 17 לפקודת השירות המשותף: "חייל שאורח חייו דתי זכאי להכשרה במסגרת מגדרית ולהדרכה ממדריך בן מינו בהדרכות שיש בהן חשש למגע גופני, לייחוד או ללבוש חשוף". באשר להדרכות מסוג ההדרכות שהעבירה מדריכת הצניחה, הפקודה קובעת בסעיף 18: "על אף האמור בסעיף 17, בהכשרה שאין בה חשש למגע גופני, לייחוד או ללבוש חשוף – מותר לשבץ כל חייל במסגרת שאינה מגדרית".

האם ננהג במקרה זה בהתאם לפקודה?

בהודעת דובר צה"ל שיצאה לאחר הדיווח בתקשורת על המקרה נאמר כי "בעקבות האירוע התקיימה שיחה עם החניכים ובה הבהיר להם מפקדם כי לפי פקודות צה"ל לא תהיה הפרדה בין מדריכים למדריכות בשום שלב בהכשרה, וחניך שינהג בחוסר כבוד כלפי מדריכות לא ימשיך בהכשרה". באשר לטענה כי החיילים נהגו בהתאם לאישור שנתן להם המדריך, נמסר כי "מדובר בטעות של המדריך בשיקול הדעת שאינה עולה בקנה אחד עם הפקודות והנהלים".

ואולם, כמו במקרה 1, גם במקרה שלפנינו, אף שבשום מקום בפקודה לא נכתב כי המפקדים רשאים להתיר לחיילים הדתיים להפנות מבטם בשעת הדרכה, הפקודה איננה אוסרת על הנחיות כאלה באופן ברור. סעיפי הפקודה אינם מורים כיצד על מפקדים לנהוג בתגובה לבקשות מצד חיילים דתיים באותן הדרכות שבהן הם מחויבים להשתתף, והיא משאירה גם במקרה זה מקום נרחב לשיקול דעתם. לפיכך, בהתבסס על הסעיפים המתייחסים לנושא ההדרכות בפקודה בלבד, אי אפשר לקבוע אם המדריך נהג בניגוד לפקודה, ולכל היותר אפשר להצביע על טעות בשיקול הדעת ולא על הפרה ברורה של לשון הפקודה. עם זאת, גם את המקרה הזה אפשר לפרש כמפר את סעיפים 12 ו-13 בפקודה, כיוון שחלה בו פגיעה בכבוד האדם.

מסקנה

כמו במקרה הקודם, גם מקרה זה חושף את הצורך בהנחיות ברורות למצבים שבהם קיים חשש ל"הדרה אפורה": כלומר מצבים שבהם הדרת חיילות אינה מוצהרת, אך המדיניות הננקטת כדי למנוע מצבים מורכבים של שירות משותף מהווה למעשה הדרה או אפליה פוגענית כלפי נשים.

מקרה 3: נאסר על חיילות בבסיס שיזפון ללבוש חולצות לבנות

העובדות

בחודש יולי 2018 פורסם כי חניכות בקורס מדריכות שריון בבסיס שיזפון התלוננו שנאסר עליהן ללבוש חולצה לבנה או מכנסיים צמודים (טייץ). על פי עדות החיילות, הן קיבלו הנחיות ברורות לגבי שעת ה"ט"ש והמד"ס בנימוק שלבוש כזה אינו צנוע ועלול לפגוע ברגשות החיילים הדתיים.

מה אומרת הפקודה?

סעיף 45 לפקודת השירות המשותף קובע כי: "חיילים ימלאו בפעילויותיהם, אם בלבוש צבאי אם בלבוש אזרחי, את כל כללי ההופעה והלבוש כמפורט בפ"מ 0501.33 – 'מדים – סוגים, חלקים והוראות לבוש', בהק"א 33-05-01 – 'כללי ההופעה והלבוש' ובהק"א 33-05-07 – 'לבוש – בגדים אזרחיים'".

סעיף 4 לפקודת מטכ"ל 0501.33 – "מדים – סוגים, חלקים והוראות לבוש", קובע כך:

חייל לא ילבש:

- א. חלקי מדים מסוגים שונים.
- ב. חלקי תלבושת או מדים שאינם מיועדים ליחידתו או לחיל שאליו הוא משתייך.
- ג. חלקי תלבושת המיועדים לתפקידים מיוחדים, בזמן שאינו ממלא תפקיד מיוחד.
- ד. חלקי מדים יחד עם בגדים אזרחיים.
- ה. מדים או חלקי מדים של צבא זר, ולא יענוד תג או סמל של צבא זר.
- ו. פריטי לבוש מיוחדים וייעודיים מחוץ לאזורים שנקבעו על ידי אט"ל או הוראות חיליות של זרוע האוויר או לחילופין זרוע הים.

סעיף 33(א) להק"א 33-05-07 – 'לבוש בגדים אזרחיים', מפרט את ההנחיות באשר לבגדי ספורט:

- חייל בבסיסי ההדרכה וביחידות צה"ל השונות, לרבות מדריך האימון הגופני, העוסק בספורט יהיה רשאי ללבוש בגדי ספורט (חולצה ומכנסיים) שברשותו, בהתאם לכללים הבאים:
1. חייל רשאי ללבוש בגדי ספורט בעת פעילות ספורט בלבד.
  2. מדריך אימון גופני רשאי ללבוש בגדי ספורט לצורך מילוי תפקידו בלבד.
  3. מדריך קרב מגע רשאי לנוע במכנסי דגמ"ח, חולצת טריקו ונעלי צבא או ספורט לצורך מילוי תפקידו בלבד.

4. החולצה תהיה בעלת שרולים ובעלת מפתח צווארון עגול או וי (לא גופיה ולא "חולצת בטן").
5. המכנסיים יסתיימו, לכל הפחות, באורך הברך.

האם ננהג במקרה זה בהתאם לפקודה?

בנוגע לאיסור ללבוש מכנסיים צמודים הדברים אינם מובהקים. מחד גיסא, אפשר לטעון כי מכנסיים צמודים אינם בגדי ספורט, היות שהפקודה מציינת בפירוש שבגדי ספורט הם חולצה ומכנסיים, ולכן האיסור שניתן לגביהם אינו חורג מהפקודה. מאידך גיסא, סעיף 33(א)(5) להק"א 07-05-33 מגביל את אורך המכנסיים ואינו מציינ הגבלות נוספות הנוגעות לפריט לבוש זה. לפיכך אפשר גם להסיק שלא חל איסור על לבישת מכנסיים צמודים.

באשר לאיסור ללבוש חולצות לבנות – איסור זה אינו מופיע בשום סעיף בפקודות הרלוונטיות, ואכן, בתגובה לפרסום הנדון הבהיר דובר צה"ל כי אין איסור כזה בפקודות.

על פי סעיף 7 לפקודת השירות המשותף: "יש להקפיד על יישום הפקודה כלשונה, ללא החמרות או הקלות. מקום בו מתעוררת שאלה לגבי יישום הפקודה, יש להפנותה לוועדת השירות המשותף". לפיכך האיסור על חניכות ללבוש חולצות לבנות מפר את הנחיות הפקודה.

מסקנה

אין זה מקרה כי הידיעה על האיסור שהוטל על חניכות קורס מדריכות השריון ללבוש חולצות לבנות עוררה ביקורת ציבורית נרחבת והציתה פעם נוספת את הוויכוח סביב השירות המשותף. מקרה זה הוא דוגמה מובהקת לחריגה ברורה מנוסח הפקודה ולפרשנות מחמירה פסולה.

סיכום

משיחות עם נציגי הצדדים השונים שהיו שותפים לניסוחה ולעדכונה של פקודת השירות המשותף עולה כי בעוד ככלל נוסח הפקודה סביר, יישומו בפועל לוקה בכשלים רבים. טענה זו נשמעת הן מצד הרבנים, הטוענים שהפקודה אינה נאכפת

די הצורך וכי בשטח פעמים רבות לא מתקיימת ההפרדה הנדרשת בפקודה בין נשים לגברים; והן מצד ארגוני הנשים, שמלינים על פרשנות מחמירה של סעיפי הפקודה ובעיקר על ההדרה האפורה שהיא מאפשרת, כאשר מפקדים נמנעים מלצוות חיילות למשימות מחשש לקשיים שיתעוררו מול החיילים הדתיים.

ואכן, מהניתוח המוצע בפרק זה עולה כי עיקר הבעיה איננו דווקא ניסוח הפקודה, אלא המרחב הגדול שהיא מותירה לפרשנות המפקדים בהיעדר הנחיות ברורות כיצד לנהוג במצבים דוגמת אלה שנדונו כאן. בעיה זו עולה ביתר שאת לנוכח העובדה שהפקודה איננה כוללת ולו סעיף אחד האוסר מפורשות על אפליה או הדרה של חיילות בנימוקי התחשבות ברגשות החיילים הדתיים. יצוין עוד כי גם נוסחי ההבהרה שמפקדים בכירים מפרסמים מעת לעת בעקבות פרסום אירועים דומים, מדגישים את החובה להיצמד להנחיות הפקודה ואת האיסור להחמיר או להקל ביישום הנחיותיה. ואולם, כאמור, כאשר הנחיות הפקודה מנוסחות באופן עמום המותיר מקום רב לשיקול דעת המפקד, הן לכל היותר מסמנות מדיניות כללית, ואין בהן בכדי למנוע הישנות של מקרים דוגמת אלה בעתיד. ממצאי הסקר שערכנו, המצביעים על היכרות חלקית של החיילים עם הפקודה ועל חסרונן של הדרכות לגביה, מחזקים את החשש כי יישומה של הפקודה צפוי להמשיך להיתקל בקשיים גם בעתיד.

מיפוי הטענות המרכזיות של גורמים דתיים נגד שילוב נשים ביחידות לוחמות בצה"ל

כאמור, מרבית ההתנגדויות לשילוב נרחב של חיילות ביחידות השונות בצה"ל הועלו לאורך תהליך עדכון פקודת השירות המשותף על ידי גורמים דתיים במסגרת מאבקם בהרחבת שירות הנשים בצה"ל, אך שרק מקצת ההתנגדויות נושאות אופי דתי.

הכנסת כלל הטענות נגד שירות נשים ביחידות השונות תחת מטריית ההתנגדות לשירות המשותף יצרה בלבול בשני רבדים. ברובד האחד, היא מיצבה את נציגי הציונות הדתית כצד לדין בשאלת הרחבת שירות הנשים באופן כללי, גם כשהטענות אינן קשורות לאינטרסים דתיים – כמו הדאגה לשלומן של החיילות הלוחמות או חשש מפגיעה במבצעיותו של צה"ל. רובד נוסף ואולי עמוק יותר הוא הטשטוש שכריכה זו יצרה בין טענות ענייניות של דאגה לרווחת החיילים הדתיים, לבין טענות אידאולוגיות הקשורות לתפיסות עולם הלכתיות־דתיות, או כאלה המשקפות מאבק נרחב יותר על דמותו של צה"ל כבבואה של החברה הישראלית. לכן חשוב למפות את הטענות, לעמוד על טיבן ולהבין את הגורם שמולו יש לברר אותן.

את הטענות נגד שירות נשים בצבא ובפרט נגד הרחבת שירות הנשים ושילובן ביחידות לוחמות אחלק כאן לארבע קבוצות עיקריות:

- (1) טענות על פגיעה בצבא: התנגדות לשילוב נשים ביחידות לוחמות בשל המחיר המבצעי או הכלכלי הכרוך בכך, לכאורה;
- (2) טענות "פרו־נשיות": התנגדות לשילוב נשים ביחידות לוחמות בשל הפגיעה בנשים עצמן ששילוב זה גורם, לכאורה;
- (3) טענות מוטות אידאולוגיה: התנגדות אידאולוגית לשירות נשים בכלל וביחידות לוחמות בפרט;
- (4) טענות דתיות: התנגדות לשירות נשים בצבא מטעמים דתיים שונים.

טענות על פגיעה בצבא

גם את הטענות על הפגיעה בצבא ניתן לחלק לכמה ממדים שונים:

(1) הממד הפיזיולוגי: יש הטוענים שהמבנה הפיזיולוגי של נשים שונה מזה של גברים באופן המקטין את יעילותן בלחימה לעומת יעילותם של הגברים. עוד נטען בהקשר זה כי על מנת להתאים עצמן ליכולות הפיזיולוגיות של הנשים המשרתות, היחידות הצבאיות מנמיכות את דרישותיהן המבצעיות מהן.

(2) הממד החברתי-תרבותי: לפי טענות המשתייכות לממד זה, התנהגותם של גברים כלפי נשים שונה מאשר התנהגותם כלפי גברים אחרים, דבר שיש בו כדי לפגוע בַרְעוּת ובלכידות היחידתית הנדרשות כדי לנצח בשדה הקרב. טענה מרכזית נוספת הקשורה בפן החברתי-תרבותי היא ששירות משותף של נשים וגברים יוצר מתח מיני, שצפוי לפגוע במבצעיות הצבא.

(3) הממד הארגוני: לפי המצדדים בטיעונים מסוג זה, ההבדלים המהותיים בין גברים לנשים מחייבים היערכות לוגיסטית מיוחדת אשר צפויה הן לגבות מחיר כלכלי והן ליצור הבדלים בתנאי המחיה ביחידות השונות. לכך נוספת טענה על יחס עלות-תועלת נמוך עבור הצבא: במסגרת הסדרי השירות הקיימים היום על פי חוק שירות ביטחון, התמורה הצפויה מחיילים על הכשרותיהם גבוהה בהרבה מזו הצפויה מחיילות – הן משום שככלל משך השירות של גברים ארוך מזה של נשים, אך בעיקר כי גברים משרתים במילואים עד גיל ארבעים ואילו נשים שילדות במהלך השנים נגרעות ממצבת המשרתות.

(4) מוטיבציה: נטען כי שילובן של נשים בגדודים המעורבים פוגע במוטיבציה של גברים לשרת בהם היות שהם נתפסים כיוקרתיים פחות. טענה זו הסתמכה בעיקר על דוח נציב קבילות החיילים שהוגש בשנת 2017.¹⁵² טענה אחרת הנוגעת גם היא למוטיבציה הייתה כי חרף דרישות הפמיניסטיות לשירות שוויוני מלא עבור נשים, לאמיתו של דבר לנשים אין באמת מוטיבציה לשירות קרבי. טענה זו התבססה בין היתר על השיעור הנמוך לכאורה של המתגייסות לשירות קרבי והשיעור הנמוך לכאורה של נשים המשרתות בשירות מילואים.¹⁵³

152 ראו למשל אצל עמנואל שילה, "הגיע הזמן להודות בטעות", ערוץ 7, 1.6.2017.

153 כך למשל טוענת דווקא מי שהייתה המג"דית הראשונה בצה"ל וראש מחלקת ההגנה באגף המבצעים, אל"ם טליה לנקרי: "מהשיעור הזעום של הנשים העושות מילואים ניתן

טענות פרו־נשיות

פרט לטענות על פגיעה באופיין הנשי של המשרתות הלוחמות, שיפורטו בהמשך, עולות במסגרת ההתנגדויות לשילוב נשים ביחידות לוחמות שתי טענות נוספות: (1) נשים המשרתות ביחידות לוחמות נוטות להיפצע באופן תכוף, הן בפעילות מבצעית והן במהלך האימונים. (2) נפילה בשבי האויב עלולה לגבות מנשים מחיר גבוה הרבה יותר מזה שישלמו גברים.

טענות מוטות אידאולוגיה

הטענות שנסקרו עד כה מתנגדות לשירות נשים מטעמים אינסטרומנטליים. לצידין הועלו לאורך השנים גם טענות המתנגדות באופן אינרטיני לשירות נשים, או מבוססות על התנגדות לתפיסת עולם ליברלית "קיצונית" שלשיטת המתנגדים עומדת בבסיס ההחלטה להרחיב את שירות הנשים. מבין הטענות הללו בולטות בעיקר השתיים שלהלן:

(1) ההחלטה לפתוח יחידות לוחמות לשירות נשים ועיגון השירות המשותף בפקודת השירות המשותף מהווים כניעה פסולה לארגונים פמיניסטיים המבקשים להשליט אג'נדה ליברלית קיצונית על הצבא. על פי טענה זו, לא טובתו של צה"ל או טובת המדינה מצויה לנגד עיני התובעים שירות שוויוני עבור נשים, אלא הרצון לעצבו על פי אמונותיהם. היו גם שהרחיקו לכת וטענו כי הארגונים הפמיניסטיים מבקשים לקדם שוויון על חשבון ביטחון, ולא זו בלבד אלא שמטרתם היא להביא לפגיעה של ממש בצה"ל.

(2) החברה הישראלית איננה מעוניינת בשוויון אמיתי בין גברים לנשים, והיות שהצבא הוא צבא העם עליו לשקף את רצון החברה.

ללמוד שהמניע העיקרי לרצונן לשרת בחפקידי לחימה עם החגיגות הוא רומנטיקה של גיל הנעורים, וכי קיים אצלן חוסר הבנה עמוק בנוגע למה שנדרש מהן בשירות"; לנקרי (לעיל הערה 36), עמ' 42.

רבות נכתב כמעט על כל אחת מהטענות משלושת הסוגים שהוצגו לעיל. במסגרת הדיון הציבורי והאקדמי הוצגו מחקרים התומכים בחלק מהטענות, כמו גם כאלה המפריכים אותן. הנחת היסוד של מחקר זה היא כי לצה"ל הכלים והידע הנדרשים כדי להכריע בשאלות מקצועיות באשר לאופן שבו יש לשלב נשים ביחידות השונות, וכי שיקולים רפואיים ומבצעיים מובאים בחשבון בהליך קבלת ההחלטות. חרף האשמות חלק מהמתנגדים לשירות נשים כי צה"ל מתעלם משיקולים מסוג זה, כאשר דנים בצבא באפשרות של פתיחת תפקיד לשירות נשים שוקלים שלושה שיקולים מרכזיים:

(1) האם האישה הממוצעת יכולה למלא את התפקיד ולסיימו בריאה;

(2) האם אפשר לשבץ בתפקיד זה נשים בהיקפים הולמים;

(3) האם האישה הממוצעת יכולה לבצע את המשימה המבצעית הכרוכה בתפקיד הנדון.¹⁵⁴

לכן, לא אתייחס כאן בהרחבה לטענות על שיקולים אלה. זאת ועוד – כפי שהובהר, מחקר זה אינו עוסק בשאלה העקרונית של שילוב נשים בצבא. כאמור בדברי הפתיחה, העובדה שנשים משרתות בצה"ל היא עמדת מוצא של המחקר, ובשל כך אין זה המקום לעמוד על טיבה של כל טענה המתנגדת באופן עקרוני לשירות נשים.

הסוגיה המרכזית שבה דן מחקר זה היא המתח שבין הרחבת שירות הנשים בצה"ל והמקום המרכזי שהולכים ותופסים בני הציונות הדתית בצבא. מתח זה הוא שעמד בבסיס ניסוחה ועדכונה של פקודת השירות המשותף, והוא שעתידי – כך אני סבורה – להציב אתגרים לפני צה"ל והחברה הישראלית גם לאחר עדכונה הסופי של הפקודה. לפיכך, אתמקד להלן באשכול הטענות הדתיות, שהן הניצבות במרכז המתח סביב השירות המשותף.

טענות דתיות

הסוג הראשון של טענות מסוג זה מצוי **במישור הערכי-חברתי**, והוא נשען על תפיסת צה"ל כבבואה של החברה הישראלית וככלי להעברה ולהטמעה של

ערכים ואידאולוגיות. החוקר נרי הורביץ מסביר כי צה"ל נתפס כמקום המרכזי שאפשר להיאבק בו על האופי של הפרהסייה, ולכן המאבק הופך להיות ממאבק על רווחתו של החייל הדתי למאבק על רווחתה של האומה היהודית. טענות במישור הזה מבטאות את עיקר המתח שבין תפיסת עולם שמרנית לתפיסת עולם ליברלית או חילונית. הטענה המבטאת זאת יותר מכול היא הטענה שהרחבת שירות הנשים בצה"ל נועדה לשרת אג'נדות פמיניסטיות קיצוניות, ושהיא מהווה כניעה לגופים המבקשים להטמיע בצבא תפיסות מגדר קיצוניות המנוגדות לתפיסות המגדר המקובלות בחברה. על פי הורביץ, בקבוצה זו נכללים גם טיעונים חברתיים שהרבנים מתייחסים אליהם כמה שהוא מכנה "מטא-הלכה" – הוא מציין כי צה"ל הוא אחד המקומות המרכזיים שבהם באופן "מסורתי" מתרחשת חזרה בשאלה, ולכן הציבור הדתי מזהה אותו עם "טראומת ההתפקדות". עבור אותו ציבור, הוא מסביר, החילוניות הישראלית הפכה מחילונית לאומית לחילונית ליברלית פרוצה, וככזו היא אינה מאפשרת לדתיים לחיות יחד עם החילונים. הציונות הדתית החדשה נעשית סגורה יותר, והדימויים של הציבור החילוני שצומחים מתוך השו"תים (שאלות ותשובות) יוצרים דמוניזציה שלו – ובעיקר של הנשים בצבא. וכך, לא רק המפקדים הגברים הם מכשול בפני הנשים המשרתות, אלא גם החיילת החילונית שעלולה לנהוג בצורה מופקרת ומתגרה כלפי החייל הדתי.

בהקשר זה נשמעה תדיר גם הטענה כי שירות נשים בצבא וביחידות לוחמות בפרט פוגע בדתיותן של הנשים הדתיות המתגייסות לשורות הצבא, ומנוגד לתפקידה הטבעי של האישה ולמקומה בסדר החברתי. אף שטענה זו לא ניצבה באופן מוצהר במרכז ההתנגדות לשירות נשים, רבנים, ראשי מכינות וראשי ישיבות שבו והזהירו מפני "התקלקלות" הבת הדתית במהלך שירותה הצבאי, שעה שהיא נחשפת לקרבה ואף למגע עם בני המין השני, נתונה למרות מפקדים גברים, נאלצת לפתח כישורים גבריים ומתרחקת מתפקידה המרכזי כרעיה וכאם.

הסוג השני של טענות דתיות מצוי במישור האידאולוגי-צבאי, והוא כולל התנגדויות לשירות נשים שמקורן באידאל דתי שהמתנגדים מבקשים לעצב לפיו את הצבא ואת החברה בכלל. אידאל זה, שאפשר לנותנו אידאל "והיה מחניך טהור", הוא קו שמוביל הזרם החרדי-לאומי, כמו למשל רבני ישיבת הר

המור,¹⁵⁵ ועל פיו על צה"ל להתנהל כצבא יהודי שמציב את ערך הצניעות במרכזו. אידאל זה אינו עולה בקנה אחד עם שירות נשים בצבא בכלל, ובוודאי שלא עם שירות מעורב המנוגד למגבלות הצניעות שההלכה היהודית דורשת.

הסוג האחרון של טענות דתיות מצוי במישור הטכני-אינסטרומנטלי, והוא זה שניצב במרכז הדיונים הפורמליים מול הצבא וגם היחיד שפקודת השירות המשותף נועדה להסדיר. כאן נכללות הטענות כי שילוב נשים ביחידות לוחמות פוגע בחיילים הדתיים הגברים המשרתים בהן, בשל הבעיות ההלכתיות שהשירות המשותף גורם. על פי טענות אלה, שירות לצד נשים מעמיד את הלוחמים הדתיים בפני מכשולים דתיים בשל איסור נגיעה, איסור ייחוד, מגבלות צניעות וכן הלאה. דוגמאות למצבים שיוצרים בעיות הלכתיות: חייל שנמצא לבד עם חיילת בנגמ"ש; הדגמה של הנחת חוסם עורקים בקורס חובשים; שחיית בוקר בבגדי ים בקורס חובלים; ערב יחידה משותף ליד הבריכה ועוד.

ההבחנה בין המישורים השונים של ההתנגדויות הדתיות מסייעת לנו לבחון גם את האופן שבו על צה"ל לטפל בטענות המושמעות. אפשר אפוא לחלק את מערכת היחסים בין הצבא לדת, כפי שהיא משתקפת מסוגיית שירות הנשים לצד דתיים, לכמה רמות:

- הרמה הבסיסית ביותר היא הרמה של קיום דרישות ההלכה. מחד גיסא, נראה מובן שעל צה"ל לאפשר לחייליו שירות שאינו דורש מהם לנהוג באופן המנוגד למחויבויותיהם ההלכתיות. עם זאת, מאחר שמחויבות הלכתית עשויה להיות נתונה לפרשנויות ולהחמרות שונות, אפשר להתווכח על השאלה מי מוסמך להכריע בקביעת הנורמה ההלכתית שצה"ל מחויב לאפשר – בעיקר על רקע טענות שלפיהן במערכות חיים אחרות (למשל בתי חולים) לא קיימת תביעה להסדרה ארגונית של השתלבות דתיים בהן.

- הרמה השנייה היא זו של המרחב התרבותי-דתי – כל מה שקשור לחברה מעורבת שאינו בגדר סוגיות הלכתיות גרידא, אלא קשור לאורח חיים ולאווירה כללית שעליה מבקשים לשמור המשרתים הדתיים (או לפחות חלקם). סטייה מאווירה זו אינה הפרה הלכתית, אך היעדרם של רכיבים משמעותיים בהותו של החייל הדתי עשוי להיות פוגעני עבורו. כאן עולה שאלת המחיר שנדרש מצה"ל

וממשרתים אחרים לשלם על מנת לאפשר מרחב דתי-תרבותי עבור המשרתים הדתיים, וכן שאלת האיזון בין שמירה על ממלכתיות נטולת מאפיינים דתיים לבין קיום מרחב שכזה.

• הרמה השלישית היא הרמה של תפיסות תרבותיות כלליות, ובעיקר תפיסות לגבי מקומה של האישה והסדר המשפחתי. אין ברצוני לקבוע כאן עמדה נורמטיבית באשר לשאיפתם של רבנים מסוימים בציונות הדתית למסגר ולקבע את התפיסה התרבותית-דתית המגדירה את תפקידה של האישה במשפחה היהודית באופן המאזים לכאורה על ידי שירות צבאי לנשים. יש שיטענו שהדבר ראוי לגינוי בשל פטריארכליות פסולה הפוגעת בנשים ובזכויותיהן, ויש שיתעקשו שמדובר ברצון לגיטימי לשימור אורח חיים שמרני מסורתי. עם זאת יש להבהיר: גם אם יש יסוד לחשש הרבנים מפני שינויים תרבותיים ששירות הנשים הדתיות מוביל אליהם, וגם אם חשש זה לגיטימי, אין משמעות הדבר שעל הצבא להתחשב בו. כשם שאין זה מעניינו של הצבא לוודא שמשרתיו ממשיכים לדבוק בעמדתם הפוליטית במהלך שירותם הצבאי, כך אין זה מעניינו להבטיח כי הבת הדתית תסיים את שירותה כשהיא מחזיקה באותן עמדות דתיות-תרבותיות שעמן התגייסה לשורותיו. חשוב להבחין בין חובתו של הצבא לאפשר לחייליו שירות שאינו פוגע בעקרונותיהם ואמונותיהם, לבין חובתו לוודא שאלו ימשיכו ללוות אותם במהלך שירות זה.

אך מעבר לתהייה מדוע שאלת מקומה של האישה במשפחה היהודית אמורה להיות מובאת לפתחו של צה"ל, העיסוק הרב במקומה ובתפקידה החברתי של האישה במסגרת הקמפיין הציבורי סביב גיוס נשים ופקודת השירות המשותף מעורר שאלה באשר למוטיבציה האמיתית העומדת בבסיס התנגדותם של רבנים רבים לשירות נשים. האם זו אומנם נובעת מדאגתם לרווחתם של החיילים הדתיים, או שדאגה מוצהרת זו מסווה חשש אחר, הנוגע דווקא לשירותן של הנשים, ובייחוד לזה של הנשים הדתיות? רמיזה לחשד שהתנגדות הרבנים לשירות המשותף נעוצה (גם) בחשש מ"איבוד" הבנות הדתיות ששיעור גיוסן לצבא הולך ועולה ניתן לראות גם בדבריו של ראש אכ"א האלוף מוטי אלמוז, בישיבה שנערכה בכנסת לאחר עדכון הפקודה. בדברים שנשא בישיבה טען האלוף אלמוז שהטענה שצה"ל נכנע לאג'נדות פמיניסטיות ומאמץ ערכים ליברליים קיצוניים היא "אגדת עם של חבורה מתוסכלת שמסתכלת על הבנות

האלה והבנות האלה ברחו להם פשוט".¹⁵⁶ זאת ועוד, ההתנגדות לשירותן של נשים דתיות בצבא מטעמי צניעות קשורה קשר הדוק ברצון לעצב את צה"ל (ובאמצעותו את החברה כולו) בהתאם לאידאלים תורניים מוקצנים, הכופים למעשה תפיסת עולם שמרנית. כפי שכותבות קארין כרמית יפת ושלמית אלמוג:

[ממצאים אלה] מחזקים את המסקנה כי ההתנגדות לשירות צבאי נשי אינה נעוצה רק – או בהכרח – בחשש מפני פגיעה ברמה הדתית של הנשים, אלא מונעת מסדריוֹם אסטרטגי רחב יותר, המורכב על אדניהם של שני נדבכים מגדריים: הרצון להחזיר נשים דתיות למקומן "הראוי" בקהילה, בהתאם לתפיסות השמרניות בדבר תפקידן המסורתי במשפחה ובחברה; ובתוך כך אף "לטהר" את צה"ל מנוכחותן של נשים באשר הן, לשם קיום האידאל התורני של קדושת המחנה.¹⁵⁷

ועם זאת, גם תחת תפיסה שאין זה מעניינו של הצבא אם המשרתות הדתיות משנות את תפיסות עולמן התרבותיות ומעצבות אותן מחדש בהשפעת השירות הצבאי, יש עדיין שאלות מורכבות המבקשות מענה – כמו אם הצבא צריך לשתף פעולה עם מאמצים לשמר את הייחוד הקבוצתי של חיילים דתיים, ולאפשר להם לפעול כמסגרת נפרדת בהקשרים מסוימים (יחידות נפרדות, קשר עם רבנים).

לסיכום, הרחבת שירות הנשים בצה"ל גם ליחידות שנתפסו באופן מסורתי כמעוזים גבריים עוררה סערה הגובלת בפאניקה במחנה הדתי, הן סביב שירותם הצבאי של הגברים הדתיים עם נשים לוחמות והן סביב סוגיית שירותן של נשים דתיות בצבא. כפי שעולה מהניתוח המוצע בפרק זה ובפרק הקודם הסוקר את השתלשלות הוויכוח, אותה פאניקה באה לידי ביטוי בכאוס של טענות שחלק ניכר מהן אינו קשור כלל וכלל להיבטים דתיים של שירות משותף. הניסיון לאחוז בכל טיעון אפשרי ניתן להבנה כמובן מנקודת מבט המנתחת את הסוגיה כמאבק בין שני צדדים שבו כל צד מבקש למקסם את סיכוייו לנצח. אולם חשוב

156 שרון (לעיל הערה 133).

157 אלמוג ויפת (לעיל הערה 11), עמ' 306.

עד מאוד להפריד בין מאבק ציבורי נטול מגבלות לבין האופן שבו על צה"ל לאפשר לדיון להתנהל. נציגי הציונות הדתית קיבלו מהצבא מנדט לדון בשאלת השירות המשותף כיוון שהם מנהיגים דתיים ומתוך הנחה שהם מייצגים את אותם החיילים אשר שירות זה מציב להם אתגרים. בהתאם לכך, מול נציגים אלה הטענות היחידות הרלוונטיות לדיון הן אלה המדברות בשם הדת, שמטרתן להגן על אורח החיים הדתי של החיילים ועל פגיעה אפשרית בכבודם. אין זה מתפקידם של אותם רבנים לדבר בשם הדאגה לכשירות הצבאית באותן יחידות, לבריאותן של החיילות המשרתות או למשמעויות הכלכליות הכרוכות בשילובן של החיילות. על הצבא להבהיר אפוא את גבולות השיח מול נציגי הציונות הדתית, ולא לאפשר להתנגדויות שמקורן ברצון להטמיע תפיסת עולם ערכית-חברתית המזוהה עם אידאולוגיה פרטנית לחסות בצל הלגיטימיות המוענקת להם לדון בהיבטים הדתיים של השירות המשותף.

המסגרת הנורמטיבית

בפרק זה אבקש להציג את המסגרת הנורמטיבית שבה יש לבחון את ההסדר הקיים לשירות משותף לנשים לצד גברים דתיים.

השאלות המרכזיות הניצבות בבסיס בחינה זו הן כיצד יש לאזן בין האינטרסים השונים של הקבוצות והאינדיווידואלים הרלוונטיים המשתתפים בצבא, ועל בסיס אילו עקרונות נורמטיביים יש לקבוע איזה ערך גובר על משנהו ואיזה עיקרון מתכופף בפני אילו אידאלים; וכן עד כמה – אם בכלל – ראוי לפגוע בזכויות הפרט על מנת להגן על אינטרסים או זכויות של אחרים.

לעיתים ההכרעה בין אינטרסים או זכויות מתנגשות ברורה – למשל כאשר אנו נדרשים לבחור בין הגנה על חיים להגנה על רכוש. איש אינו חולק על כי הטעם להגנה על החיים גובר על הטעם להגנה על רכוש.¹⁵⁸ אולם פעמים רבות ההכרעה מורכבת יותר, משום שאיננו יודעים בבירור איזה אינטרס ראוי יותר להגנה או משום שאנו נדרשים לשקול שיקולים נוספים, כמו מספר הנפגעים, עלויות ההגנה וכיוצא באלה. טענתי היא כי סוגיית השירות המשותף כרוכה באיזון מן הסוג השני: הן מבחינת היעדר עליונות מובהקת של מי מבין הזכויות או האינטרסים המתנגשים, והן מפאת כניסתם של שיקולים נוספים – פרגמטיים או מהותיים – למשוואה. מדובר אפוא בסוגיה מורכבת הכוללת ערכים ואינטרסים סותרים הראויים להגנה, ואשר דורשים איזון ראוי.

אך בטרם נפנה למלאכת האיזון המורכבת, זה המקום לציין כי קיימת שאלה עקרונית מקדמית: מי אחראי להכריע בסוגיות הללו? האם שאלות ערכיות כמו אלו הנדונות כאן חוסות בצל אחריותו של הדרג המדיני, שמתפקידו לקבל

158 לעיתים מדרג זה מעוגן במסגרת נורמטיבית אוניברסלית, ולעיתים תהיה זו חקיקה פרטיקולרית שתעגן היררכיה זו – למשל באמצעות חוקה או חוקי יסוד המעניקים משקל מיוחד לערכים שהמדינה קבעה. קיימת כמובן אפשרות להלימה בין השניים, למשל כאשר מדינות דמוקרטיות מבקשות לקבע עקרונות ליברליים אוניברסליים במערכת חוקי היסוד שלהן. דוגמה לכך היא מעמדו המיוחד של חוק יסוד: כבוד האדם וחירותו, המייצג את העיקרון ההומניטרי האנושי הרואה בפגיעה בכבוד האדם ובחירותו פגיעה חמורה במיוחד, אשר הטעם למנוע אותה הוא בעל חשיבות מיוחדת.

החלטות בכל האמור לצביונה של המדינה, ובכלל זה צבאה, או שמדובר בסוגיות פנים-צבאיות המונחות לפתחם של מפקדי הצבא?

התשובה לשאלה זו, כך אני סבורה, איננה חד-משמעית. אולם מאחר שהלכה למעשה סוגיות אלו מטופלות בחלקן על ידי גורמי הצבא כבר היום, ובהתחשב במערכת היחסים הסינרגית שבין צה"ל לחברה בישראל, בפועל הצבא למעשה מגבש נורמות המשפיעות על החברה ועל זהותה של המדינה. עם זאת, הדוקה ככל שתהיה מערכת היחסים שבין הצבא לחברה, מובן כי אין זה תפקידו של הצבא להכריע לבדו בסוגיות חברתיות-ערכיות, ומשכך – ראוי שנושא זה יהיה עניין הן לדיון חברתי והן לדיון פוליטי ומשפטי.

איזון בין ערכים ואינטרסים

השאלה כיצד מאזנים בין אינטרסים מתחרים היא שאלה רחבה הנדונה לא מעט בספרות הפילוסופית והמשפטית. בספרו "שקלול ערכים ואיזון אינטרסים" מגדיר ראם שגב את המושג "איזון אינטרסים" כ"אחד הביטויים הבולטים של הרעיון היסודי שיש להכריע בהתנגשות של שיקולים לאור אופיים או חשיבותם של השיקולים המתנגשים"¹⁵⁹. לטענתו, דוקטרינת איזון האינטרסים הנוהגת במשפט הישראלי בעייתית מכמה סיבות: הגדרה כללית מאוד של השיקולים הנדונים; היעדר קריטריון אחיד לדירוג השיקולים; וההבחנה המקובלת בין הכרעה המשקפת "איזון אופקי" בין אינטרסים בעלי מעמד שווה, לבין הכרעה המשקפת מתן עדיפות לאינטרס אחד במסגרת "איזון אנכי" בין אינטרסים בעלי מעמד שונה.¹⁶⁰ המסקנה המסכמת של ספרו היא זו:

159 ראם שגב, *שקלול ערכים ואיזון אינטרסים*, ירושלים: המכון הישראלי לדמוקרטיה, 2008, עמ' 69.

160 שגב, שם, עמ' 10-11.

אין תחליף למובן הבסיסי של איזון אינטרסים: הכרעה בין שיקולים מתנגשים צריכה להיעשות לאור חשיבותם, שכן כל חלופה אחרת היא שרירותית. הכרה באמת זו צריכה להוליך לזניחת הויכוח העקר בשאלה אם יש מקום לאיזון אינטרסים לטובת הדיון החשוב בשאלות הנוגעות לתוכנו של הרעיון הבסיסי: שאלות מהותיות הנוגעות לזיהוי השיקולים (והאינטרסים) המתחרים, עמידה על טיבם, ובהתאם – על מידת חשיבותם ועקרונות ההכרעה ביניהם.¹⁶¹

אם כן, ראשית יש לברר מהם בדיוק אותם אינטרסים או זכויות שאנו נדרשים לאזן ביניהם בסוגיית השירות המשותף בצה"ל. נבחן תחילה את הזכויות שעל הפרק.

דרך טבעית אחת היא לתפוס את השירות המשותף כמעמיד זו מול זו את הזכות לשוויון (עבור הנשים) ואת הזכות לחופש דת (עבור החיילים הדתיים). זכותן של הנשים לשוויון נפגעת על ידי סגירת חלק מהיחידות הצבאיות בפניהן באופן קטגורי על בסיס מגדרי, ואילו פתיחת כלל היחידות לשירות נשים ויצירת יחידות מעורבות פוגעות בזכותם של החיילים הדתיים לחופש דת, שכן שירות ביחידות אלה סותר חלק מהעקרונות הדתיים שאותם חיילים מחויבים אליהם.

ואולם, בחינה מעמיקה יותר של הסוגיה מלמדת כי האיזון הנדרש אינו בהכרח בין זכויות אלה. אף ששירות ביחידות מעורבות אכן עשוי להתנגש עם מגבלות הלכתיות של צניעות והפרדה, על פי פקודת השירות המשותף, כאמור, חיילים דתיים רשאים לבקש להשתבץ ביחידות מגדריות, ולמעט חיוב להשתתף בטקסים רשמיים הכוללים שירת נשים, אין סיטואציה שבה על פי הפקודה חיילים דתיים נדרשים לנהוג באופן המנוגד לאמונותיהם הדתיות. לכן, נראה כי לא זכותם לחופש דת של החיילים הדתיים היא שנמצאת בסכנה, שכן ביכולתם לממש אותה ביחידות מגדריות או במסלולים ייעודיים שבהם אין כלל מגע עם נשים (כמו המסלולים המותאמים לשירות חרדים). אפשר אפוא שגם מצד החיילים הדתיים הזכות המאוימת היא הזכות לשוויון, שכן שילובן של נשים

ביחידות שעד עתה היו גבריות מונע מחיילים המעוניינים לשמור על אורח חיים דתי לשרת באותן יחידות.

מנגד, מצד הנשים, הזכות המאוימת איננה רק הזכות לשוויון. אומנם עדיין נשמעות טענות בדבר הדרת נשים או "הדרה אפורה" המתרחשת כאשר מלכתחילה אין ממנים נשים לתפקידים מסוימים כדי להימנע מבעיות שעשויות להתעורר בשל הימצאותן לצד חיילים דתיים (בדומה להדרת נשות אקדמיה מאותה סיבה).¹⁶² אולם טענה מרכזית נוספת הנשמעת באשר לשירות נשים איננה עוסקת בהדרת נשים או בהיקף היחידות הפתוחות לשירות נשים, אלא מתמקדת בדרישות הפרדה וצניעות פוגעניות כלפי נשים הנתפסות כחלק מתהליך הדתה כללי – בעיקר לנוכח הצגתן כאילו ציפים הנובעים מהימצאות חיילים דתיים ביחידות.

אם כך, אפשרות נוספת היא כי האיזון הנדרש איננו בין הזכות לשוויון (עבור הנשים) לזכות לחופש דת (עבור החיילים הדתיים), כי אם בין הזכות לשוויון ולכבוד (עבור הנשים) לזכות לשוויון (עבור החיילים הדתיים).

תשובה אינטואיטיבית לדילמת האיזון הנדרש עשויה להיות כי כאשר מימוש הזכות לשוויון כרוך בפגיעה באחר, יש להעדיף את מימוש הזכות לשוויון שאינה כרוכה בפגיעה כזו. על פי תפיסה כזו, אין לאפשר שום פגיעה בנשים על מנת לאפשר שירות של חיילים דתיים ביחידות השונות, ולכן חיילים שאינם יכולים מפאת אורח חייהם לשרת ביחידות מעורבות בלא שהדבר יפגע בנשים המשרתות בהן, יופנו לשירות ביחידות הומוגניות.

על פי עיקרון זה, עצם קיומה של פקודה הכוללת גם סעיפים שיש בהם כדי לפגוע בנשים הוא פסול. דוגמה לסעיפים כאלה היא הסעיף המחייב לשאול כל חייל בטרם ישובץ להדרכה אם יש מניעה מצידו לקבל את ההדרכה מאישה – נוהג כזה עשוי להוביל למה שכינינו הדרה אפורה, ואף לעלות כדי פגיעה בכבודה של המדריכה.

162 על טענה זו ראו למשל אורנה ששון-לוי, "בין הפרדה מגדרית להדרת נשים: מגדר במרחב הצבאי", בתוך: רוני הלפרן (עורכת), היכן אני נמצאת: פרספקטיבות מגדריות על מרחב, בית ברל: קרן פרידריך אברט והמכללה האקדמית בית ברל, 2014, עמ' 111-141.

לצורך המחשה, נדמה את השירות בצה"ל למגורים בבניין משותף: נניח שאני מבקשת לממש את זכותי לרכוש דירה בבניין מסוים ובבואי לחתום על הסכם עם הקבלן אני מגלה שמשפחה דתית מתעניינת ברכישת הדירה שמול הדירה שאני מבקשת לרכוש. אני חוששת מהשפעות המשפחה הדתית על ילדי ולכן מבקשת מהקבלן שברשותו שתי הדירות שלא ימכור למשפחה זו את הדירה. נראה ברור כי על הקבלן לסרב לבקשתי בטענה שתהיה זו אפליה על רקע דתי ופגיעה בזכותה של המשפחה הדתית לשוויון, וכי עליו לאפשר למשפחה הדתית לרכוש את הדירה.

תרחיש זה דומה לרציונל שמאחורי שאלת היקף פתיחת היחידות לפני נשים: אף שחלק מהציבור הדתי היה מעדיף שיחידות מסוימות יהיו סגורות לנשים, הרי בהיעדר שיקולים מקצועיים מחויבותו של צה"ל לעקרון השוויון מעמידה קשיים חוקתיים ומוסריים לסגירת אותן יחידות רק מטעם זה.

נניח כעת עוד כי במעמד חתימת הסכם הרכישה הקבלן מחייב את רוכשי הדירות לחתום על תקנון שהם מתחייבים לעמוד בו כל עוד הם מתגוררים בבניין המשותף. בישיבה שבה מנסחים את התקנון אני דורשת שכאשר בני המשפחה הדתית יוצאים מדירתם הם יסוו את סממניהם הדתיים, וכי בשעת ארוחת השבת ינמיכו את קולם בזמן שהם מברכים או שרים שירי שבת – מכיוון שכאמור אני חוששת שילדיי יושפעו מאורח חייהם ויחזרו בתשובה.

גם כאן, קל לראות כיצד תקנון כזה אינו הגון והוא פוגע בחירויות הפרט. התשובה הראויה לדרישותי היא שאם מגורים מול משפחה דתית אינם עולים בקנה אחד עם עמדותיי, עליי לרכוש דירה בבניין אחר. על פי העיקרון שלפיו בהיעדר שיקולים מיוחדים, מי שהשות המשותפת מהווה בעיה עבורו הוא זה שאמור להתאים עצמו למציאות.

במה שונה אפוא שירות משותף בצה"ל ממגורים בבניין משותף? מדוע להסכים לתקנון דוגמת פקודת השירות המשותף ולא לאמץ תפיסה דומה שלפיה הנטל צריך ליפול על מי ששירות משותף מציב לפניו בעיה?¹⁶³

163 ואומנם יש מי שסבורות כי עצם קיומה של הפקודה בעייתי. כך למשל טענה אלינור דוידוב משדולת הנשים במושב על פקודת השירות המשותף בכנס בנושא צבא העם שנערך ב־2018 במכון הישראלי לדמוקרטיה.

שירות חובה

ראשית, בניגוד לרכישת דירה, השירות בצה"ל הוא חובה ובכפוף לחוק. אני יכולה לבחור אם לרכוש את הדירה או לא, אולם החייל הדתי אינו יכול לבחור אם לשרת בצה"ל או לא. חוק גיוס חובה אומנם אינו כופה על חיילים לשרת ביחידות מעורבות, שכן כאמור, פקודת השירות המשותף מאפשרת לחייל ששירות משותף פוגע באורח חייו הדתי להשתבץ ביחידות מגדריות. אך עם זאת, החוק כופה עליהם לשרת כחיילים בצבא. משכך, העובדה שחלק מהיחידות סגורות בפניהם הלכה למעשה כיוון שאינן מותאמות למגבלותיהם היא בעלת משמעות לעניין הזכות לשוויון. אין מדובר במקרה מסוג "מי שלא מתאים לו שלא יבוא", אלא במקרה זה כולם מחויבים להיכנס – אך לא לכולם יש אפשרות בחירה שווה מרגע הכניסה.

כיצד אפוא יש לראות פגיעה מסוג זה בשוויון? האם הדבר דומה להחלטה על הגשת אוכל לא כשר בחלק מהיחידות? נניח כי הייתה מתקבלת החלטה שלפיה בקורס טיס מוגש לחניכים אוכל שאינו כשר. החלטה כזו הייתה נתפסת כבעייתית כיוון שהיא מונעת מחיילים דתיים לשרת כטייסים. ואם כך, במה שונה החלטה כזו מהחלטה על שירות משותף, הכרוך למשל בתרגילים הכוללים מגע אסור בין המינים? בשני המקרים מדובר בחסימת אפשרות מעשית לשירות ביחידות אלה לפני חיילים דתיים.

ההבדל המרכזי נעוץ כמובן בכך שהגשת אוכל כשר אינה כרוכה בפגיעה בזכויות הפרט, או לכל הפחות אינה כרוכה בפגיעה משמעותית, ואילו החלטת דרישות צניעות והפרדה על נשים מהווה פגיעה בכבודן. ואולם, דומה כי במקרים מסוימים נסכים אף לפגיעה מסוימת בזכויות לטובת מימוש הזכות לשוויון, גם כאשר קיימת "אפשרות יציאה" למי שמימוש הזכות לשוויון עבורו כרוך בפגיעה בזכויות הפרט. כך למשל נראה סביר לדרוש מילדים שלא להביא לחוג אוכל שעלול לסכן ילדים אלרגיים. דרישה כזו פוגעת בזכויותיהם של כלל הילדים ושל הוריהם, ואף שהילדים האלרגיים אינם מחויבים להשתתף בחוג, אנו תופסים את הפגיעה כמידתית וכמצדקת ביחס למטרה שהיא נועדה להשיג – לאפשר לילדים האלרגיים להשתתף בחוג. אם כן, האם הדרישה להחלת כללי צניעות על נשים על מנת לאפשר לחיילים דתיים להשתתף ביחידות מעורבות יכולה גם היא להיתפס כפגיעה מידתית ומוצדקת?

אני סבורה שלא, משני טעמים עיקריים:

ראשית, בניגוד לאפליה או לדרישות צניעות, הדרישה להימנע מהכנסת מאכלים מסוימים למתחם חוג אינה מהווה פגיעה בכבוד האדם של הילדים או של הוריהם – הן בשל טבעה והן מכיוון שהפגיעה מוחלת באופן רוחבי ושווה על כלל הילדים, בניגוד לפגיעה המוחלת על נשים באופן מפלה על בסיס מגדר.

שנית, בניגוד להגבלות דתיות, חשיפה למאכלים אלרגניים כרוכה בסיכון חייהם של אותם ילדים אלרגיים. גם נוכח ההכרה במשמעות המיוחדת של המחויבות ההלכתית עבור זהותו של האדם הדתי ובצורך להגן עליה, הדבר עדיין אינו עולה כדי הגנה על חיים.

ככל שהזכות הנפגעת יסודית יותר דרושה הצדקה חזקה יותר על מנת שנאפשר פגיעה בה. לכן, הסדר המפלה נשים או כופה עליהן התנהלות הפוגעת בזכות לכבוד אינו יכול להיות מוצדק מטעמים של הימנעות מחסימת יחידות מסוימות בפני חיילים דתיים בגין הגבלות הלכתיות.

עיקרון זה מעוגן באופן חלקי בנוסחה של פקודת השירות המשותף. מחד גיסא, הפקודה מנחה בבירור כי אם החייל הדתי מנוע מלשרת ביחידה מעורבת או בפעילות משותפת ימצא לו שיבוץ מתאים או פעילות חלופית. בכך הפקודה משיתה את המחיר כביכול על החייל ולא על החיילות. מאידך גיסא, ככל שכללי הלבוש נועדו לענות על צורך הלכתי, ובמיוחד ככל שהם נאכפים באופן סלקטיבי, הרי הם מהווים פגיעה לא מידתית בשוויון ובכבוד. זאת ועוד – כפי שנאמר קודם, חיוב המפקדים להיענות לבקשות החיילים הדתיים לקבל הדרכות רק מבני מינם, למשל, מעלה חשש מהדרתן של החיילות המדריכות וממילא מפני פגיעה נוספת בכבודן.

הגנה על חופש הדת

רכיב משמעותי נוסף שיש להביא בחשבון באיזון בין האינטרסים נוגע לטבען של מגבלות דתיות ולמעמד המיוחד שאנו נוטים לייחס למחויבות דתית ככזו שאיננה ניתנת להכפפה או הגמשה. נשוב לדוגמת רכישת הדירה בבניין המשותף: חוסר הרצון שלי להתגורר מול משפחה דתית אינו נשען על מחויבות או על עיקרון המעצבים את זהותי, כלומר לא חל עליי איסור לגור באותו בניין עם משפחה דתית. לעומת זאת, עבור החייל הדתי האיסור על שהות משותפת עם

נשים במצבים מסוימים הוא חלק מההלכה שאליה הוא תופס עצמו מחויב ואשר מהווה חלק אינהרנטי מזהותו.

ואומנם, הרציונל העומד מאחורי דרישות צניעות המוחלות על נשים במטרה להתחשב בחיילים הדתיים הוא כי דרישה כזו אינה סותרת את אמונותיה או את מצפונה של האישה, ולכן אינה פוגעת בה באותו האופן שבו דרישה מחייל דתי לשהות בחדר סגור עם חיילת פוגעת בו. בניגוד לחייל הדתי, ש"אסור לו" לשהות בייחוד עם אישה, לחיילת "מותר" ללבוש בגדים צנועים.

תפיסה זו באה לידי ביטוי בהגנה המיוחדת הניתנת לזכות לחופש דת. במאמרם "חופש הדת, חופש מדת והגנה על רגשות דתיים" פורשים המחברים דני סטטמן וגדעון ספיר ארבעה צידוקים אפשריים להגנה מיוחדת זו: ראשית, פגיעה בחופש הדת מניבה תוצאות שליליות, בעיקר מוסריות, לחברה בכללה; שנית, פגיעה בחופש הדת פוגעת באושרם של היחידים הדתיים ובאחד המשאבים המרכזיים של המדינה להגדלת האושר של חבריה; שלישית, פגיעה בחופש הדת מהווה פגיעה חמורה במצפון או ביושרה (integrity) של היחיד הדתי; ורביעית, פגיעה כזו מחלישה את התרבות הדתית.

לאחר שהם דנים בכל אחת מהצדקות אפשריות אלה, סטטמן וספיר מציעים לראות בחופש הדת חלק מחופש המצפון ומהזכות לתרבות:

במסגרת חופש המצפון, חופש הדת מגן מפני כפיית האדם הדתי לנהוג בניגוד למצוות דתו. במסגרת הזכות לתרבות, חופש הדת מגן מפני הפרעה או איום על החיים הדתיים, בדרך-כלל בתוך האיזור הגיאוגרפי שהמיעוט הדתי מהווה בו רוב. הרחבת ההגנה על חופש הדת מעבר לנסיבות אלה כמעט תמיד אינה מוצדקת, במיוחד נסיונות להטיל הגבלות על הרוב החילוני בתוך אזורי המגורים שלו [...] גם המשפט הישראלי אינו מכיר בדת כראויה להגנה מיוחדת בתור שכזאת, אלא תופס את ההגנה עליה במונחים של הגנה על כבוד האדם באופן כללי. התוצאה היא שגם במשפט הישראלי, רוב העתירות על בסיס חופש הדת נדחו.¹⁶⁴

ואומנם, המחשבה שדרישות צניעות פוגעניות פחות מהדרישה מחייל דתי לנהוג בניגוד לעקרונות הלכתיים איננה ברורה מאליה כלל. אף כי לבוש צנוע כשלעצמו אינו מהווה פגיעה, מה שעומד במרכז הדיון איננו הלבוש אלא הדרישה מהחיילת לעטות דווקא אותו על גופה. כאשר נשים נדרשות להתאים את לבושן לכללי צניעות דתיים מתוך תפיסה של "הבאה לדבר עבירה", המייחסת משמעות מינית לגופן ותופסת אותן כאובייקט, הרי מדובר בפגיעה של ממש בכבודן. הוא הדיון לגבי פגיעה הנגרמת בשל אפליה, המהווה פגיעה בשוויון.

מורכבות זו באה לידי ביטוי בתהליך הארוך שעברה הפקודה על גלגוליה השונים. כזכור, מקורה של פקודה זו הוא בפקודה הקודמת שנקראה "פקודת השילוב הראוי". כפי שסקרנו בפרקים הקודמים, פקודת השילוב הראוי נכתבה בעקבות תלונות של חיילים דתיים שנשענו על טענות מסוג הזכות לחופש הדת. ואומנם, אותה התפיסה המעניקה למחויבות דתית מעמד עליון היא שהובילה להצטברות תלונות מצד חיילות על אכיפה מחמירה של הפקודה ועל פרשנות פוגענית שלה, מתוך הנחה שאי־אפשר לדרוש מחייל דתי "לעבור עבירה", אך אפשר לדרוש מחיילות דרשות הפוגעות בכבודן. ההנחיה לנסח פקודה חדשה, שהתקבלה בין היתר בעקבות תלונות אלה, גילמה לכאורה את ההפנמה כי פגיעה בכבוד אינה נחותה מפגיעה בחופש הדת, ואת ההבנה שאי־אפשר להצדיק כל פגיעה בחיילות המשרתות על מנת לאפשר לחיילים הדתיים שירות העולה בקנה אחד עם מחויבותם להלכה. ואומנם, על אף טענת ארגוני הנשים שגם הפקודה המעודכנת מנוסחת מנקודת מבטו של החייל דתי, באופן פורמלי היא אינה דורשת מנשים לשלם את מחיר השתלבות החיילים הדתיים, אלא פותרת את המתחים באמצעות מתן אפשרות יציאה לחיילים הדתיים. אולם כפי שראינו בפרק הסוקר את המצב בשטח, הפקודה נעדרת אמירה פוזיטיבית באשר לאיסור להפלות, ומשכך היא איננה מגינה די על החיילות מפני פגיעה בכבודן. נוסף על כך, מעדויות שנאספו בידי הארגונים האזרחיים עולה כי חיילות עדיין מתבקשות פעמים רבות "להתחשב" ולוותר על זכותן שלא להיות מופלות בטיעונים של "טובת המערכת".

רגשות דתיים

מושג נוסף הנכרך בדיון על הזכות לחופש דת הוא הגנה על רגשות דתיים. שלא כמו ההגנה על חופש הדת, הגנה על רגשות דתיים אינה מתמקדת ביכולתו

של האדם הדתי לקיים את אורח החיים והפרקטיקות המתחייבות מאמונתו הדתית, אלא בחובתה של החברה להימנע מפגיעה ברגשותיו של האדם הדתי המבוססים על אמונתו. במקרים כאלה, מסבירים סטטמן וספיר: "עשוי הדתי לטעון שגם כאשר חוקים או מעשים של המדינה אינם כופים עליו הפרה בוטה של עקרונותיו, הם עדיין עשויים להיות פסולים משום שהם פוגעים ברגשותיו".¹⁶⁵

דוח הצוות המשרדי לבחינת תופעת הדרת הנשים במרחב הציבורי מתייחס למעמד המיוחד שלו זוכה ההגנה על רגשות, ובכללם רגשות דתיים, וקובע כי היא מהווה אינטרס ציבורי מוכר במשפט הישראלי. כך היא מתוארת בדוח:

[ההגנה על רגשות דתיים] מבטאת את ערך הסובלנות ההדדית, את ההתחשבות בשונותו של האחר ואת החתירה הכנה לקיום בצוותא של כל פלגי החברה הישראלית. על כן, פגיעה משמעותית ברגשותיהם של אחרים עשויה להצדיק הטלת מגבלות על חירותם של יחידים.¹⁶⁶

עם זאת, מחברי הדוח מדגישים כי -

הואיל ועל פי רוב משקלו הנורמטיבי של אינטרס ציבורי פחות ממשקלן של זכויות היסוד החוקתיות, הכלל הוא כי ההגנה על האינטרס הציבורי בדבר הגנה על רגשות, לרבות רגשות דתיים, באמצעים הכוללים פגיעה בזכויות היסוד החוקתיות, תיתכן רק כאשר הפגיעה הנגרמת ברגשות היא בעצמה ממשית וקשה, העולה על רף הסיבולת המצופה מכלל האזרחים במדינת ישראל המכילה ערב רב של קבוצות, עדות וקהילות.¹⁶⁷

165 דני סטטמן וגדעון ספיר, דת ומדינה בישראל: עיון פילוסופי-משפטי, חיפה: אוניברסיטת חיפה וידיעות ספרים, 2014, עמ' 148.

166 משרד המשפטים, "דו"ח הצוות המשרדי לבחינת תופעת הדרת נשים במרחב הציבורי", 7.3.2013, עמ' 32.

167 משרד המשפטים, שם.

ואולם יתרה מזו, גם אם נתעלם בשלב זה מהקשיים האפיסטמולוגיים והאחרים הכרוכים בהגנה על רגשות ונניח כי קיים אינטרס בהגנה מסוג זה, הרי אין טעם להניח שרגשות דתיים דווקא ראויים להגנה חזקה יותר מרגשות על בסיס אחר – אף שאמונה דתית מוכרת ככזו המכוננת זהות באופן עמוק, ובהתאם לכך, פגיעה ברגשות מסוג זה עשויה להוות פגיעה קשה במיוחד. דבר זה עולה בקנה אחד עם הגנה ייחודית מפורשת בחוק מפני פגיעה כזו, הקיימת בשיטות משפט מסוימות ובייחוד במשפט הישראלי, שבו מוטל איסור פלילי על פגיעה (מכוונת) ברגשות דתיים. ואכן, במאמרו "פגיעה ברגשות דתיים" מצביע סטטמן על הקושי שבהגנה המיוחדת על רגשות מסוג זה, בהשוואה להגנה על רגשות אחרים.¹⁶⁸

גם בספרם "דת ומדינה בישראל" נדרשים סטטמן וספיר לסוגיה:

טיעונים של פגיעה ברגשות דתיים רווחים מאוד בעולם המערבי בזמננו, הרבה יותר מטיעוני פגיעה ברגשות אחרים [...] תכיפות השימוש בטענות של פגיעה ברגשות דתיים במישור הציבורי והמשפטי כה בולטת עד שהיא מעוררת לעתים את התלונה ששוכחים שגם ללא־דתיים יש רגשות שעשויים להיפגע.¹⁶⁹

אף שבפקודת השירות המשותף מנוסחת ההנחיה להימנע מפגיעה ברגשות כהנחיה כללית החלה על כלל החיילים ביחס לכלל החיילים האחרים (סעיף 6), היא לוקה באותן בעיות המאפיינות את האיסור הכללי על פגיעה ברגשות. ראשית, היא חשופה למנעד רחב מדי של פרשנות באשר לסוגי הפעולות שמהווים פגיעה ברגשות; כמו כן, ככל שמעמדם של רגשות דתיים עדיין נתפס כעליון על רגשות אחרים, קיים חשש שמעמד זה יישמר גם בנוגע ליישום הפקודה – כלומר שהלכה למעשה תיאכף החובה להימנע מפגיעה ברגשות דתיים, ואילו רגשות החיילות ימשיכו להיתפס כראויים פחות להגנה.

168 דני סטטמן, "פגיעה ברגשות דתיים", בתוך: מנחם מאוטנר, אבי שגיא ורונון שמיר (עורכים), רב־תרבותיות במדינה דמוקרטית ויהודית: ספר הזיכרון לאריאל רוזן־צבי ז"ל, תל אביב: הוצאת רמות אוניברסיטת תל אביב, 1998, עמ' 133-188.

169 סטטמן וספיר (לעיל הערה 165).

אינטרסים ציבוריים

צה"ל הוא הגוף או הארגון המורכב ביותר במדינה, הן לאור תפקידיו וייעודו והן בהיותו גוף ממלכתי ובעל השפעה חברתית ראשונה במעלה. משכך, נוסף על ההתנגשות בין הזכויות המנויות, סוגיית השירות המשותף כרוכה גם בהגנה על אינטרסים נוספים וכפופה לשיקולים רבי־ממדים, כמו סוגיות חברתיות אחרות המונחות לפתחו.¹⁷⁰

כך למשל, לצד שיקולים כלכליים ומבצעיים, אחד השיקולים הוא תרומתם של החיילים הדתיים לצה"ל. נוכח חלקם ההולך וגדל של חיילים אלה ביחידות הליבה הצה"ליות, יש שביקשו לבחון את מאזן הפגיעה בזכויות לא כמקרה שבו פגיעה בזכויות חוקתיות של פרטים אחדים נועדה להגן על זכויות של פרטים אחרים, אלא כמקרה שבו הפגיעה בזכויות החוקתיות של אותם פרטים נועדה להגן על אינטרס ציבורי. על פי טענה זו, פתיחת יחידות החי"ר לשירות נשים, לדוגמה, תוביל להיעדרותם של החיילים הדתיים מאותן יחידות; היעדרות זו תגבה מחיר מבצעי יקר מצה"ל, והשמירה על יכולותיו המבצעיות היא אינטרס ציבורי כללי.

בעניין זה ראוי ראשית לשאול מדוע יש לתחם את שאלת היעילות לצבא ולא למערכות חיים אחרות כמו בתי ספר או בתי חולים. כך למשל, כשם שאין אנו מתנים מתן שוויון במערכות אלה בכדאיות כלכלית, כך אפשר לטעון כי אין ראוי להתנות שוויון בצה"ל בכדאיות מסוג זה. נוסף על כך, גם אם מוצדק לשקול שיקולים פרגמטיים בסוגיה זו, יש לוודא כי ההתחשבות באינטרסים כמו מבצעיות הצבא אינה עולה כדי ניסיון להצדיק אפליה משיקולי יעילות, וחמור מכך – להוות כלי לשימור כוח פוליטי בצבא.

סוגיה זו נדונה בהרחבה בבג"ץ אליס מילר, שבו טענות המשיבים נסובו כזכור סביב שיקולים כלכליים ומבצעיים. בית המשפט נדרש אז לאזן בין שיקולים אלה ובין הזכות לשוויון. בפסיקתם הכירו השופטים במשקל שיש להעניק למחיר שהצבא נדרש לשלם על מנת לאפשר את פתיחתו של קורס הטיס לנשים. הם לא קבעו שבכל מקרה עדיפה הזכות לשוויון; נהפוך הוא, השופטת שטרסברג-

170 ראם שגב מנחם סוג כזה של איזון בקטגוריה "שיקולים מסדר שני". שגב (לעיל הערה 159), עמ' 34.

כהן אף ציינה כי בהתנגשות בין ערך השוויון לבין ערך ביטחון המדינה, ניתן לראות את האחרון כעדיף על הראשון וכבעל מעמד גבוה יותר. אולם המסר המרכזי שבית המשפט העביר היה שגם צה"ל מחויב לערכי כבוד האדם, ובתוכם ערך השוויון. מחויבות זו, כפי שהדגישה ביתר שאת שטרסברג-כהן, תובעת ממנו לשלם מחיר סביר על מנת שזכות זו (לשוויון) לא תיוותר ככלי ריק.

===

נסכם עד כה: השירות המשותף לנשים ולגברים, ובמיוחד גברים דתיים, יוצר לעיתים מתח בין אינטרסים שונים וזכויות שונות. לצד הזכות לחופש דת ושיקולים פרגמטיים שונים עומדות במרכז הדיון הזכות לכבוד והזכות לשוויון הנגזרת ממנה. כאמור, בניגוד למאזנים חד-ממדיים הבוחנים את ערכן של הזכויות המתנגשות באופן רוחבי ומבקשים לקבוע איזו זכות ראויה יותר להגנה, בסוגיה זו נדרשת בחינה רב-ממדית כיוון שנוסף על הזכויות המתנגשות יש להביא בחשבון גם אינטרסים ושיקולים נוספים.

אפשר אפוא לחשוב על שתי חלופות לביסוס רציונל נורמטיבי לאיזון מסוג זה: האחת היא ניסוח קוד או מתודה להכרעה שיקבעו באופן מוגדר אילו אינטרסים ראויים להגנה יותר מאחרים; והשנייה היא קביעת מכלול הטעמים והשיקולים שיש להביא בחשבון כאשר מבקשים לקבוע איזון מסוג כזה.

יתרונה של החלופה הראשונה הוא בכך שהיא אינה מתחמקת מהכרעות קשות, אולם בכך גם חסרונה – שכן כאמור, השאלה הטבעית שהיא מעוררת היא כיצד אפשר לקבוע שערך הזכות לשוויון למשל גבוה מערכו של חופש הדת, או שערכים דמוקרטיים חשובים מערכים יהודיים. מאידך גיסא, החלופה השנייה עשויה להותיר אותנו ללא הכרעה ברורה, פריווילגיה שאינה קיימת בעולם שבו נדרשת קבלת החלטות מעשיות.

הצעתי היא אפוא לשלב בין שתי החלופות: לאפיין את מגוון השיקולים והטעמים שיש להביא בחשבון כאשר מאזנים בין האינטרסים הרלוונטיים, ולצד זאת לנסות לקבוע בזהירות מתודה שלפיה אפשר לסרטט מדרג אפשרי של אותם אינטרסים. אני סבורה שללא ניסיון כזה יישאר הדיון ברובד התאורטי שלו, שגם אם חשיבותו רבה, הוא נעדר שורה תחתונה החיונית לסוג הדילמות הנדונות במחקר זה.

בהמשך אבקש להראות כיצד איזון זה מיושם על כל אחת מההתנגשויות במערכת היחסים דת-צבא שנמנו בפתח המחקר. דיון זה ניתן לערוך מכמה נקודות מבט המייצגות מסגרות תאורטיות שונות, ובטרם אפתח בו אבקש לכן להצביע בקצרה על כמה מסגרות כאלה המספקות עקרונות העשויים להיות רלוונטיים לדיון.

רב־תרבותיות

האינטרסים המתנגשים בסוגיה שלפנינו הם בעלי מאפיינים קבוצתיים־מגזריים, כלומר אינטרסים של קבוצה אחת בעלת מאפיינים תרבותיים מובחנים (דתיים) מתנגשים עם אינטרסים או ערכים אחרים של כלל האוכלוסייה או של קבוצה מובחנת אחרת באוכלוסייה – להבדיל מהתנגשות בין אינטרסים של יחידים, שבה אינטרס של אדם בודד מתנגש עם אינטרס של אדם בודד אחר (למשל כאשר האינטרס שלי להרחיב את ביתי מתנגש עם האינטרס של שכניי ליהנות מנוף השדות שהרחבת ביתי עתידה להרוס). לכן, מסגרת טבעית אחת לדון באיזון זה היא זו המכונה רב־תרבותיות.

הגישה הרב־תרבותית שמה במרכזה את הכבוד לתרבות כאמצעי לקידום שוויון מהותי. על פי גישה זו, על המדינה הליברלית להכיר בייחודיותן של כלל הקבוצות שבה, לרבות קבוצות המיעוט, ולאפשר להן לממש את אמונותיהן וערכיהן התרבותיים.

אולם האתגר הניצב לפתחה של גישה זו, והוא גם זה העומד במרכז ענייננו, מתעורר כאשר בשם היסודות הליברליים המכירים בזכותן של קבוצות המיעוט לממש את זהותן היא נתבעת לכבד גם תרבויות שאינן ליברליות – כאלה המקדשות ערכים אנטי־ליברליים, כמו חוסר שוויון מגדרי מובנה, לדוגמה.

ראו התייחסות לעניין זה בדוח הצוות המשרדי לבחינת תופעת הדרת הנשים במרחב הציבורי, שנכתב במשרד המשפטים והוגש ליועץ המשפטי לממשלה:

נהוג לראות בהפרדה בין גברים ונשים במרחב הציבורי בהיבטיה השונים כמבטאת רצון של קהילות תרבותיות ודתיות מסוימות להמשיך להתנהל על פי אורחות החיים המאפיינים את חיי

הפרט והקהילה, גם במרחב הציבורי הכללי. שאיפה זו מעוררת מתח עקרוני בין תפיסות היסוד המשטריות המקובלות במדינת ישראל בדבר מרכזיותם של עקרונות היסוד בדבר שוויון וכבוד האדם, והאופן בו באים עקרונות אלה לידי ביטוי בשיטת המשפט ובדרך התנהלותו הרגילה של המרחב הציבורי, לבין זכותן של קבוצות תרבותיות שונות לחיות על פי דרכן במכלול היבטי החיים. ככלל, מימוש אורחות החיים הייחודיים במסגרת חיי הפרט או במסגרת הקהילתית, זוכה להגנה רחבה מכוח עקרונות הסובלנות, הפלורליזם התרבותי וההגנה על הזכות החוקתית לחופש הדת. לעומת זאת, הרצון להבטיח כי אורחות חיים אלו יהפכו לכללי התנהגות מקובלים ומותרים גם במרחב הציבורי הכללי, תוך מעורבות שלטונית ישירה או עקיפה המתירה אותם או מאפשרת אותם, מעורר חשש מוגבר לפגיעה בזכויותיו של כל מי שיאלץ לציית לכללים אלו בעת שאינם תואמים את השקפותיו ואמונותיו האישיות.¹⁷¹

במאמרן "הדתה, הדרה וצבא: אפס ביחסי מגדר?", קארין כרמית יפת ושולמית אלמוג מתארות בהרחבה את הסוגיה הזו באותו הקשר הנדון כאן. בין היתר הן סוקרות את עמדותיו של ויל קימליקה, אשר נחשב אבי הגישה הרב־תרבותית. קימליקה מדגיש את תפקידה של הקהילה התרבותית בהגשמת החירויות והאוטונומיה של הפרט, תפקיד הבא לידי ביטוי בין היתר בהגנה על תרבות המיעוט. יפת ואלמוג מבהירות כי קימליקה מודע למחיר שהליברלים עשויים לשלם בשם עקרונות הגישה הרב־תרבותית, ולכן הוא מבחין בין שני סוגים של זכויות מיוחדות: הגנות חיצוניות, אשר לשיטתו על חברה ליברלית לספק לאותן תרבויות מיעוט כדי למנוע את הכחדתן; ומגבלות פנימיות, שעניינן פגיעה בזכויות היסוד של חברי הקהילה כדי להבטיח את שימורה של תרבות המיעוט ושל אורח חייה. בסוג הראשון כוללות המחברות למשל את המשאבים שהצבא השקיע בקליטת חיילות דתיות, כמו תכנון והספקה של מדים שעונים לקריטריונים של "לבוש צנוע", הקמת מדור מיוחד שייעודו טיפול בצורכי האישה הדתית ("בת חיל") ועוד. באופן דומה הן מפרשות גם את חובתן של

צה"ל להקים מסלולים ייעודיים לקליטת חרדים, המאפשרים את שימור הזהות החרדית בצבא ומגינים על תרבותה הייחודית של החברה החרדית. יחידות אלה, כידוע, הן יחידות חד-מגדריות. כדוגמה למגבלות הפנימיות מציגות יפת ואלמוג את הדרישה לפטור נשים דתיות משירות צבאי פטור גורף. הן מכנות דרישה זו "פגיעה בהשתתפותן השווה של נשים בשירות מכוון אזרחות, בשם ערכים של הגנה על צניעות ומניעת הפקרות בסביבה גברית חילונית".¹⁷²

ואולם, הסוגיה שבמוקד מחקר זה מורכבת אף יותר: עניינה אינה רק בשאלה אם על מדינה ליברלית לאפשר לקבוצות מיעוט לקיים פרקטיקות אנטי-ליברליות בין לבין עצמן, אלא גם בשאלת המשקל שיש להעניק לקבוצות תרבותיות אלה במרחבים ציבוריים, שעה שערכיהן מתנגשים, לפחות לכאורה, עם עקרונות יסוד דמוקרטיים, כמו הזכות לשוויון.

כיצד אפוא יש לראות את הסדרת השירות המשותף בצה"ל מזווית רבת-תרבותית? האם אפשר להצדיק פגיעה בזכויות המוחלטת באופן מפלה רק על חלקים בחברה, בשם אותו חופש דת והגנה על זכויות תרבותיות של קבוצות מיעוט?

לדעתן של יפת ואלמוג התשובה לשאלה זו שלילית. לטענתן:

ההגנה על פרקטיקות דתיות בצבא הופכת את הליברליזם הרבת-תרבותי על פיו [...] כללי השילוב הראוי עניינם בהגמשת המחויבות הליברלית לזכות לשוויון ולכבוד לא של נשים מקהילת המיעוט, אלא של נשים מקבוצת הרוב, שכן הן הנדרשות לשלם את מחיר הסובלנות הליברלית [...] דומה שגם הגישות הליברליות המכילות ביותר כלפי קבוצות מיעוט אנטי ליברליות לא ישלימו עם תרבות שערכיה ומסורתה פוגעים בזכויות-היסוד לא רק של חברותיה, אלא גם של מי שאינן מחויבות כלל לעקרונותיה.¹⁷³

עמדה זו עולה בקנה אחד עם עמדת בית המשפט בעניין ההפרדה באוטובוסים, למשל, שלפיה מובן שאי-אפשר לאפשר פגיעה מסוג זה בשם הליברליות:

172 אלמוג ויפח (לעיל הערה 11), עמ' 294.

173 אלמוג ויפח, שם, עמ' 295.

הליברליות הרב תרבותית מכירה בחשיבות של התרבות, ובחשיבות השמירה על התרבות למען הגשמת זכותו של הפרט לאוטונומיה [...] הסובלנות הליברלית דורשת מהפרט השלמה עם דעות ומנהגים תרבותיים שהוא אינו מסכים איתם [...] לצד זאת חשוב לומר בבירור כי גם לסובלנות יש גבולות. גם חברה המכבדת את התרבויות השונות של חבריה, צריכה לשים גבולות, שכן לא ניתן להגשים כל פרקטיקה תרבותית כדי מלאו היקפה.¹⁷⁴

דברים ברוח דומה כותב אמנון רובינשטיין במאמרו "מיעוטים לא-ליברליים ואנטי-ליברליים":

הליברליזם כמסגרת מכיל בתוכו מציאות פלורליסטית רחבה, אך הוא אינו מכיל בתוכו את הכל. לכל מסגרת יש באורח טבעי גבולות, ומה שמצוי מחוץ למסגרת – בענייננו, השקפות ופרקטיקות אנטי-ליברליות – אינו מצוי בתוכה. גבולות המסגרת הליברלית מביאים לידי ביטוי את המהות הערכית של הליברליזם – חירות, שוויון והאדם כבן חורין – ושוללת מה שנמצא מחוץ למסגרת הזאת. על אחת כמה וכמה מהות זו שוללת את אלה הרוצים לפעול בתוך המסגרת כדי לנתצה.¹⁷⁵

גם אם אין לייחס לקבוצת המיעוט הנמנית עם הציבור הדתי-לאומי רצון לנפץ את המסגרת הליברלית,¹⁷⁶ העיקרון ברור: מסגרת רב-תרבותית נועדה להגן על קבוצות המיעוט ולאפשר להן לשמר פרקטיקות וערכים המכוננים את זהויותיהן התרבותיות. אולם גם פרשנות מרחיקת לכת של מסגרת זו, שבחסותה מדינה

174 בג"ץ 746/07 רגן נ' משרד התחבורה, פ"ד סד(2) 530, פס' 4 לפסק דינו של השופט ג'ובראן (2011).

175 אמנון רובינשטיין, "מיעוטים לא-ליברליים ואנטי-ליברליים", משפט ועסקים יט (2016): 695-726, בעמ' 725.

176 אף שחלקים במגזר מבקשים, כפי שביקשתי להראות במחקר זה, לשוות לצה"ל מאפיינים דתיים ברוח ההלכה; ולכן אפשר לסווגם כמי שמבקשים לנפץ לפחות חלק מהמסגרת הליברלית.

ליברלית עשויה להגן גם על פרקטיקות לא-ליברליות שקבוצות המיעוט מקיימות, אינה מכשירה מציאות שבה בשם הרב-תרבותיות נכפות נורמות אנטי-ליברליות על החברה הליברלית כולה.

סיכום נהיר של נקודה זו מופיע בדוח הצוות המשרדי לבחינת תופעות הדרת נשים במרחב הציבורי:

יש לזכור כי ענייננו בדרישה להחיל נורמות התנהגות דתיות במרחב הציבורי המובהק (בשונה למשל מאולם אירועים בו מתקיימת שמחה משפחתית בתנאי הפרדה) ולהגביל את חירותם של אחרים המתנהלים בו. **מפסיקת בית המשפט העליון עולה הלכה עקבית לפיה ההגנה על אינטרסים דתיים ואמונות דתיות אינה יכולה להצדיק, במצב הדברים הרגיל, הגבלה על חירותם של יחידים במרחב הציבורי** [ההדגשה שלי].¹⁷⁷

סעיפים 3 ו-4 בפקודת השירות המשותף מנוסחים אומנם ברוח תפיסה רב-תרבותית כשהם מדגישים שמדיניות השירות המשותף מושתת על תפיסת צבא העם, "לפיה משרתים בצה"ל חיילים בני כל המינים, הדתות והעדויות" (מתוך סעיף 3), וכי על המפקדים ליישם את הפקודה "תוך שמירה על כבודם ואמונתם של כלל החיילים" (מתוך סעיף 4). ואכן, באופן פורמלי הפקודה אינה מגינה על האינטרסים של הקבוצות השונות באמצעות הגבלת חירותם של חיילים אחרים. עם זאת, כפי שראינו בפרקים קודמים, בפועל, היעדר הוראות ברורות האוסרות על הדרה ואפליה מאפשר פרשנות מרחיבה של סעיפי הפקודה, שסופה פעמים רבות לפגוע בזכויותיהן של הנשים המשרתות, מתוך תפיסה שלפיה יש לכבד את החיילים הדתיים או מתוך רצון למנוע חיכוכים. באופן דומה, החלה של נורמות לבוש המתבססות על גדר צניעות, ככל שגדרות אלה נועדו לענות על צרכים דתיים, מהווה גם היא פגיעה בחירות כאמצעי להגנה על אינטרסים של קבוצות מיעוט. הוא הדין לגבי אירועים המתקיימים בהפרדה בשל אותם טעמים.

177 משרד המשפטים (לעיל הערה 166), עמ' 29.

מדינה יהודית דמוקרטית

מורכבות נוספות המיוחדת לסוגיית השירות המשותף נוגעת בהיותו של צה"ל צבאה של מדינת ישראל, המזהה עצמה כמדינה יהודית ודמוקרטית. בחסות זהות זו יהיה מי שיטען כי הגנה על זכויותיהם של החיילים הדתיים איננה מקרה שבו אנו מבקשים להגן על זכותה של קבוצת מיעוט לממש את אמונותיה וערכיה, אלא היא מהווה נדבך עמוק יותר של שימור ערכים שהמדינה עצמה הציבה כערכי ליבה בזהותה. לכן יש לשקלל לתוך המשוואה גם את האינטרס המיוחד של החברה כולה למימוש זהות זו.

ואומנם, כמו במקרים רבים אחרים, גם צה"ל נתון למתח האינהרנטי העולה כל אימת שנדרש איזון בין ערכים דמוקרטיים לערכים "יהודיים", מבלי לקבוע היררכיה ביניהם. יהיה אולי מי שיבקש לטעון כי ערכים אלה אינם מוציאים זה את זה, ואולם המציאות מלמדת כי לעיתים, ובמיוחד כאשר משעינים את הממד היהודי על אדנים דתיים, נדרשת הכרעה בין השניים. סוגיית שילוב נשים ביחידות מעורבות בצבא היא מקרה כזה של התנגשות. כך למשל, אי אפשר לקיים באופן מלא את עקרון השוויון הנגזר מהמחויבות לסולם הערכים הדמוקרטי, בד בבד עם קבלה של תפיסה דתית המבקשת לשוות לצבא נופך יהודי על בסיס עקרונות "והיה מחניך קדוש", הדורשים הפרדה מגדרית מלאה ואוסרים על שירות נשים באופן קטגורי.

ואולם, ראשית יש לשים לב כי הטענה שהמדינה הציבה ערכים יהודיים כערכי ליבה בזהותה מבקשת לשייך ערכים אלה למסגרת דתית דווקא. קריאה זו איננה מקובלת על כלל הקבוצות בחברה הישראלית, שחלקן טוענות כי קיימת פרשנות יהודית שאיננה דתית או פרשנות דתית ליברלית ומתונה יותר. אך נוסף על כך וחשוב מזה, כשם שזהותה היהודית של מדינת ישראל אינה הופכת אותה למדינת הלכה, כך העובדה שצה"ל הוא צבאה של מדינת ישראל אינה הופכת אותו לצבא דתי. ובדומה לאיסור על הדרת נשים במרחבים הציבוריים, למשל, כך מימוש זהותה היהודית של המדינה אינו יכול לבוא לידי ביטוי בהחלה כפויה של עקרונות דתיים המתנגשים עם עקרונות ליברליים בתוך הצבא.

לפיכך, טיעונים נגד שירות נשים המתבססים על שאיפה להתאים את הצבא לאתוס של "מחנה קדוש" אינם רלוונטיים לדיון. ואומנם, פקודת השירות המשותף, מעצם מהותה, שוללת רעיון זה ועימו את עקרון הדרת הנשים כמתחייב מתוכו.

תאוריות מוסריות

מסגרת נוספת שבה אפשר לקיים את הדיון היא זו הנשענת על עקרונות מוסריים. שתי תאוריות מרכזיות המבקשות לספק עקרונות מנחים לפתרון דילמות מוסריות הן התאוריה התועלתנית והתאוריה הדאונטולוגית.

תועלתנות

אחת המסגרות הנורמטיביות המוכרות לקביעת המעשה הרצוי היא התאוריה התועלתנית (Utilitarianism), שהיא גרסה של התאוריה התוצאתנית. על פי תאוריה זו, אשר אבותיה הם ג'ון סטיוארט מיל וג'רמי בנת'ם, עליי לפעול באופן הממקסם את התועלת הכללית (רווחה מצרפית) ולהביא למקסימום אושר למרב האנשים. עליי לנהוג על פי עיקרון זה ללא קשר לזהות הנהנים מפעולותיי וליחסם אליי. כך למשל, אם ראובן ושמעון זקוקים שניהם לתרופה, אבל ראובן זקוק לה יותר, עליי לתת לראובן את התרופה גם אם שמעון הוא במקרה חברי הטוב ביותר. זוהי האפשרות שתביא יותר תועלת לעולם, ולפיכך – אליה עליי לחתור.

צה"ל, בהיותו צבא עם, מחויב באופן מובנה לשיקולים שאינם שיקולי תועלת. בהחלט ייתכן שמההיבט התועלתני עדיף היה לצבא לו קבוצות מסוימות בחברה לא היו מתגייסות, או לו לא היה מקיים מערך כשרות. אולם פעמים רבות הדיון נערך במסגרת מושאלת, שבה מוחלף העיקרון הפילוסופי של מקסימום תועלת עבור מרב בני האדם בעיקרון של טובת המערכת.

תחת קורת גג תועלתנית שיקולים מספריים מקבלים כמובן משקל גבוה, והשאלה עם כמה בני אדם צפויה פעולה מסוימת להיטיב ובכמה היא צפויה לפגוע רלוונטית לתחשיב המשואה. עם זאת, גם עוצמת הפגיעה והתועלת הצפויה ממנה הן מדדים רלוונטיים שיש להביא בחשבון; כלומר ייתכן שעדיפה

פעולה הפוגעת פגיעה קלה במספר רב של בני אדם, על פני פעולה הפוגעת פגיעה אנושה באנשים בודדים. וכך למשל, שאלה רלוונטית לענייננו תהיה אם כל פגיעה זניחה בכשירות מבצעית מצדיקה פגיעה חמורה בשוויון.

סייג נוסף שיש להזכיר כאשר דנים בתאוריה התועלתנית הוא קיומה של תאוריית תועלתנות־כלל (rule utilitarianism). בניגוד לתועלתנות מעשה (act utilitarianism), שבמסגרתה אנו מבקשים לברר מהי הפעולה הממקסמת את התועלת עבור מקסימום בני האדם, על פי תועלתנות כלל עלינו להכריע מהם הכללים המשיאים את מרב התועלת עבור בני האדם.

וכך, גם אם למשל, בתחשיב תועלתני טהור, סגירת קורס טיס בפני נשים מגדילה את התועלת, ייתכן שעולם שבו נוהג כלל השוויון הוא עולם בעל תועלת כללית גבוהה יותר, ועל כן נכריע לטובת פתיחת קורס טיס לפני נשים.

טענה זו יפה לא רק לעניין תחשיב תוצאתני, אלא גם לפרקטיקה הנותנת עליונות לאינטרס אחד על פני האחר באופן חוזר ונשנה. על פי גרסה זו של הטענה, גם אם העדפת אינטרס X על פני אינטרס Y צודקת, כאשר היא נעשית שוב ושוב יש בה כדי לשחוק את האינטרס הנסוג באופן שבו הנזק המצטבר בשל שחיקת הערכים עולה על התועלת המיידית. טענה זו שימשה את השופטת שטרסברג־כהן בעניין אליס מילר, והיא התריעה בפסק הדין מפני האפשרות שערך השוויון ייוותר ככלי ריק מתוכן אם לא נהיה מוכנים לשלם מחיר סביר עבור מימושו.

לעיקרון זה חשיבות מכרעת לענייננו. תהליך עדכונה של פקודת השירות המשותף התקבע כאמור במידה רבה כמאבק בין שני צדדים המצויים בפער כוחות מובהק. במובן זה, לאור חלקם המשמעותי של החיילים הדתיים בצה"ל, ייתכן שתחשיב תועלתני טהור היה נוטה להעדפה ברורה של האינטרסים של קבוצה זו, גם במחיר פגיעה חמורה באינטרסים של החיילות המשרתות. אף שכפי שראינו בפרקים הקודמים, נוסחה האחרון של הפקודה אכן הולם את מרבית דרישותיהם של הרבנים, העובדה שבצה"ל השקיעו משאבים רבים בניסוחה של הפקודה ובהבהרה שהצבא מחויב לשירות מכבד עבור כלל החיילות והחיילים מלמדת שאין הוא נוקט גישה כזו.

בתוך כך, היחס המועדף שלו זכו נציגי החיילים הדתיים, למשל במספר הפגישות שקוימו עימם במטכ"ל, וכן התבטאויות שונות של מפקדים בכירים שנדמה כי נועדו להרגיע רבנים בציונות הדתית, מלמדים כי פער הכוחות בין הצדדים עודו ניכר.

דאונטולוגיה

פעמים רבות נתפסת התאוריה התועלתנית כעומדת בניגוד לתאוריה הדאונטולוגית, המיוחסת בעיקר לפילוסוף עמנואל קאנט, ואשר בבסיסה עומד העיקרון כי יש דברים שאסור שיעשו, תהא התועלת אשר תצמח מהם אשר תהא. האיסורים המעוגנים תחת תאוריה זו מכונים איסורים דאונטולוגיים. דוגמה בולטת לאיסורים כאלה היא האיסור על עינויים, שנתפסים כאסורים באופן מוחלט ללא קשר לתועלת העשויה לצמוח מהם.

ולענייננו – אם המסגרת שהדיון נערך בה היא המסגרת הדאונטולוגית, כי אז יש להכריע אם האיסור על פגיעה בזכויות הרלוונטיות הוא מסוג האיסורים הדאונטולוגיים, כלומר כזה שבכל מקרה אין להפר.

כאמור, הזכויות המאוימות בסוגיית השירות המשותף נגזרות מהזכות לכבוד. זכות זו נתפסת כזכות בסיסית שהפרתה דורשת הצדקה חזקה במיוחד, והיא אומנם מעוגנת בישראל, כידוע, בחוק יסוד. עם זאת, האיסור על פגיעה בכבוד האדם, על אף חומרתו, אינו איסור מוחלט שלעולם אסור להפר, והוא מתכופף לעיתים בפני טעמים חזקים בכפוף לסייגים ולמידתיות. זאת ועוד – היות שמשני צידי המשוואה עומדות זכויות הנגזרות מהזכות לכבוד, אין מדובר באיזון שבו ערך אחד עומד מול ערך אחר מוחלט המביס אותו ללא תלות בשיקולים ובנסיבות הסובבות.

באשר לאיסור על הפליה, הרלוונטי לענייננו, משה כהן־אליה טוען במאמרו כי "בפסיקת בית המשפט העליון בעשרים וחמש השנים האחרונות, ניתן להבחין בשינוי בתפיסה של עקרון איסור ההפליה בנוגע לקבוצות מוחלשות – מעבר מעיקרון האוסר כוונות מפלות לעיקרון האוסר תוצאות מפלות". שינוי זה ברטוריקת ההנמקה, מסביר כהן אליה, מרמז על מעבר מ"תפיסה דאונטולוגית

של עקרון איסור ההפליה, המטילה איסורים קטיגוריים על כוונות מפלות, לתפיסה הבוחנת את התוצאות המפלות בפועל"¹⁷⁸.

עם זאת, לעיקרון הדאונטולוגי שלפיו יש לשפוט מעשים לא לפי התועלת המופקת מתוצאותיהם יש מקום מרכזי בסוגיית השירות המשותף, כפי שהסקנו כבר בסעיף הקודם. הדבר נכון הן באשר לסוגיה בכללותה, והן באשר למענה פרטיקולרי לבעיות ואתגרים בשטח. במישור הכללי, ראוי כי מדיניות השירות המשותף תעוגן מתוך הכרה בחומרת האיסור להפלות. באופן דומה, גם כאשר מפקדים נדרשים לפתרון סוגיה הקשורה בשירות המשותף, עליהם לפעול מתוך מחויבות מהותית למניעת הפליה, גם כאשר הדבר כרוך בהשקעת משאבים מסוגים שונים. בעניין זה, הסרת הסעיף היחיד בפקודה המקדם איסור הפליה (סעיף 3 בנוסח המקורי, המנחה את המפקדים ליישם את הפקודה ככל האפשר שלא בדרך של הפרדה) מלמדת כי הכרה זו עדיין איננה מושרשת דייה בצה"ל. ואומנם, המקרים שבהם דנו בפרקים קודמים מצביעים על היעדר הפנמה של הדרה והפליה כפגיעות חמורות בכבוד האדם, ועל העדפה ברורה לפתרון טכני של הבעיה.

זכויות אדם

אף שאופייה של הסוגיה הוא בעל מאפיינים קבוצתיים (נשים מול גברים, דתיים מול חילונים, שמרנים מול ליבראליים), מסגרת טבעית נוספת לדון בה היא זו השמה במרכזה את זכויות האדם. מסגרת כזו מבקשת לבחון בכל מקרה אם נפגעה זכותו של האדם כאדם, ולא דווקא כחלק מקולקטיב. לעיתים אי אפשר להפריד בין הפגיעות, כמובן, למשל כאשר במסגרת ענישה קולקטיבית נפגעות זכויותיו של כל פרט בקולקטיב הנענש; או מנגד, כאשר מבקשים להגן על זכותו של קולקטיב לתרבות בהתבסס על זכותו של כל פרט בקולקטיב למימוש זהותו האישית והתרבותית. אך למרות הזיקה בין המסגרות, ואף

178 משה כהן-אליה, "על היסוד הנפשי שבבסיס איסור ההפליה בפסיקה בית המשפט העליון: כוונה? תוצאה? אדישות?", *משפט וממשל* יז (השע"ו): 147-190, בעמ' 148-149.

שאפשר לראות את האחת נשענת על השנייה, הדיון בהקשר של זכויות האדם מתמקד באדם ובזכויותיו ולא בזכויות הקולקטיב.

מפרספקטיבה כזו, העקרונות הנורמטיביים בסוגיית השירות המשותף אמורים לוודא את האיזון הנכון בין הגנה על זכויותיהם השונות של הפרטים המשרתים.

כידוע, מן ההיבט המשפטי, הן הזכות לשוויון והן הזכות לחופש הדת אינן מוגנות בישראל במפורש בחוק יסוד. אולם יש משפטנים – ובראשם אהרון ברק – המבקשים לראות זכויות אלה כנגזרות מהזכות לכבוד.¹⁷⁹

ואומנם, הזכות לשוויון נתפסת כזכות בסיס אשר פגיעה בה מהווה פגיעה בכבוד האדם. דברים אלה מוסברים אף הם בהרחבה בדוח הצוות המשרדי של משרד המשפטים לבחינת תופעת הדרת הנשים במרחב הציבורי:

הזכות החוקתית לשוויון היא מאבני היסוד של שיטתנו המשפטית. אין כל עוררין בדבר מעמדה ועצמתה כזכות חוקתיות עליונה, עוד בטרם נחקק חוק יסוד: כבוד האדם וחירותו. השוויון, כמבטא הכרה עמוקה בשלמותו האנושית והמוסרית של כל אדם באשר הוא אדם ללא כל קשר לשיכוו הקבוצתי או לתכונותיו האחרות, היה מאז היווסדה של מדינת ישראל לאחד מערכיה המכוננים.¹⁸⁰

אך כידוע, גם בזכות לשוויון אפשר לפגוע. מן ההיבט המשפטי פגיעה כזו מותרת במסגרת פסקת ההגבלה, בחוק יסוד: כבוד האדם וחירותו, שלפיה "אין פוגעים בזכויות שלפי חוק יסוד זה אלא בחוק ההולם את ערכיה של מדינת ישראל, שנועד לתכלית ראויה, ובמידה שאינה עולה על הנדרש, או לפי חוק כאמור מכוח הסמכה מפורשת בו".

179 על תפיסת הזכות לחופש דת כנגזרת מהזכות לכבוד ראו למשל אצל אביחי דורפמן, חופש הדת והחופש מדת בראי הרעיון הדמוקרטי, ירושלים: המכון הישראלי לדמוקרטיה, 2015, עמ' 16 וההפניות שם.

180 משרד המשפטים (לעיל הערה 166), עמ' 13.

בשאלת התכלית הראויה בסוגיה שלפנינו דנו מעלה: תכלית כזו יכולה להיות הגנה על זכויותיהן התרבותיות של קבוצות מיעוט, הגנה על זכויות יסוד מתחרות, אינטרסים ציבוריים או שיקולי תועלת אחרים. אך גם בהתקיימה של תכלית ראויה, וגם בהנחה שהפגיעה בזכויות נעשית מכוח הסמכה מפורש, שאלת המידתיות בעינה עומדת.

כאמור בפתח פרק זה, בהיעדר ערכים קבועים לזכויות ולאינטרסים המתנגשים הדרך לחשב מהי פגיעה מידתית עוברת דרך קביעת עקרונות יסוד שיש להביא בחשבון כל אימת שאיזון כזה מתבקש.

אך בטרם אמנה עקרונות כאלה, אני מציעה לבסס מתודה כללית המבחינה בין פגיעה בכבוד למה שאכנה כאן "כפיית התחשבות". כך למשל, מניעה מנשים להיכנס למתחם שנמצאים בו גברים פוגעת בזכויותיהן (לשוויון, לכבוד), אולם הוראה למפקדים לאפשר לחיילים דתיים להתפלל בבוקר היא כפיית התחשבות. במקרה הראשון אנו פוגעים בנשים המודרות ממש, ואילו במקרה השני לא מתקיימת פגיעה, אבל אנו כופים על המפקדים להתחשב בחייליהם הדתיים (נניח בשלב זה כי האפשרות להתפלל אינה כרוכה בהטלת משימות נוספת על החיילים שאינם מתפללים).

חשוב להדגיש כי אין בעצם ההבחנה כדי ללמד על לגיטימיות גורפת של כל כפיית התחשבות. כפייה מטבעה כרוכה כאמור פעמים רבות בפגיעה אף היא, וגם אותה צריך להחיל בכפוף לסייגים המתאימים. ואומנם, פעמים החלוקה איננה מובהקת, ודרישות המנוסחות בצורת בקשה להתחשבות הן למעשה פגיעה בכבוד. דוגמה כזו היא למשל בקשה מחיילת ששובצה להדרכה לפנות את מקומה לטובת מדריך גבר, מחשש לחוסר צניעות שיפגע בחיילים דתיים. אף שבקשה זו מקורה בהתחשבות, כפי שהובהר מעלה, היא עשויה להיות פוגענית עבור החיילת. לעיתים גם כפיית התחשבות עולה כדי פגיעה מסוימת: החלת מזון כשר על כלל בסיסי צה"ל, למשל, אף שאיננה פוגעת בזכויות יסוד של שום חייל, עשויה להיתפס כפוגעת פגיעה מסוימת בחיילים שאינם שומרים כשרות, כיוון שהיא מצמצמת את היצע המאכלים הזמינים להם וכופה עליהם מגבלות דתיות שאינם רואים עצמם מחויבים אליהן.

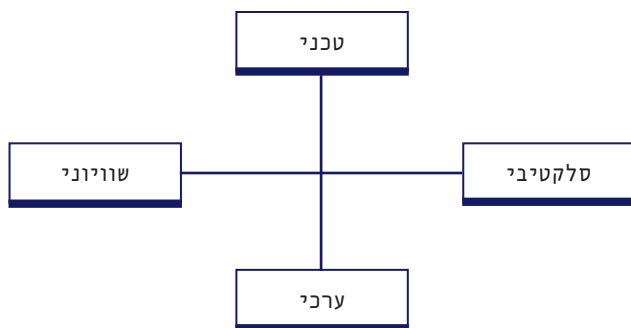
עם זאת, טענתי היא כי בין המקרים קיים שוני מהותי וכי אין דין פגיעה בכבוד האדם כדין פגיעה בזכויות אחרות. לכן ההבחנה בין סוגי ההגבלות חשובה כאשר שוקלים שיקולי מידתיות, והיא חשובה במיוחד על רקע שיח ההדתה שבו נכנסות תחת אותה קורת גג טענות משני המינים. מבחן אפשרי שאני מציעה כדי לבחון אם מדובר בפגיעה או בכפיית התחשבות הוא "מבחן היקף המגבלה" – על פי מבחן זה, כאשר הפגיעה מוחלת באופן מפלה ואיננה חלה על כלל המעורבים עצם האפליה מהווה פגיעה בכבוד, ולכן היא שונה ממצב שבו המחיר נגבה מכולם באופן שוויוני, כמו למשל במקרה של הכשרת כלל המטבחים בצבא. תיתכן כמובן פגיעה גם כאשר המחיר נגבה באופן שוויוני, למשל כאשר הצבא מחיל נורמה מוחמרת על כלל החיילים (כמו בגדי ספורט המעוצבים בהתאם לדרישות צניעות באופן שבא על חשבון נוחותם), אך הסיכון לפגיעה בכבוד האדם במקרים כאלה בוודאי נמוך מזה המתקיים במקרים של החלה סלקטיבית ומפלה.

התייחסות פקודת השירות המשותף לנקודה זו היא במובן מסוים דואלית. בסעיף הלבוש יש אומנם אמירה גורפת והפניה אחידה לכללי לבישת המדים, אך הפקודה עושה שימוש במונח "לבוש חושפני", שאינו מוגדר דיו, ויתרה מזו – אף שאינו משויך באופן בלעדי למגדר אחד, הפרשנות החברתית המקובלת שלו מייחסת אותו לנשים.

המבחן השני שאני מציעה כדי להבדיל בין פגיעה לבין כפיית התחשבות הוא "מבחן הפגיעה בערך". על פי מבחן זה, כאשר המחיר הנגבה פוגע בערך המוחזק על ידי מי מהנפגעים, ובעיקר בערך מכונן זהות, מדובר במקרה של פגיעה, ואילו דרישה להתחשבות תבוא לידי ביטוי לרוב בפגיעה "טכנית" – למשל בתנאי החיים. למשל, דרישה להפרדה מגדרית בזמן הרצאות עשויה להיות פגיעה בערך גם כשהיא מוחלת באופן שוויוני על כלל המשרתים, משום שהפרדה כזו נתפסת כפוגענית עבור מי שרואה בהפרדה הדרה. לעומת זאת, הכשרת כלל המטבחים בצה"ל, גם אם גובה מחיר, איננה פוגעת בערכיו של שום חייל. אני מתעלמת בשלב זה מטענה אפשרית שלפיה כל כפייה להתחשבות היא פגיעה בערך. כמו במבחן הקודם, גם החלוקה המוצעת במבחן זה איננה דיכוטומית וייתכנו מקרים שבהם פגיעה טכנית תוכל להתפרש כפגיעה ערכית. כך למשל החלת קוד לבוש צנוע היא אומנם מגבלה טכנית, אך יש שיראו בכפייה מסוג זה החלת נורמות שמרניות המנוגדות לערכים ליברליים.

**מבחנים המשמשים להבחנה
בין פגיעה לבין כפיית החשבות**

על פי מטריצה זו, אם כן, ככל שהפגיעה בזכות נמצאת קרוב יותר לאזור הערכי (ופחות לטכני), כך היא חמורה יותר. הוא הדין לגבי פגיעה הנמצאת בטווח האכיפה הסלקטיבית (לעומת שוויונית).

**ניתוח ההתמודדות של צה"ל
עם אתגרי השירות המשותף
לאור העקרונות השונים**

כשמנתחים את האופן שבו צה"ל התמודד עד היום עם אתגרי השירות המשותף, ניתן לראות כי בכל האמור לציר השוויון הלכה והשתרשה ההבנה שהחלה לא שוויונית של המגבלות הדתיות הנובעות מהשירות המשותף היא פגיעה פסולה בערך השוויון, לפחות בכל האמור לנהלים הפורמליים כמו אלה המעוגנים בפקודה – למשל בקביעת כללי לבוש והפרדה החלים על כלל החיילים. ובכל זאת, בשטח עוד נשמעות תלונות על כי דרישות מסוג זה מופנות בפועל לנשים בלבד (מקרה החולצות הלבנות למשל). דרישות כאלה מנוגדות לפקודה ואינן תואמות את ההנחיות הרשמיות של צה"ל, והן ממחישות פעם נוספת את הפער בין ניסוחה של הפקודה ליישומה בשטח.

אולם מדיניות שוויונית לבדה, הגם שהיא צעד חשוב, יכולה אף היא לעלות כדי פגיעה בכבוד כאשר היא עומדת בסתירה לערכי היסוד של החיילים שעליהם היא חלה, באופן הפוגע בזהותם או ביושרתם. לכן, בהתאם למטריצה המוצעת, יש להביא בחשבון את שני צירי המשוואה יחדיו. אני סבורה כי אכן, אחת החולשות העיקריות באופן שבו צה"ל מקיים את השירות המשותף מצויה במישור הזה. אף שהדבר אינו נאמר מפורשות ואינו מעוגן באופן רשמי בפקודה, בפועל צה"ל – בדומה לתפיסה המסורתית – תופס ערכים דתיים כערכי יסוד ולכן מעניק להם יתרון, ואינו תופס ערכים ליברליים כמו שוויון ככאלה המכוננים זהות באופן דומה. העדפה זו מנוגדת לתהליכים העוברים על החברה הליברלית, אשר דורשת יותר ויותר להכיר בערכיה ככאלה המעצבים את זהותה. הדבר בא לידי ביטוי למשל בסירוב להשתתף בכנסים המדירים נשים או בפעילות אחרת שיש בה פגיעה או אפליה מגדרית, לתפיסת המסרבים. סירוב כזה נובע לא רק מרצון ליצור שינוי, אלא מהעיקרון שלפיו השתתפות באירועים כאלה אינה עולה בקנה אחד עם הערכים שאליהם הם מחויבים. כמו בנושא ההחלה הסלקטיבית, גם כאן עיקר הבעיה הוא ביישום הפקודה בשטח, ואולם בעניין זה גם נוסחה של הפקודה הוא בבחינת רוח גבית לחוסר האיזון שבין ערכים דתיים לערכים אחרים. הסעיפים הרבים המונים את אפשרויותיו של החייל הדתי וחוסר אזכור מפורש של החובה להימנע מהדרה ומאפליה הם דוגמה לכך.

עקרונות יסוד

אם כן, לסיכום, אפשר למנות חמישה עקרונות יסוד שיש להביא בחשבון כאשר נדרש לאזן בין הזכויות והאינטרסים המתנגשים בסוגיית השירות המשותף:

(1) הימנעות מפגיעה בערכי יסוד

ככלל, דרישה להימנע מפגיעה ברגשות היא דרישה אמורפית הנתונה לפרשנות סובייקטיבית רחבה. מכל מקום, הטעם להגנה על פגיעה ברגשות דתיים אינו חזק יותר מהטעם להגנה על פגיעה ברגשות מצפוניים אחרים. יש לראות בערכים ליברליים ערכים מכונני זהות באותו אופן שערכים דתיים הם כאלה.

(2) רב־תרבותיות

נשים אינן "פלח אוכלוסייה" ודת ומגדר אינן קטגוריות מתחרות. נשים הן היום כ־50% מהאוכלוסייה, ואינן קבוצת מיעוט שיש לשקול את האינטרסים המיוחדים לה אל מול האינטרסים של קבוצות מיעוט אחרות.

(3) תועלתנות אינה חזות הכול

שיקולים פרגמטיים הם בוודאי בעלי משקל בתחשיב הנורמטיבי, אולם צה"ל מחויב לעקרונות ערכיים, ובהם עקרון השוויון, גם אם מחויבות זו גובה לעיתים מחיר.

(4) הבחנה בין פגיעה בכבוד לדרישה להתחשבות

כאשר נדרש לאזן בין אינטרסים סותרים שכולם ראויים להגנה יש להבחין בין פגיעה המהווה פגיעה בכבוד, לכזו הדורשת התחשבות שאינה עולה כדי פגיעה בכבוד האדם, גם אם בצידה מחיר.

(5) מדיניות שוויונית

מדיניות המוחלטת באופן מפלה מהווה כשלעצמה פגיעה בכבוד.

מסקנות והמלצות לאור עקרונות היסוד

צה"ל מתמודד מיומו הראשון עם הצורך לאפשר לחייליו הדתיים שירות מכבד שאינו פוגע במחויבויותיהם ההלכתיות. זוהי הסיבה המרכזית להקמתה של הרבנות הצבאית, שהוקמה בראש ובראשונה על מנת לתת מענה לצרכים אלה. ואולם, בעת האחרונה התחדד אתגר זה ביתר שאת לנוכח הרחבת שירות הנשים גם ליחידות לוחמות. אחת ההשלכות הברורות של הרחבת שירות הנשים היא הרחבת הפעילויות המשותפות לחיילים גברים ולחיילות נשים, והיא עשויה לערום קשיים לפני החייל הדתי או החיילת הדתייה, שאורח חייהם מחייבם להימנע ממגע ואף משהייה משותפת עם בני המין השני.

לפני הצבא עמדו שני פתרונות עקרוניים אפשריים:

(1) יצירת יחידות הומוגניות מבחינה מגדרית שאליהן יישלחו כל חייל דתי או חיילת דתייה שירצו בכך.

(2) הקפדה על כללים שיאפשרו לחיילים הדתיים לשרת גם ביחידות המעורבות. נוסחה האחרון של פקודת השירות המשותף משלב למעשה את שני הפתרונות הללו גם יחד: הוא מאפשר לכל חייל דתי (לרבות אנשי קבע) לבקש להשתבץ ביחידה מגדרית הומוגנית, אך מגדיר גם כללי שירות משותף ביחידות המעורבות ובבסיסי צה"ל.

למרות הביקורת על הפקודה מצד הצדדים השונים שהיו שותפים לניסוחה, ככלל נראה כי נוסח הפקודה משקף איזון סביר בין האינטרסים השונים המתנגשים בסוגיה זו, להוציא כמה חריגים שאיתייחס אליהם בהמשך פרק זה.

ואולם, כפי שהמציאות חזרה והוכיחה, וכפי שעולה גם משיחות עם נציגי הצדדים לאחר עדכונה הסופי של הפקודה, אין די בניסוח תאורטי של כללים על מנת להבטיח קיום ראוי של השירות המשותף בפועל. בלא הכוונה ברורה לגבי האופן שבו יש ליישם את הפקודה בשטח הלכה למעשה – אותם הקשיים שהולידו מלכתחילה את הצורך בניסוחה צפויים לשוב ולעלות תדיר.

פרט לכך, סוגיית השירות המשותף היא מקרה בוחן של הדילמות הכרוכות במודל צבא העם ושל המחלוקות הערכיות המגיעות לפתחו של הצבא בחסות מודל זה. ואומנם, ההתחקות אחרי תהליך עדכון הפקודה האירה פעם נוספת

את המורכבות שבניהול שיח בין הצבא לחברה האזרחית, ואת החשיבות של הסדרת המסגרת הארגונית שבה יש לדון באותם המקרים שבהם נוצר מתח בין ערכים שונים או בין קבוצות שונות.

לפיכך, פרק זה של המחקר יכלול שני חלקים: בחלקו הראשון יוצעו המלצות ומסקנות מערכתיות ארגוניות, ואילו בחלקו השני יינתנו המלצות קונקרטיות בהתאם למסקנות.

המלצות ומסקנות מערכתיות ארגוניות

הקשר עם ארגונים אזרחיים

עדכון פקודת השירות המשותף הוא דוגמה לתהליך שנערך בדיאלוג בין צה"ל לנציגי החברה האזרחית. בתהליך זה בלט המספר החריג של פגישות שנערכו במשרדי המטכ"ל עם נציגי הצדדים השונים בדיון, ולעתים דיון רדף דיון – צד אחד יוצא ממשרדי המטכ"ל וצד אחר נכנס. המעורבות של ארגוני החברה האזרחית בתהליך זה הייתה בעייתית מכמה טעמים:

הארגונים הופכים לשחקנים ראשיים במקום המטכ"ל
ככלל, אף שיש צורך ברור לקיים דיאלוג עם החברה הישראלית, ובכלל זה עם ארגונים אזרחיים, מצב שבו מתקיימת מעין "עלייה לרגל" למשרדי המטכ"ל, של נציגים הבאים עם סל דרישותיהם אל נציגי המטכ"ל שמשמשים כבוררים בין הצדדים, אינו תקין. פרקטיקה כזו, שנחשפה לעיני הציבור והמשרתים בצבא, מעודדת את החיילים והחיילות לפנות לגורמים חיצוניים במקום לגורם הצבאי הרלוונטי כל אימת שמתעוררת בעיה, מתוך תקווה כי כך יופעל לחץ אפקטיבי יותר על הצבא.

חוסר איזון בין הצדדים והפעלת לחצים על הצבא
תהליך כזה מעלה חשש שבעל השררה הוא בעל הדעה, ומופעל בו לחץ לא ראוי על הצבא ועל הרמטכ"ל באופן כמעט אישי, כמכריע בין צדדים שונים אשר מחויבותו אליהם שווה. כל הכרעה נתפסת כ"בחירה" של הצבא ושל

העומדים בראשו באחד הצדדים, והצד השני מרגיש שננטש בידי מי שאמור לדאוג לטובתו. אף שלעיתים בעל הסמכות הוא מוקד לגיטימי למאמצי השפעה מצד שחקנים בזירה, במודל כזה של הפעלת לחצים באים לידי ביטוי פערי הכוחות בין הצדדים, והאינטרס של הצבא "לרצות" את הצד הדתי גדול בהרבה מהאינטרס שלו לרצות את נציגות החיילות. מאחר שפערים אלה נובעים בין היתר מהאפליה המסורתית שבגינה נשים הן עדיין מיעוט בקרב נושאי התפקידים המרכזיים בצבא, יש פסול מובנה במנגנון שכזה. כפי שהראיתי בגוף המחקר, חשש זה נתמך בידי נתונים שהתקבלו מדובר צה"ל באשר לפגישות שקיימו נציגי המטכ"ל עם הגורמים השונים בעניין פקודת השירות המשותף. על פי הנתונים קיים פער משמעותי בין מספר הפגישות שנערכו עם נציגים דתיים למספר הפגישות שנערכו עם נציגות ארגוני הנשים.

בעיית הייצוג: הפער בין החיילים והחיילות בשטח למי שמתיימר לייצג אותם

בעיה נוספת המתעוררת כאשר מי שמתווה את מסגרת הדיון הם ארגונים אזרחיים היא הפער שעשוי להתקיים בין הצגת הדברים על ידי נציגי הארגונים לבין האופן שבו הם באים לידי ביטוי בשטח. פעמים רבות הצבא אינו ער למורכבויות ולהבחנות הפנים-מגזריות, ואינו יכול לגשר על הפער בין נציגי הארגונים לחיילים שהם אמורים לייצג. כך בענייננו – בתהליכי העדכון של פקודת השירות המשותף השתתפו רבנים שונים בציונות הדתית, רובם רבנים במכינות קדם-צבאיות, בישיבות הסדר ובישיבות מרכזיות במגזר. מטבע הדברים רבנים אלו מציגים את המגבלות ההלכתיות על הצד המחמיר שלהן, אולם עובדה קיימת היא שחיילים (דתיים) שונים נוהגים בדרגות חומרה שונות. שאלה עקרונית היא מי הם למעשה "הלקוחות" שמולם הצבא מתנהל: האם אלו הם הרבנים הנתפסים כנציגיהם של החיילים הדתיים, או שמא על הצבא לברר מהן הדרישות שעולות בפועל מהשטח ואם אומנם דרישות הרבנים מייצגות נאמנה את צורכי החיילים המשרתים. כך למשל, יש מבין החיילים הדתיים מי שנמנע לחלוטין משהות משותפת עם אישה (איסור ייחוד) או משמיעת שירת נשים, יש מי שמקפיד להימנע רק ממגע גופני, ויש גם מי שמקל עוד יותר.¹⁸¹

181 על כך אפשר ללמוד בין היתר גם מדבריה של מנהלת תחום הדרת נשים בשדולת הנשים בישראל, אלינור דוידוב, בתגובה לאירוע שבו התבקשו לוחמות גדוד קרקל לעזוב

זאת ועוד – היות שאנשי המטכ"ל המשתתפים בדיונים לרוב אינם בקיאים בניואנסים פנים-מגזריים ואין בידם לעמוד על ההבחנות בין זרמים שונים במגזר ועל משמעויותיהן בשטח, הם תופסים את טענות הרבנים כמשקפות את מצוקותיהם של כלל החיילים הדתיים, וכך עשויה להתקבל תמונת מצב מעוותת של היקף התופעה והמצוקה בשטח.¹⁸²

ואכן, ממחקר זה עולה כאמור שמרבית התלונות אינן מוגשות לגופים השונים בתוך הצבא, אלא מופנות לגורמים אזרחיים: מצד החיילים הדתיים – אל "רבני הבית", ומצד החיילות – אל ארגוני נשים שונים או אל הפורום החילוני.

לנוכח מסקנות אלה, המלצתי היא לעגן פרוצדורה שבה ככלל, גופים אזרחיים פועלים באמצעות היחידות הצבאיות ובשיתוף פעולה עימן.

דוגמה למודל כזה היא התוכנית "משרתות באמונה" לליווי חיילות דתיות שמפעיל ארגון אלומה. זהו גוף אזרחי הפועל בשיתוף פעולה מלא עם הצבא. תוכניות הליווי נכתבות בשיתוף היחידות הרלוונטיות, כמו אכ"א, הרבנות הצבאית והיוה"ם, והקשר עם הצבא מתבטא אף בהקצאת חיילות המושאלות לארגון או משרתות ביחידות השונות מטעמו. מודל כזה מאפשר תיווך מבוקר בין צה"ל לחברה האזרחית על בסיס אינטרס משותף ואמון הדדי. מצד המשרתות הדתיות – קיימת כתובת לגיטימית המכירה את צורכיהן הייחודיים ויש לה יכולת ארגונית לטפל בהם, ואילו מצד צה"ל – הטיפול מתכנס למערכת תחומה ומוכרת המתכללת את ההיבטים השונים שלו, ואשר בקיאה במורכבויות ובהיבטים החברתיים והאחרים של המגזר שעליו היא אמונה.

בריכת שחייה במהלך נופש, בשל הימצאותם של חיילים דתיים במתחם: "המקרה מדגים היטב את שתי הטענות המרכזיות שלנו. הראשונה היא שצה"ל שם במרכז את החייל הדתי על חשבון המרחב הפיזי, ועל חשבון זכויותיהן של החיילות. השנייה היא שרוב החיילים הדתיים כלל לא מזהים עם הדרישות הקיצוניות של הרבנים, ולראיה – ברגע שהחיילות קיבלו את הפקודה ההזויה לצאת מן הבריכה, יצאו גם החיילים הדתיים ואף אחד לא נהנה משעת החופש החשובה הזאת"; מצוטט אצל אלון (לעיל הערה 2).

182 בפרק "פקודת השירות המשותף: מבט מהשטח" מוצגים נחונים שהתקבלו מדובר צה"ל המעידים על פניות בודדות בלבד לגורמים המוסמכים בדבר תלונות על רקע דתי או מגדרי, אף ש"רבני הבית" והארגונים האזרחיים מדווחים על תלונות רבות בעניינים אלה.

עם זאת יובהר כי אין בהמלצה זו כדי לשלול את יכולתה של החברה האזרחית לייצג חיילים מול גורמי הצבא. במקרים שבהם מובאים לידיעת ארגוני החברה האזרחית או גורמים אזרחיים אחרים מקרי עוול ותלונות הנוגעות לשירות המשותף, זכותם וחובתם לפעול מול הגופים הרלוונטיים לטיפול בנושא בצה"ל.

סטנדרט הלכתי

בניסוחה הסופי של פקודת השירות המשותף התחייב הצבא לאפשר לחיילים המעוניינים בכך הימנעות מנורמות שבחברה הישראלית הכללית, וממילא גם בצבא, נחשבות עניין טבעי ומובן מאליו – כמו שהייה משותפת של גבר ביחידות עם אישה או ראיית אישה בלבוש חשוף, כפי שקורה לחיילים בכל יום כשהם הולכים ברחוב הישראלי. אם כן, יש לשאול אם ראוי שצה"ל יאמץ נורמה הלכתית חמורה יותר מזו הנוהגת ברובה של החברה הדתית, בעיקר משום שכלל שנורמה זו חמורה יותר כך המחיר שהיא גובה מהנשים המשרתות גבוה יותר, ובהתחשב בכך שבצה"ל קיים כבר מסלול שירות חרדי שבו מעוגנים ומוקפדים כללי צניעות חמורים.

כמו כן, האופן שבו המצב מוסדר היום, כאשר קיימת מערכת כללים אחרת למשרתים החרדים ומערכת כללים אחרת למשרתים דתיים ביחידות הכלל-צה"ליות, יוצר מצב שיכול להתפרש כאפליה על רקע דת. כך למשל, בחודש יוני 2019 התלוננו חיילים על אפליה מסוג זה, כאשר בעצרת של חטיבת גבעתי הורשו חלק מהחיילים לעזוב את האירוע בשל שירת נשים, ואילו חלקם הונחו להישאר. על פי חלק מהנוכחים באירוע ועל פי הודעת דובר צה"ל, החיילים החרדים המשרתים בכפוף לנוהלי חרדים בצה"ל הורשו שלא להשתתף וחיילים אחרים נדרשו להישאר בהתאם לכללי השירות המשותף. אולם על פי עדות של אחד המשתתפים באירוע שפורסמה ברשת, המצב היה דווקא הפוך – לחיילים החרדים ניתן אישור להשתתף באירוע היות שהנשים לא שרו מול הקהל אלא שירתן הוקלטה מראש והושמעה באירוע, ואילו חלק מחיילי ההסדר ביקשו לצאת בשל הוראת ראשי הישיבות שלהם. גם בלא להכריע בין הגרסאות, המקרה מלמד שוב על הבעייתיות שבקביעת סטנדרט הלכתי הכפוף גם להוראות רבנים חיצוניים, הניתנות לעיתים ב"שלט רחוק".

יש אפוא לקבוע סטנדרט הלכתי שיאפשר לכלל החיילים שירות שאינו פוגעני, אך עם זאת ייתן מענה לצרכים האמיתיים העולים מהשטח. על צה"ל להגדיר מרחבים שבהם הוא מאפשר לחיילים לנהוג על פי נורמה הלכתית מקובלת (למשל הפרדה במגורים), אולם יש להימנע מהרחבה זוחלת של החלת הפרדה על מרחבים שבהם להפרדה אין הכרח הלכתי (לדוגמה חדר האוכל).

המלצות קונקרטיות

(1) הפקודה

כאמור, באופן כללי, הפקודה בנוסח הנוכחי שלה ראויה: היא מציגה איזון סביר בין המחויבות לאפשר שירות מכבד לכלל החיילים לבין המחויבות לשוויון, וכן מתחשבת במחויבות המיוחדת של צה"ל כלפי חייליו לאור העובדה שהגיוס לצבא הוא חובה הקבועה בחוק.

עם זאת יש לשים לב לכמה נקודות לגבי הפקודה:

א. היעדר הנחיה מפורשת האוסרת הדרת חיילות או אפלייתן באירועים מעורבים או בהדרכות מעורבות שבהם נוכחים חיילים דתיים

על פי סעיפים 16-19 בפקודה, במקרים של הדרכה הכרוכה בחשש למגע, ייחוד או לבוש חשוף, חייל דתי זכאי להדרכה במסגרת מגדרית או מידי מדריך בן מינו. אם אי-אפשר לשבצו להדרכה כזו, יימנע החייל הדתי מן הפעילות. גם באשר לפעילות הווי משותפת, על פי סעיף 27 לפקודה, חייל שהפעילות המשותפת אינה עולה בקנה אחד עם אמונתו, ערכיו או אורח חייו, זכאי לבקש להשתחרר ממנה ועל המפקד לשחררו. במובן זה רוח הפקודה היא כי מי שהפעילות מהווה עבורו בעיה יהיה זה שיימנע ממנה; כלומר החייל הדתי ולא החיילת. עם זאת, דרושה אמירה ברורה שלפיה לא יודרו חיילות מפעילות בגין השתתפות חיילים דתיים. הצורך בהבהרה זו שב ועלה בעקבות דיווחים על אירועים שבהם חיילות התבקשו לעזוב מתחמים בגין נסיבות שכאלה. כמפורט במחקר זה, ראש אכ"א האלוף מוטי אלמוז אומנם הוציא איגרת הבהרה לאחר פרסום מקרה מסוג זה,

אולם ההבהרה הדגישה את האיסור לתת פרשנות מחמירה או מקילה לפקודה, בלא לקבוע מפורשות כי הדרת נשים או אפלייתן בניסבות כאלה אסורה.

ב. היעדרה של יחידת היוה"ל"ם מסעיף האחריות בפקודה

על פי נוסח הפקודה כיום, האחריות לקביעת מדיניות השירות המשותף נתונה כיום בידי ראש אכ"א, ורח"ט תומכ"א ממונה על יישומה (סעיפים 48-49 בפקודה). לפי סעיף 55, קצין פניות הציבור הוא הגורם המטפל בפניות של גורמים אזרחיים או צבאיים בנושא השירות המשותף, ובסוגיות הלכתיות הנוגעות לשירות זה תטפל הרבנות הצבאית. הרציונל של הפקדת האחריות בידי גורמי אכ"א הוא שבשל רגישות הנושא נדרש גורם "ניטרלי" שאינו מזהה דווקא עם אחד הצדדים. אולם כיוון שחלק מסמכויות הטיפול בנושא נתונות בידי הרבנות, היעדרותה של יחידת היוה"ל"ם יוצרת ממילא חוסר איזון. לכן, מומלץ להוסיף סעיף מקביל לסעיף 56, ולפיו: "בסוגיות מגדריות הנוגעות לשירות המשותף תטפל יחידת היוה"ל"ם, בתיאום עם הגורמים האמונים על יישום הפקודה".

ג. ביטולו של הסעיף המורה על יישום הפקודה ככל האפשר שלא בדרך של הפרדה (סעיף 3 בנוסח המקורי)

ביטול זה בעייתי משני טעמים עיקריים: ראשית, משום שכפי שאפשר ללמוד מהמקרים שנדונו בפתח מחקר זה, טרם הופנמה בקרב המפקדים ההבנה שהפרדה שאינה מחויבת המציאות – למשל כזו שמקורה בטעמי דת ולא בטעמי פרטיות – מובילה פעמים רבות להדרת הצד החלש ולפגיעה בו, ובמקרה זה הצד החלש הוא החיילות. שנית, סעיף זה ביטא למעשה את ליבת הדיון הציבורי והמתח שבין הצדדים, אשר מעבר לדאגתם לרווחת החיילים תופסים את צה"ל כבבואה של החברה הישראלית, ומכאן החשיבות המיוחדת שהם מייחסים להטעמת הערכים הראויים לשיטתם בין כתליו. ביטולו של הסעיף מהווה אפוא, לכל הפחות באופן משתמע, אם לא מוצהר, קבלה של אג'נדה שמרנית שאינה מכירה בפוטנציאל הפגיעה של הפרדה מגדרית נרחבת. היות שעדכון נוסף של הפקודה, ובעיקר בכל האמור בסעיפים "ערכיים", עלול להיות בעל השפעות מקטבות ולגבות מחיר גבוה מדי, בעניין זה מומלץ אפוא להשאיר את הפקודה בנוסחה, אך לתת דגש נכבד בהדרכות לחשיבות שבהימנעות מהפרדה ככל האפשר.

**ד. יצירת מערכי שיעור ברורים באשר לאופן שבו
על המפקדים ליישם את פקודת השירות המשותף
והטמעתם בשטח**

כאמור בפתח הפרק, עצם קיומה של הפקודה לא הצליח להבטיח את יישומה בשטח. הדבר בלט במיוחד בסקר שנערך במסגרת מחקר זה, אשר חשף באופן מובהק חוסר היכרות של חיילים עם הפקודה. מדובר צה"ל נמסר כי מתקיימת עבודה על מערכי שיעור כאלה. מומלץ כי במסגרתם יודגשו ההימנעות מ"הדרה אפורה" והאיסור להעביר חיילות "שיחות מוטיבציה", שמטרתן לטעת בהן רגשות אשם על "חוסר התייצבות לצד המערכת" ולהניא אותן מלהגיש תלונות על יישום פוגעני של הפקודה.

(2) חיזוק הגופים המוסמכים בצה"ל

א. חיזוק הרבנות הצבאית והפיכתה לגוף בר סמכא
כיום מצטברות התלונות הנוגעות לשירות המשותף אצל "רבני הבית" וגופים חיצוניים לצה"ל, ואילו לצבא עצמו חסרים הכלים להבנת התמונה הכללית – הן מבחינת היקף התלונות ועומקן והן מבחינת משמעותן הדתית. על מנת לצמצם את ההסתמכות על גופים חיצוניים, על הצבא לחזק את הרבנות הצבאית ולפעול למיצובה כסמכות הלכתית לגיטימית בעיני החיילים הדתיים. בה בעת יש לפעול להטמעת נורמה שלפיה ככלל, טיפול בתלונות בעלות אופי דתי ייעשה דרך הרבנות הצבאית או נציב קבילות החיילים, והתערבות חיצונית תיעשה רק במקרי קיצון ולאחר מיצוי ההליכים בתוך הצבא. לצד חיזוק הרבנות, יישום המלצה זו דורש "חינוך מחדש" של המשרתים, המורגלים בפנייה אל רבנים שונים ועלולים להביע מחאה רמה לנוכח הנחיות חדשות. לשם כך רצוי לבסס קשר בין רבני המכינות ושיבות ההסדר והרבנים הצבאיים – למשל באמצעות הופעת הרבנים הצבאיים לפני החיילים עוד בטרם גיוסם, כדי ליצור אמון והערכה כלפיהם.

יודגש כי אין בהמלצה זו משום ניסיון לפגוע בקשר האישי בין החיילים הדתיים לרבניהם בעולם האזרחי, שלעיתים מהווים עבורם גם מורי דרך רוחניים, או בקשר בין המכינות הקדם-צבאיות או רבני הציונות הדתית לצה"ל. ההמלצה היא אפוא כי קשר זה ינוהל ככל האפשר דרך יחידת הרבנות הצבאית או באמצעות

מודל ביניים דוגמת אלומה, וככל שהדבר נוגע להיבטים הלכתיים צבאיים, ראוי כי הרבנות הצבאית תהיה בת הסמכא בעניין.

ב. חיזוק היוהל"ם

הטמעת נורמה שלפיה ככלל, תלונות הנושאות אופי מגדרי מטופלות דרך יחידת היוהל"ם, ופנייה לארגוני חברה אזרחית כמו ארגוני נשים והפורום החילוני תיעשה רק לאחר מיצוי ההליכים בתוך הצבא.

(3) איזונים ערכיים

הטמעת נורמה המשווה בין הגנה על ערכים דתיים להגנה על ערכים ליברליים. על פי נורמה זו, חיילים וחיילות חילונים לא יתבקשו להתחשב ברגשות חיילים דתיים אם הדבר כרוך בהתפשרות על ערכים ליברליים. הטמעה זו תיעשה הן באמצעות חידוד המסר למפקדים והן באמצעות מערכי שיעור ובמסגרת הדרכות של השירות המשותף.

החלה שוויונית של כללי השירות המשותף, ובכלל זה הקפדה על הנחיה אחידה לגבי כללי לבוש – לא תינתן לחיילת הנחיה להימנע מלבוש מסוים שאושר לחייל ללבוש.

(4) רף הלכתי

א. בחינת האפשרות להסיט לגדודים החרדיים חיילים המקפידים הקפדה המורה על צניעות והפרדה.

ב. הסדרה של "כלל רף דתי" שימנע מצב שבו כל הקצנה דתית בזירה הציבורית תקבל ביטוי בין כותלי הצבא; מעין קביעת קו אדום על ידי הרבנות הצבאית. למשל, הבהרה כי לא יונהגו בצה"ל כללים מדירים דוגמת מחיצה בין נשים לגברים בזמן הרצאות, גם אם אלו ישקפו נורמה נוהגת בקרב ציבור משרתים מסוים.

הבחנה בין "שהות משותפת" ל"חיים משותפים": אחת הטענות המועלות לעיתים באשר לדרישות החיילים הדתיים להפרדה בשירות המשותף, היא שכשם שאנשים דתיים מסתדרים במערכות חיים מעורבות אחרות ללא כללים כאלה, כך מצופה מהם להסתדר גם במערכת הצבאית. על אף האינטואיטיביות שבטענה זו, שירות

צבאי נבדל מקיום מעורב במרחבים אחרים כיוון שהוא כרוך פעמים רבות לא רק בשהות במרחב הצבאי, אלא גם בניהול חיים בו, כולל רחצה ולינה למשל. נשים וגברים אכן שוהים במרחבים משותפים ללא כללים המסדירים זאת גם במערכות חוץ-צבאיות, אולם שהות זו אינה כרוכה גם בחיים משותפים, המציבים אתגרים הלכתיים משמעותיים. לכן מומלץ שגם הסדרת השירות המשותף תבחין בין אילוצי "שהות משותפת" לאילוצי "חיים משותפים".

(5) שילוב נשים

א. מומלץ לדון שוב בשילוב נשים ביחידות השונות על פי העיקרון שנקבע בוועדת שגב, "האדם הנכון במקום הנכון", ועל בסיסו לבחון אפשרות של פתיחת כלל התפקידים בצה"ל לשירות נשים על פי מודל של קביעת רף קבלה מקצועי ליחידות, המאפשר לכל מי שעומד בו לשרת באותה יחידה בלא לייחס משקל למגדר.

ב. מומלץ להימנע ככל האפשר מחסימת שירות גורפת בפני נשים בנימוק של "צרכים מבצעיים" או "צרכים כלכליים", ככל שנימוקים אלה משמשים באופן עקבי רק לעניין שילוב נשים. החלטות מסוג זה על בסיס מגדרי תתקבלנה רק כאשר תוכח הרלוונטיות שלהן למאפיינים מגדריים.

(6) אכיפה

א. דוח ועדת השירות המשותף

מומלץ כי לקראת כל כינוס של ועדת השירות המשותף יופק דוח עדכני אשר יסכם את מצב השירות המשותף בשטח. הדוח יכלול בחינת תלונות שהוגשו ועדכון לגבי העמידה ביעדי השירות המשותף – מספר המשרתות ביחידות השונות, הכשרת הבסיסים לקליטת נשים וכן הלאה.

ב. מנגנוני אכיפה

מומלץ לקבוע מנגנוני אכיפה שיכללו סמכויות ענישה על חריגה מפקודת השירות המשותף, גם במקרים של החלה מוחמרת שלה.

מבט לעתיד

מחקר זה לא עסק בשני היבטים נוספים של סוגיית השירות המשותף, שבשלב זה טרם באו לידי ביטוי, אך שיש לתת את הדעת על האפשרות שבעתיד יהיה צורך לדון בהם: הראשון קשור לקיומן של יחידות הומוגניות, והשני נוגע לדרישות שנשים דתיות המשרתות בצבא עשויות להעלות.

הדיון בסוגיית השירות המשותף העלה למרכז השיח את אפשרות קיומן של יחידות הומוגניות. בפקודת השירות המשותף נקבע כי צה"ל חייב לאפשר לחיילים דתיים לשרת ב"מסגרת מגדרית". מסגרת כזו, כפי שמפורט בסעיף ההגדרות, היא מסגרת ובה בני מין אחד (הן מבין החיילים והן מבין המפקדים). אולם אחת ההשלכות האפשריות של מדיניות זו (ושל הרחבת שירות הנשים בכלל) היא שבמסגרות אלה יהיה רוב מובהק של חיילים דתיים, ולמעשה ייווצרו כך יחידות הומוגניות מבחינה דתית. ליחידות כאלה עשויה להיות השפעה הן על מודל צבא העם והן על שאלות ערכיות שהצבא מתמודד עימן כבר כעת בקשר לגדודים ההומוגניים החרדיים. נוסף על כך, הניסוח הנוכחי של הפקודה מלמד כי היא נכתבה מנקודת מבט שלפיה אתגרי השירות המשותף רלוונטיים לחיילים דתיים גברים בלבד. אומנם כיום מרב הקשיים המדווחים מהשטח נוגעים לשירות של חיילים דתיים, אולם רבנים מדווחים גם על פניות רבות של חיילות בנוגע לקושי לקיים אורח חיים דתי בהקשר של שירות המשותף. זאת ועוד, לאור העלייה במספרן של הנשים הדתיות המשרתות, אין מן הנמנע כי בעתיד ידרשו החיילות הדתיות את קיומן של יחידות הומוגניות המונות נשים בלבד.

בשנים האחרונות מתרחשים במדינות מערביות, וישראל בכללן, תהליכים חברתיים החותרים לשוויון מגדרי ומבקשים לקדמו. מתפיסת שוויון זו נגזרת תביעה לשוויון מהותי בין המינים בכל מקום שבו אין טעם מוצדק לפגוע בו, גם בין כותלי הצבא. קביעת בג"ץ בעניין אליס מילר אכן אישרה כי ערך השוויון, הנגזר בין היתר מחוקי־יסוד: כבוד האדם וחירותו, אינו נסוג תמיד מפני שיקולים המתייגים בתודעת החברה בישראל כ"שיקולי ביטחון" או "שיקולים מבצעיים", וכי בניגוד לתפיסה שרווחה בחברה עד שנות התשעים המאוחרות, גם צה"ל מחויב לערך זה, אף אם כיבודו דורש ממנו הקצאת משאבים והיערכות מיוחדת. ואולם, גם אחרי בג"ץ מילר ולמרות אותם תהליכים חברתיים, רבים עדיין מבקשים לשמור על צה"ל כמערכת גברית היררכית מסורתית, בטענה שרק מערכת כזו משרתת נאמנה את מטרותיו. לשיטתם, הצבא אינו מקום לקידום אג'נדות חברתיות, וייעודו של צה"ל המופקד על ביטחון המדינה הוא לנצח בשדה הקרב. בהתנגשות בין ערך השוויון לערך הביטחון, לפי תפיסה זו, על האחרון לגבור תמיד. לכן, מכיוון ששילוב נשים ביחידות לוחמות גובה מחיר מבצעי, יש להגביל שילוב זה גם אם הדבר כרוך בפגיעה בשוויון.

לשאלת גבולות המחויבות לשוויון ומדרג הערכים הצטרף לאחרונה נדבך נוסף, והוא ההתנגשות בין שילוב נרחב של נשים בצה"ל לרווחתם של החיילים הדתיים המשרתים בו. מספרם של האחרונים בליבת הקצונה וביחידות העילית הולך ועולה, ועבור חלקם שהייה משותפת עם נשים כרוכה בהגבלות הלכתיות. למורכבות זו מצטרף גם גל מחאה נגד מה שקיבל את הכינוי "הדתה", המובל על ידי גופים חילוניים המבקשים למגר תופעות של הדתה במרחבים הציבוריים ובצה"ל בכללם. אתגר השירות המשותף ניצב אפוא לפתחם של מפקדי הצבא כבבואה של מתח חברתי שקיים בחברה האזרחית.

מודל צבא העם שעליו מושתת צה"ל, ואשר עודנו זוכה לקונסנזוס יחסי, מחייב אותנו לאפשר שירות מכבד ושוויוני לכלל המשרתים בו. כאשר סוגייה המשטעת את החברה חודרת לבסיסיו, הוא נדרש לטפל בה באופן שאינו מוטה ואשר עולה בקנה אחד עם ערכי היסוד שלו. השאלה המרכזית המתעוררת בעניין זה היא אם על צה"ל להיות מעין בבואה של מדינת ישראל, או שהוא בעל אוטונומיה בכל הקשור לעניינים חברתיים וערכיים ועליו להיצמד למערכת הערכים התומכת במטרותיו הצבאיות.

תהליך העדכון של פקודת השירות המשותף, שנועדה להסדיר את שירות החיילות לצד שירות חיילים ובפרט חיילים דתיים, מלמד על ניסיון לפתור את המתח האמור באופן ממלכתי ככל האפשר, תוך קיום דיאלוג עם נציגיהם האזרחיים של החיילים והחיילות מתוך כוונה להגיע לנקודת איזון אפשרית בין הצדדים. התבטאויות מפקדי הצבא הבכירים משקפות עמדת מוצא שמבקשת להמשיך לשמור את צה"ל "מחוץ למחלוקות פוליטיות", ואף לחסן אותו מפני חדירת סוגיות חברתיות שנויות במחלוקת. אולם התחנות אחר התהליך המורכב מבהירה כי כל עוד צבאה של המדינה מושתת על מודל צבא העם, אי אפשר למנוע חלחול של סוגיות חברתיות פוליטיות או ערכיות לתוכו. כך למשל, בצבא הצהיר פועלים רבות כי הרמטכ"ל ומפקדיו "הקשיבו לכל הצדדים" והביאו בחשבון נטול פניות את האינטרסים והצרכים של כלל החיילים. אכן, אין טעם טוב לחשוד שהצהרה זו אינה משקפת את פני הדברים. אולם בפועל, פערי הכוחות בין הצדדים באו לידי ביטוי הן תוך כדי התהליך והן בתוצאתו הסופית. באופן דומה, כשהרמטכ"ל מצהיר ש"אינו פמיניסט ואינו שוביניסט" הוא מבקש לשדר שהוא "אובייקטיבי". ואולם, הצהרה כזו מלמדת על צורך לשלוח מסר מרגיע למגזר מסוים שרואה בפמיניזם איום, שעה שעבור מגזרים אחרים, התנערות מפמיניזם פירושה תפיסת עולם לא שוויונית באופן מובנה.

בכירי הצבא, כאמור, הדגישו בהתבטאויותיהם את הצורך לאפשר לכלל הצדדים להשמיע את דבריהם, שנבע אף הוא מתפיסה של מחויבות ממלכתית למודל צבא העם ולכלל המשרתים. ואולם במידה מסוימת הדבר נתפס כהיעדר רצון של הצבא לקבוע בעצמו קריטריונים ותנאים, בלא להתייעץ עם הגורמים המומחים לכאורה, קרי הרבנים וארגוני הנשים, ואף שבצה"ל קיימת רבנות צבאית שאמורה להיות מופקדת על סוגיות הלכתיות, וכן יחידת יועצת לענייני מגדר. בפועל נוצרה פרקטיקה של לחצים שהופעלו בעיקר על הרמטכ"ל ועל ראש אכ"א, שגם הם שיקפו אינטרסים פוליטיים ומאבקי כוחות. כלומר בסופו של דבר נראה כי חרף הניסיונות הברורים והמובנים להשאיר את צה"ל כאי של קונסנזוס בחברה הישראלית, ייתכן שסיפורה של פקודת השירות המשותף מלמד על צורך בחשיבה מחודשת על היתכנותה של מטרה מקודשת זו. הדברים נובעים בין היתר מהאפשרות שהחברה בישראל איבדה את המרכז ההגמוני שלה, והיא ניצבת בפתח עידן של ערכים משתנים. אם אכן כך הם פני הדברים, הרי ספק אם

אפשר להמשיך להחזיק בתפיסה המסורתית של צבא העם, ובה בעת לחסן אותו מפני חדירת שסעים ומתחים.

על כך אפשר ללמוד בין היתר מדבריו של הרמטכ"ל לשעבר גדי איזנקוט, המרמזים כי בעוד שבשנותיה הראשונות של המדינה היה אפשר לסמוך על "כוונות טובות" הדדיות ועל רצון משותף, היום הדברים מורכבים יותר:

בשנת 1949 דוד בן־גוריון נפגש עם ראשי הציונות הדתית ודיברו על השירות המשותף. בסיום הפגישה דוד בן־גוריון הוציא קטע קצר, שמופיע בספר שלו, שבו הוא סיכם את השילוב הראוי. אני חותם עליו היום. הוא דיבר בחמשה משפטים: צה"ל צבא עם ממלכתי. בצה"ל תושלט אווירה יהודית. בצה"ל תישמר הכשרות. יכבד החייל החילוני את חברו הדתי שמניח תפילין, כך הוא הגדיר את זה. יהיה החייל הדתי בן תרבות וישותף בפעילות החינוך של יחידתו. אם זה היה תלוי בי הייתי מסתפק בחמשת העקרונות האלה וזו הייתה הפקודה. מאחר ויש היום מורכבות גדולה יותר נדרשנו לפקודה. פקודת השירות המשותף נועדה לחזק את הלכידות בצה"ל, נועדה לחזק את היכולת של צה"ל לממש את הייעוד שלו, להגן על המדינה, להבטיח את הקיום שלה ולנצח במלחמה ולאפשר לכל צעיר וצעירה להתגייס לצבא ולשרת תוך שמירה על אמונתו וכבודו ולשמר את רוח האחים של צה"ל כצבא עם ממלכתי.¹⁸⁵

שירות נשים בצבאות בעולם: סקירה

צה"ל הוא הצבא היחיד בקרב צבאות מדינות המערב אשר מגייס באופן פעיל נשים מכוח חוק גיוס חובה. עם זאת, שירות נשים מקובל בצבאות נוספים בעולם. להלן אסקור בקצרה את האופן שבו שולבו נשים לאורך השנים בשלושה צבאות בעולם: צבא ארה"ב, צבא בריטניה וצבא נורווגיה. ארה"ב ובריטניה נבחרו כיוון שכמו ישראל, מדובר במדינות מערביות ודמוקרטיות שבהן נשים הן חלק בולט בכוחות הצבא, וגם נוכח נקודות דמיון תרבותיות ומשפטיות ואולי אף בשל קיומה של שמרנות מסוימת הטבועה בחברה בשלוש מדינות אלה. נורווגיה, אף שהיא מדינה סקנדינבית בעלת מאפיינים שונים מאלה של ישראל מבחינות רבות, נבחרה משום שהיא מקרה חריג של מדינה מערבית המחילה חובת גיוס על נשים – אף שבפועל חובה זו אינה מקבלת ביטוי מוחשי, ורק מי שרוצה בכך מתגייסת לצבא.

בחלקו השני של נספח זה אצביע על כמה טענות נגד שירות נשים בצבא וביחידות לוחמות בפרט, שהושמעו במדינות שונות. כאמור, מחקר זה אינו עוסק בשאלה העקרונית של הרחבת שירות נשים, ובוודאי שאינו דן בשאלה זו באשר לצבאות זרים, ולכן טענות אלה יוצגו כהווייתן ובלי לנסות להתמודד עימן. תפקידן כאן הוא לספק תמונה כללית משווה ביחס לטענות שהועלו בישראל סביב סוגיה זו.

שירות נשים בצבא ארצות הברית

נשים מילאו תפקידים שונים בצבא ארצות הברית מאז מלחמת העצמאות האמריקנית ב־1776, אולם עסקו בעיקר בתפקידים תומכי לחימה כגון סיעוד, בישול וכביסה. במלחמת האזרחים נרשמו מאות בודדות של נשים שהתחפשו לגברים והתגייסו, ורק לאחר שנפצעו התגלה מינן.¹

Sam Smith, "Female Soldiers in the Civil War: On the Front Line," 1
American Battlefield Trust

בשנת 1901 הוקם חיל הסיעוד האמריקני, ובמהלך מלחמת העולם הראשונה שירתו בו יותר מ־21,000 נשים. ב־1942 הוקם חיל הנשים של צבא ארצות הברית, ובמהלך מלחמת העולם השנייה שירתו בו יותר מ־150,000 נשים. הנשים גויסו בעיקר בשל מחסור בכוח אדם גברי, ומילאו מגוון תפקידים טכניים ואדמיניסטרטיביים כגון פקחיות טיסה, אלחוטניות, מכונאיות רכב ומטוסים ותפקידים בחיל הרפואה. שירות הנשים זכה להערכה רבה בדרג הבכיר ואף הועלתה הצעה להחיל עליהן חובת גיוס, אך זו ירדה מהפרק נוכח החשש מהתנגדות עזה בקונגרס ובציבור האמריקני השמרני. נכון לסוף שנת 1942, רק כ־12,000 מתוכן נשלחו למשימות "מעבר לים"². עד 1948 הותר לנשים (למעט אחיות) לשרת בצבא רק בעיתות מלחמה. ב־1948 נחקק ה־Women's Armed Services Integration Act, שהכיר בנשים כחלק קבוע מכוחות צבא ארצות הברית ואפשר להן להצטרף אליו, אם ירצו.³ חיל הנשים לקח חלק גם במלחמת קוריאה ובמלחמת וייטנאם, ובשנת 1967 אף הוסר האיסור על קידום נשים לדרגות בכירות. ב־1970 מונתה הגנרלית הראשונה בצבא ארצות הברית (דרגה המקבילה לתת־אלוף).⁴

בשנת 1978 פורק חיל הנשים, והמשרתות בו שולבו לצד הגברים בזרועותיו וביחידותיו השונות של הצבא.

תקדים ראשון לפריסת נשים בחזית לוחמת התרחש במהלך מלחמת המפרץ (1991), עם הצבתן של כ־40,000 חיילות בעיראק. אף שלא הותר להן להשתתף במבצעים קרקעיים מתוכננים, המלחמה אילצה נשים רבות שלא שירתו

Mattie E. Treadwell, *The Women's Army Corps*, in: Kent Roberts 2
Greenfield (Series general editor), *United States Army in World War
II: Special Studies*, Washington, D.C.: Center of Military History,
United States Army, 1991

"Women in the Military," *Norfolk Daily News*, June 18, 2013 3

Jacqueline S.L. Escobar, "Breaking the Kevlar Ceiling: A National 4
Security Case for Full Gender Integration in the U.S. Army," *Military
Review* (March–April 2013), pp. 70–79, on p. 73; David Venditta,
"Allentonian Anna Mae Hays, First Female General in U.S. Armed
Forces, Died at 97," *The Morning Call*, January 7, 2018

בתפקידי לוחמה להיות מעורבות בלחימה, וקרוב ל-14 אלף נשים קיבלו על שירותן זה את "אות הקרב".

מאז 2001 נשלחו יותר מ-300,000 חיילות אמריקניות למשימות צבאיות בעיראק ובאפגניסטן, חלקן בתפקידי לחימה. עד ראשית שנת 2017 נהרגו בלחימה 166 חיילות ויותר מ-1,000 נפצעו.⁵

בשנת 2013 הורה ממשל אובמה לגבש תוכניות פעולה לפתיחת כלל היחידות הקרביות לפני נשים.⁶ התוכניות אושרו על ידי שר ההגנה האמריקני קרט ברוקס, והוא הכריז על שילוב נשים בענפי הלחימה ובמפקדת המבצעים המיוחדים "באופן מיידי".⁷ תוך שנתיים שולבו בצבא האמריקני 640 נשים בתפקידי לחימה בחיל התותחנים, בחיל החימוש ובחיל הים,⁸ ובשנת 2017 הושלמה הכשרתה של קצינת החי"ר הראשונה בחיל הנחתים האמריקני (המארינס).⁹

לפני נתונים משנת 2013, נשים מהוות כ-15% מחיילי הצבא הסדיר בארצות הברית – יותר מ-200,000 חיילות, ועיקר המגויסות (60%) משרתות בתפקידי רפואה ומנהלה. כ-3% מיחידות החזית בצבא מאוישות על ידי נשים. במישור הפיקודי, נשים מהוות 16% מדרג הקצונה ו-7% מהדרג הפיקודי הבכיר (69 גנרליות ואדמירליות) בצבא ארצות הברית.¹⁰

5 עירן-יונה ופדן (לעיל הערה 41).

6 יצחק בן-חורין, "היסטוריה בצבא ארה"ב: כל התפקידים פתוחים לנשים", *ynet*, 3.12.2015.

7 Kellan Howell, "Defense Secretary Ashton Carter OKs Final Strategy for Women in Combat," *The Washington Post*, March 11, 2016.

8 "Women in Ground Combat: Facts and Figures," *Women in International Security*, 2.2.2017.

9 Rebecca Kheel, "Marines Congratulate First Female Infantry Officer Graduate," *The Hill*, September 25, 2017.

10 CNN Staff, "By the Numbers: Women in the U.S. Military," *CNN*, January 24, 2013.

שירות נשים בצבא בריטניה

חיל הים המלכותי החל להעסיק נשים כאחיות וככובסות בשנת 1696, ושכרן היה זהה לזה של המלחים בחיל. נוהג זה היה שנוי במחלוקת והופסק עד תחילת המאה ה־19.¹¹ בשנת 1884 חודש שירות הנשים בצי המלכותי עם הקמת שירותי הסייעוד הימי. בשנת 1902 הוקם חיל הסייעוד המלכותי, ונשים־אחיות הפכו לחלק פעיל בצבא הבריטי. במהלך מלחמת העולם השנייה שירתו כ־600,000 נשים בחיל הסייעוד המלכותי, לצד שלושה חילות עזר נשיים: חיל העזר הטריטוריאלי, חיל העזר האווירי וחיל הים המלכותי של הנשים.¹²

ב־1941 קיבל חיל העזר הטריטוריאלי מעמד צבאי רשמי, ושירתו בו כ־20,000 נשים במגוון תפקידים לא קרביים, בתפקידי משטרה צבאית וכן בתפקידי לוחמה כמפעילות תותחי נ"מ. עם זאת, הן מעולם לא הורשו ללחוץ על ההדק – משום שהריגת האויב נחשבה "גברית" מדי.¹³

בשנת 1949 קיבלו נשים הכרה רשמית כחלק קבוע מהכוחות המזוינים הבריטיים, אך תפקידי לוחמה של ממש הוגבלו לגברים בלבד. באותה שנה הוקם חיל הנשים המלכותי, שבו שירתו אלפי נשים עד לפירוקו ב־1992. לאחר פירוק החיל השתלבו המשרתות ביחידות הצבא הרגילות.¹⁴

בשנת 1989 הורשו נשים לראשונה להטיס כלי טיס קרביים של חיל האוויר המלכותי. ב־1990, שנה לאחר מכן, הן החלו לשרת על ספינות קרב.¹⁵

Suzanne J. Stark, *Female Tars: Women Aboard Ship in the Age of Sail*, 11 חלק מההתנגדות
Annapolis, MD: Naval Institute Press, 1996, pp. 68–71
לשירות נשים הייתה קשורה באמונה טפלה הרווחת בקרב יורדי הים, שלפיה נוכחות נשים על הסיפון מביאה מזל רע. באותה תקופה אמונה זו אף התבטאה בתקנות של ממש. בפועל תמיד היו נשים על הסיפון, אף שניסו להצניע את נוכחותן – דבר שכמונן יצר בעיה נוכח הצורך להעד את תשלום המשכורות. ראו גם Nick Slope, "Women in Nelson's Navy," *BBC*, February 17, 2011

Lucy Noakes, *Women in the British Army: War and the Gentle Sex*, 12
1907–1948, Abingdon-on-Thames: Routledge, 2006

Gerard J. DeGroot, "Whose Finger on the Trigger? Mixed Anti-Aircraft 13
Batteries and the Female Combat Taboo," *War in History* 4 (4) (1997): 434–453

Nancy Goldman (ed.), *Female Soldier: Combatants or Non-Combatants?* 14
Historical and Contemporary Perspectives, Westport, CT: Praeger, 1982

Helen Weathers, "Women on the Frontline," *MailOnline* (n.d.) 15

מלחמת המפרץ ב-1991 הובילה לפריסה הראשונה של נשים בריטיות במבצעי לחימה מאז מלחמת העולם השנייה.

בשנת 2007 נתפסה מלחית בחיל הים המלכותי בידי כוחות ימיים של משמרות המהפכה האיראניים. לכידתה הובילה לשיח ציבורי בדבר מקומן של נשים ואימהות בצבא.¹⁶

כ-80% מהתפקידים בצבא הבריטי היו פתוחים לנשים עד שנת 2016, אז הורה ראש הממשלה דייוויד קמרון על פתיחת כלל התפקידים לנשים – בדגש על חיל הנחתים, חיל השריון וחיל האוויר המלכותי –¹⁷ ועל הסרת האיסור שהגביל את שירות הנשים בחזית לתפקידים תומכי לחימה בלבד.¹⁸

נכון לסוף שנת 2017, נשים מהוות כ-10% מחיילי הצבא הסדיר בבריטניה וכ-11% מדרג הקצונה.¹⁹

שירות נשים בצבא נורווגיה

נשים הורשו לשרת בצבא הנורווגי החל משנת 1938, ובמלחמת העולם השנייה שירתו חיילות וקצינות בכל הענפים השונים. שינויים פוליטיים הובילו לכך שבשנת 1947 הוגבל שירות הנשים לתפקידים אזרחיים בלבד. בשנים 1977-1984 העביר הפרלמנט הנורווגי חוקים שהרחיבו את תפקידי הנשים בצבא, ובשנת 1985 הוחל חוק שוויון הזדמנויות בצבא, שפתח את כלל התפקידים לנשים (כולל תפקידי לוחמה וטייסות).²⁰ כך הפכה נורווגיה לאחת המדינות הראשונות בעולם שאפשרו לנשים לאייש תפקידים קרביים.

Sara Sands, "Sara Sands: Only the Capture of Prince Harry Could Have Done More Damage," *The Independent*, April 1, 2007

Tim Ross, "British Army's Women Soldiers to Go into Combat," *The Telegraph*, December 20, 2015

"Women to Serve in Close Combat Roles in the British Army," *BBC News*, July 8, 2016

Hannah Bryce, "Could Women Soldiers Make the Army Stronger?" *BBC News*, November 27, 2017

"Interview: Kristin Krohn Devold, Norwegian Defence Minister," *NATO Review* (Winter 2002)

בשנות התשעים הוכשרו טייסת הקרב, טייסת המסוק ומפקדת הצוללת הראשונות בצבא הנורווגי.²¹ ב־2012 מונתה מפקדת צי הצוללות הראשונה בנורווגיה (ובעולם),²² ובשנת 2017 מונתה מפקדת חיל האוויר הראשונה בנורווגיה.²³

בשנת 2014 הוקמה בנורווגיה יחידת מבצעים מיוחדים על טהרת המין הנשי, ה־Jegertroppen. היחידה הוקמה בשל צורך הולך וגובר בלוחמות איכותיות, במיוחד במדינות כמו אפגניסטן – שבהן ללוחמים הגברים אסור לשוחח עם הנשים המקומיות. חוסר היכולת לתקשר עם האוכלוסייה המקומית פגע באיסוף המודיעין ובבניית קשרים עם המקומיים.²⁴ לאחר ארבע שנות פיילוט הוכרזה התוכנית כהצלחה, ובכך הפכה ה־Jegertroppen ליחידת המבצעים המיוחדים הנשית הראשונה בעולם.²⁵

חוק גיוס החובה בנורווגיה, שבעבר חל רק על גברים בגילים 19–44, הורחב בשנת 2016 ומאז חל גם על נשים. כך הפכה נורווגיה לחברת נאט"ו והמדינה האירופית הראשונה לעשות כן.²⁶ בפועל הצבא הנורווגי זקוק למספר קטן יחסית של מגויסים חדשים מדי שנה, כך שמתוך מאגר המגויסים הפוטנציאלי נבחרים רק המסורים והמתאימים ביותר (מה שמעט מוציא את העוקץ מהגדרת מודל השירות כ"חובה").²⁷ נוסף על כך, גיוס חובה חל רק על מי שנולדה בשנת 1997 או מאוחר יותר.

- Pierre-Henry Deshayes, "Tanks, Guns and Bras: Norway's Women Join the Draft," *The Local*, August 25, 2016 21
- Tormod Engvig, "Beneath the Waves: The World's First Female Submarine Captain," *Women Offshore*, September 28, 2017 22
- AFP, "Norway Appoints First Female Air Force Chief," *The Local*, January 28, 2017 23
- "Norway's 'Jegertroppen', the World's 1st All-Female Special Forces Unit, Impress Top Military Brass," *Women in the World*, April 18, 2017 24
- Kevin Ponniah, "Meet the Hunter Troop: Norway's Tough-as-Nails Female Soldiers," *BBC News*, March 31, 2017 25
- Casey Cromwell, "Does Norway Have Mandatory Military Service for Men and Women?" *Entity*, March 24, 2017 26
- "Norway Introduces Compulsory Military Service for Women, Bunking Them in Mixed Dorms," *The Straits Times*, August 25, 2016 27

כיום נשים הן כ-17% מהמשרתים בצבא הסדיר בנורווגיה.²⁸ מעניין לראות שגם ארבע מתוך חמשת שרי ההגנה האחרונים של נורווגיה היו נשים.²⁹

**שירות נשים בצבא, ישראל, ארצות הברית,
בריטניה ונורווגיה – סיכום**

ישראל	ארצות הברית	בריטניה	נורווגיה	
שירות חובה לגברים ולנשים	התנדבותי	התנדבותי	שירות חובה "חלש" לגברים ולנשים	מודל השירות
40%	15%	10%	17%	שיעור הנשים מכלל המשרתים בצבא הסדיר
85% מהתפקידים פתוחים רשמית	מאז 2016 כלל התפקידים בצבא פתוחים לנשים, כולל תפקידי לחימה	מאז 2016 כלל התפקידים בצבא פתוחים לנשים, כולל תפקידי לחימה בחזית	מאז 1985 כלל התפקידים בצבא פתוחים לנשים, כולל תפקידי לחימה	התפקידים הפתוחים לנשים
1948	1948	1949	1938	הכרה רשמית בנשים כחלק מהצבא
כ-7% מהלוחמות הן נשים (נכון ל-2016): טייסות, חובלות, לוחמות חי"ר קל, לוחמות תותחנים, לוחמות נ"מ, לוחמות אב"כ	כ-3% מיחידות החזית בצבא מאוישות על ידי נשים (נכון ל-2013): לוחמות בתותחנים, בחיל החימוש, בחיל הים ובנחתים	חיל הים (ספינות קרב), חיל האוויר (טייסות קרב)	מבצעים מיוחדים, טייסות, מפקדות צוללות	שילוב נשים בתפקידי לחימה

28 "Sisters in Arms: Norwegian 'Girls in Uniform' Enjoy Army Life More Than Men," *Sputnik News*, May 16, 2017

29 "Norway Introduces Compulsory Military Service for Women" (לעיל הערה 27 בנספח).

דוגמאות למתחים חברתיים ולשאלות שעלו במדינות נוספות בעולם בעקבות שילוב נשים או הרחבת שירות הנשים בצבא

נקודות שעלו במסמך "שילוב נשים בצבא ארצות הברית" של המכון למחקר אסטרטגי (IRSEM)³⁰

1. אזרחות

אחת הסוגיות שעלתה בדיון הציבורי סביב שילוב נשים בצבא ארצות הברית היא הקשר בין שירות צבאי לשוויון בזכויות אזרחיות. השאלה שנשאלה בהקשר זה הייתה אם נשים כאזרחיות מחויבות, בדומה לגברים, לשרת את המדינה במקרה של מצב חירום המצריך גיוס חובה. בסוגיה זו נשמעו שתי זוויות – הפמיניסטית והאנטי־פמיניסטית. אולם גם בתוך הזרם הפמיניסטי נשמעו שתי גישות בעניין שילוב הנשים בצבא. לדידן של פמיניסטיות אגליטריות ("שוויוניסטיות"), לאישה יש הזכות ואפילו החובה להשלים שירות צבאי, משום שזהו האלמנט שמקנה לה אזרחות מלאה באופן שווה לגברים. לפי הפמיניזם מזרם זה, כל התפקידים בצבא צריכים להיפתח לנשים לפי העיקרון של "שוויון זכויות, שוויון חובות". לעומתן, פמיניסטיות אנטי־מיליטריסטיות או ביקורתיות סבורות כי הגיוס לצבא אינו יעיל עבור נשים, שכן בכך הן תורמות לקידום ערכים גבריים ומחזקות את ההיררכיה המגדרית בחברה. זרם זה רואה מיליטריזם כביטוי בסיסי לפטריארכיה.

אנטי־פמיניסטים אוחזים בדעה אחרת, שלפיה קיימת הצדקה לפטור נשים משירות צבאי מכיוון שיש להן דרכים אחרות למלא את חובותיהן האזרחיות – במיוחד באמצעות תפקידיהן כנשים ואימהות. זרם זה מגן על התפיסה

Lt. Col. Arnaud Planiol, "The Integration of Women in the U.S. Military," *Études de l'IRSEM* 43 (2016) 30

השמרנית של חלוקת התפקידים בחברה, המבוססת על קריטריונים מגדריים ונתמכת בערכי המשפחה המסורתיים. לפי האנטי־פמיניסטים, נשים חסרות את המיומנויות הנדרשות להתמודדות עם קשיי המלחמה, אינן מסוגלות להרוג ואינן מותאמות מבחינה פסיכולוגית לשימוש בציד צבאי. לדעתם, שילוב נשים הורס את המשפחה וגם פוגע ביעילות הכוחות.

2. נשים ואלים

שילוב נשים בצבא עשוי להצריך נשיאת נשק, והדבר מעלה את סוגיית הקשר בין נשים לאלים. עד לסוף המאה ה־19 הייתה נהוגה חלוקה מגדרית נוקשה של תחומי העיסוק, והיה מקובל לשייך גברים ללוחמה ונשים להולדה. נטילת חיים נתפסה כהיפוך המוחלט מהולדה, ויותר מכך – היכולת ללדת ולהעניק חיים סווגה אוטומטית כחוסר יכולת לקחת חיים (ומשום כך, כחוסר יכולת להיכנס לשדה הקרב). ברבות הימים נשללה תפיסה זו בחברה המערבית וההפרדה בין שתי הפעולות הללו נעשתה פחות חד־משמעית. בהדרגה, חיילות הפסיקה להתפס כעניין גברי מובהק, מה שאפשר לצבא לקבל נשים לשורותיו, והרעיון של אישה חיילת נעשה יותר ויותר מקובל בחברה. עם זאת, העיסוק הבסיסי של הלוחמה לא השתנה – עבור גברים ונשים כאחד הוא עדיין כולל הריגה וחשיפה אפשרית לסכנת חיים. בכל האמור להריגה יש דוגמאות עדכניות רבות שמדגימות כי נשים מסוגלות להילחם ואף להרוג בהינתן הצורך, אולם לגבי סכנת החיים, אלו ששואפים להגביל את שילוב הנשים בצבא מדגישים שוב ושוב את הקביעה שלציבור קשה יותר להתמודד עם מוות של נשים מאשר של גברים.

3. יעילות צבאית

סוגיה משמעותית נוספת שעולה בהקשר של שילוב נשים בצבא היא התאימות בין שמירה על אפקטיביות המבצעים הצבאיים לבין קבלת רמה מסוימת של גיוון (חברתי, אתני או מגדרי) בצבא. כמו בישראל, גם כאן הדיון לרוב נסוב סביב האיזון המתבקש בין שאלת הערכים הדמוקרטיים של שוויון ואי־הפליה לבין הצורך הצבאי באפקטיביות ומוכנות מבצעית. התפיסה האידאליסטית הראשונה גורסת כי בחברה דמוקרטית הכוחות המזוינים צריכים לשקף, באופן טבעי, את החברה שעליה הם אמורים להגן, ולפיכך על מוסדות הצבא להטמיע בגבולותיהם את ערכיה. לפי התפיסה המנוגדת, אנשי צבא הם חריגים בהשוואה

ליתר האוכלוסייה נוכח טבעו הספציפי של מקצועם, ובמיוחד משום שהם מוציאים לפועל את זכותה של המדינה להפעיל אלימות ולתת לה לגיטימציה. לפיכך, בראש ובראשונה עליהם להיות אפקטיביים – ואך טבעי שבמסגרת זו יהיו חריגות מעקרונות השוויון והאי־הפליה. על פי תפיסה זו, הכוחות המזוינים אינם צריכים לשקף את המבנה החברתי או לשמש כלי חברתי, משום שהסיכון הטמון בכך גדול מדי.

4. קריטריונים לגיוס

שאלת האפקטיביות הצבאית מובילה לשאלת הסטנדרטים שיש להביא בחשבון בעת הגיוס. הטוענים נגד שילוב נשים בצבא מסבירים את יכולתן המוגבלת של נשים למלא תפקידים צבאיים, בייחוד תפקידי לוחמה, באלמנטים נשיים, לדידם, כמו היעדר כוח פיזי ופערי תפקוד נוכח המחזור החודשי וחובות אימהיות, וכן בקושי רגשי לתפקד במצבי לחץ. מבין כל אלה, סוגיית הקריטריונים הפיזיים היא עדיין סלע המחלוקת בארצות הברית גם כיום, אפילו בקרב אלו המצדדים בשילוב נשים צבא. יש הסבורים כי שווה אינו בהכרח זהה – ולכן אין צורך אמיתי בסיפוק מבחנים פיזיים זהים כדי להיות שוויוניים. אחרים טוענים שקיומם של סטנדרטים ומבחנים פיזיים שונים עבור נשים עשוי להיות בעייתי. לדבריהם, אם אישה עוברת מבחן פיזי עם ציון נמוך מהנדרש מגברים, ביצועיה הפיזיים נתפסים כמקור לחוסר שוויון. לפיכך, יש צורך ביצירת מבחנים פיזיים ספציפיים שאינם מבוססים על מגדר אלא על התפקיד שאליו מתמודדים. האתגרים הפיזיים והפסיכולוגיים של חייל רגלי ביחידה קרבית אינם זהים לאלה של בעל תפקיד אדמיניסטרטיבי במפקדת האוגדה. מבחנים נפרדים שאינם מבחינים בין המגדרים יקבעו אם אדם מתאים לתפקיד או לא, מבלי להנמיך את הסטנדרטים לגיוס. למעשה, הם יטיבו את הסטנדרטים לגיוס שכן אלו יותאמו במיוחד לדרישות התפקיד הספציפי.

אולם יצירת מבחן חסר פניות שאינו מוגדר על פי מין אינו תהליך פשוט. הסטנדרטים הפיזיים הרווחים כיום בצבא בוססו על הערכת כושרם של חיילים זכרים ולא על יעילותם בתפקיד. למעלה מכך, המבחנים הללו עוצבו מלכתחילה עבור גברים – ואינם בודקים, למשל, תחומים שבהם נשים יתגלו כחזקות וטובות יותר מגברים (כגון גמישות). התפיסה הזו נובעת מהאמונה

הרווחת (הן בצבא והן מחוץ לו) שלפיה נשים נחותות פיזית מגברים – אמונה השרויה בליבה של ההתנגדות לשילוב נשים בצבא.

5. לכידות יחידתית

באופן מסורתי הצבא נתפס כמוסד גברי המבוסס על כמה מיתוסים. הרעיון של אישה חיילת אומנם החל מתקבל בהדרגה, אך תדמית הלוחם עדיין מזהה עם זכרים וערכים גבריים. אחד הטיעונים הרווחים בקרב מתנגדי שילוב הנשים בצבא הוא שנוכחות נשית ביחידות קרביות מסכנת את לכידותן, אף שהתפיסה שלפיה אפקטיביות נובעת מלכידות מעולם לא הוכחה בפועל. ייתכן שההפך הוא הנכון: יש הסוברים שכאשר הלכידות הקבוצתית חזקה מדי היא עלולה להוביל לחוסר יעילות. לדוגמה, כאשר קבוצה מתנגדת לדרג שמעליה או מפתחת תרבות משלה שמרחיקה גורמים חיצוניים. למעשה קיימים שני סוגי לכידות: לכידות חברתית ולכידות משימתית. הראשונה נוצרת עקב קשרים אישיים ורגשיים של בני אדם והשנייה נובעת ממחויבות קולקטיבית משותפת למילוי משימה נתונה. אומנם קבוצות בעלות לכידות חברתית טובה יוצרות לרוב סביבת עבודה נעימה יותר, אך אין פירוש הדבר שהן יעילות יותר. נוסף על כך, מחקר אחר מראה שלכידות משימתית – שאיננה תלויה במאפיינים מגדריים דומים – יכולה להשפיע השפעה חיובית על האפקטיביות של הקבוצה, אך לכידות חברתית אינה בהכרח עושה זאת.

טענות פרו־נשיות

1. איזון בין קריירה לחיי משפחה

אחת הטענות שעלתה בדיון הציבורי התמקדה בכך שעבור נשים וגברים, קריירה וחיי משפחה הן שתי ספרות נפרדות ואף מתנגשות בפוטנציה. ברוב תחומי העיסוק כיום קשה לטפח חיי משפחה וקריירה במקביל. לרוב נשים נאלצות לאזן בין השניים יותר מגברים, נוכח החלוקה האניהורנטית והלא שוויונית של המטלות בבית ותפקידי ההורות. בשל כך, נשים המבקשות לשמר חיי עבודה ומשפחה נאלצות לעיתים קרובות להעדיף אחד מהם על פני השני. מחקרים מראים שבמקרים מסוימים נשים בוחרות לדחות את הולדת הילדים נוכח קושי בשילוב גידול ילדים עם הקריירה שלהן. במקרים אחרים הן נאלצות להגביל את השאיפות התעסוקתיות שלהן – למשל באמצעות עבודה במשרה חלקית.

הדבר בולט פי כמה וכמה בעולם הצבאי. קיים קונפליקט ברור בין חיי הצבא, שמאופיינים בניידות מתמדת, בסכנה אינהרנטית ובצורך בזמינות, לבין חיי המשפחה, שמצריכים מידה מסוימת של יציבות. המתח נעשה בולט אף יותר נוכח השכיחות הגדלה של זוגות "צבאיים" שבהם שני בני הזוג משרתים בצבא – הקושי במימוש שתי קריירות באותו ארגון לרוב מסתיים בכך שאחד מבני הזוג מקריב את הקריירה שלו עבור האחר.

שני המוסדות הללו – הצבא והמשפחה – מטילים חובות כבדים על חבריהם במונחי זמן, אנרגיה וזמינות. לפיכך הם מתוארים כ"מוסדות טוטאליים". הקושי באיזון בין חיי משפחה וקריירה אינו ייחודי רק לספֵרה הצבאית או לנשים, אולם זוהי סוגיה שנוגעת בצורה מיוחדת לנשים בצבא. עבור חיילת בשירות, הבאת ילד לעולם כרוכה לרוב בהחלטה לעזוב את הצבא אחרי לידת הילד הראשון או במעבר לקריירה במסלול "איטי", עם חופשה ממושכת לאחר הלידה הראשונה. לפיכך, אישה בצבא לעיתים תיאלץ לבחור שלא להינשא אם ברצונה להתקדם בקריירה, או לחלופין – שלא ללדת ילדים.

2. נוכחות סימבולית ומסה קריטית

נשים בצבא צריכות להתמודד עם שלושה קשיים מרכזיים: נראות גבוהה, בידוד וסטריאוטיפים. נוכח מספרן הנמוך, נשים "חשופות" ובולטות מאוד בצבא. היות שהן עובדות בסביבה שבה נשים הן בדרך כלל פחות מ-15% מכוח האדם, הן נתפסות כסמל, כמייצגות של כל הנשים כקבוצה. אם אישה תהיה טובה בעבודתה, הסביבה תתפוס זאת כדבר נורמלי שלא ישפיע על היחס לשאר הנשים. לעומת זאת, אם ביצועיה יהיו גרועים – הדבר ישפיע על היחס לכלל הנשים. מצב זה ייחודי לנשים ואינו מאפיין את היחס לגברים. ככל שיהיו פחות נשים בסביבה נתונה, כך יגבר הלחץ עליהן והערך הסימבולי שלהן יגדל. משום כך חלק מהנשים מתאמצות לעשות יותר מהנדרש, בניסיון מתמיד להוכיח שהן ראויות למקום שלהן – או לחלופין להשתלב ברקע באמצעות אימוץ דפוסי התנהגות גבריים במיוחד. התנהגות כזו, כך על פי המחקר, לרוב מבודדת אותן משאר הקולגות שלהן. בתגובה לכך חלק מהגברים, אפילו מבלי להיות מודעים לכך, מרגישים מחויבים לנהוג בצורה גברית במובהק (התנהגות מאצ'ואיסטית, בדיחות בעלות אופי מיני וכו'). בין במכוון ובין שלא, "החרפת" הגבריות הזו מאותתת לנשים שהן אינן חלק מהקבוצה. גישה שלילית כלפי נשים נוטה לדעוך

ככל שהן צוברות ותק, ועדיין, אפילו בעמדת כוח, חלק מהנשים מרגישות ערעור על הלגיטימציה שלהן – החל מהתנהגות פסיבית-אגרסיבית מצד הכפופים להן וכלה כדרג שמעליהן, שמונע מהן את התמיכה שלהן זכאיות או לא כולל אותן באופן מלא "בתוך המעגל". הבידוד הזה יכול להיווצר גם בשל התנהגותן של נשים אחרות, שחושדות במי שמפגינה התנהגות תחרותית; אחרות יוצרות הבחנה בינן לבין נשים אחרות כדי להתקרב אל עמיתיהן הגברים ו"להתקבל" בקרבם ("אולי אני אישה, אבל אני לא כמו האחרות"). לשם כך הן מצטרפות לביקורת שמופנית כלפי נשים אחרות כדי להשתלב בצורה יותר טובה בקרב הגברים.

לבסוף, נשים נאלצות להתמודד עם הסטריאוטיפים שחלק מעמיתיהן הגברים נוטים לייחס להן. הסטריאוטיפים הללו מצמצמים נשים לכמה תפקידים טיפוסיים, שמגבילים בפועל את כישורונותיהן ויכולותיהן. רחובת' מוס קנטר (Kanter) תיארה ארבעה סטריאוטיפים מרכזיים: "האימא", "חיית המחמד"/"קמע", "הפתיינית" ו"גרזן הקרב".³¹

כמו כן, שילוב נשים בתחומי מומחיות שבעבר נשמרו לגברים בלבד מעלה את השאלה של מסה קריטית – דהיינו, מהו המספר ההתחלתי של הנשים שיצטרכו לעבור לתחומים אלה כדי שלא ימצאו את עצמן בתפקיד סימבולי טהור, בודדות ומבודדות מהגברים. עם זאת, רעיון המסה הקריטית נראה רלוונטי פחות בהינתן פקודה המבססת סביבת עבודה מקצועית ביחידה, כך שהמשרתים בה נשפטים בראש ובראשונה על בסיס יכולותיהם.

סקר השירות המשותף בצה"ל

כללי

שאלון הסקר שעליו מבוסס מחקר זה, ואשר הוזמן על ידי המרכז לביטחון ודמוקרטיה, גובש בשיתוף עם מרכז גוטמן לחקר דעת קהל ומדיניות – שניהם פועלים במכון הישראלי לדמוקרטיה. הסקר היה מקוון ונערך בידי מכון הסקרים Panels LTD, בראשות מר מנחם לזר. הנתונים נאספו בתאריכים 28.1.2019–31.1.2019. הסקר נערך בקרב חיילים וחיילות המשרתים בצבא או חיילים וחיילות שהשתחררו בשלוש השנים האחרונות, ונועד לבחון את מידת ההיכרות עם פקודת השירות המשותף ולברר אם בצה"ל מתרחשות פעולות הנוגדות פקודה זו. בסקר השתתפו 500 משיבים ומשיבות.

השאלון מופנה לנשים ולגברים כאחד ומנוסח בלשון זכר בלבד לשם הנוחות.

מאפייני המדגם

מספר הנשאלים: 500

גיל הנשאלים: 19–29; 96% מהנשאלים בגילים 19–23.

חלוקה על פי מין: 50.8% נשים ו-49.2% גברים.

שירות צבאי: 52% שירתו ביחידה עורפית שאינה לוחמת, 24% שירתו בתפקיד קרבי ו-22% – בתפקיד תומך לחימה ביחידה לוחמת.

הגדרה דתית: 49% חילונים, 21% מסורתיים לא דתיים, 10% מסורתיים דתיים, 18% דתיים ו-0.4% (2 נשאלים) חרדים.

סטטיסטיקה תיאורית של השאלות במחקר

המספרים מציינים את שיעור הנשאלים שהשיבו בחיוב.

א. פילוח על פי דת ומגדר

האם שמעת על פקודת השירות המשותף של צה"ל?

דתיים	לא-דתיים	דתיות	לא-דתיות	
29.3	43.3	41.9	49.5	לא שמעתי עליה מעולם
28.3	28.4	39.5	30.0	שמעתי, אך לא עברתי עליה הדרכה מסודרת
18.2	8.5	9.3	9.5	שמעתי, עברתי הדרכה בטירונות בלבד
24.2	19.1	9.3	11.0	מכיר את הפקודה היטב, עברתי כמה הדרכות במהלך שירותי הצבאי
	0.7			אחר
100.0	100.0	100.0	100.0	סך הכול

ביחידה שבה שירתתי/שבה אני משרת

דתיים	לא-דתיים	דתיות	לא-דתיות	
26.3	12.8		1.0	יש רק גברים
43.4	34.8	20.9	17.1	הרוב גברים
21.2	45.4	41.9	58.1	חצי גברים וחצי נשים
8.1	7.1	32.6	21.9	הרוב נשים
		4.7	1.9	יש רק נשים
1.0				אחר
100.0	100.0	100.0	100.0	סך הכול

האם אתה מסכים או מתנגד לכל אחד מהמשפטים שלהלן:

העובדה ששנים משרתות כיום יחד עם גברים ביחידות קרביות מקשה על צה"ל לעמוד במשימותיו הצבאיות

דתיים	לא-דתיים	דתיות	לא-דתיות	
43.4	5.7	18.6	5.7	מסכים מאוד
22.2	24.1	11.6	7.1	די מסכים
20.2	22.7	30.2	24.3	די מתנגד
8.1	41.1	34.9	54.8	מתנגד מאוד
6.1	6.4	4.7	8.1	לא יודע
100.0	100.0	100.0	100.0	סך הכול

בצה"ל מתקיים שוויון הזדמנויות ללא קשר להגדרה הדתית של המשרת (האם הוא דתי או חילוני)

דתיים	לא-דתיים	דתיות	לא-דתיות	
19.2	20.6	18.6	17.6	מסכים מאוד
33.3	34.8	34.9	34.8	די מסכים
27.3	27.0	23.3	26.2	די מתנגד
13.1	9.2	14.0	12.4	מתנגד מאוד
7.1	8.5	9.3	9.0	לא יודע
100.0	100.0	100.0	100.0	סך הכול

חיילות בצבא יכולות לבצע תפקידים קרביים כמו חיילים אם הכושר הגופני שלהן זהה

דתיים	לא-דתיים	דתיות	לא-דתיות	
10.1	29.8	34.9	39.0	מסכים מאוד
25.3	34.8	20.9	36.7	די מסכים
25.3	24.1	32.6	15.2	די מתנגד
28.3	7.8		3.8	מתנגד מאוד
11.1	3.5	11.6	5.2	לא יודע
100.0	100.0	100.0	100.0	סך הכול

שירות משותף לגברים ולנשים ביחידות לוחמות יוצר קושי בהתנהלות היום-יומית

לא-דתיות	דתיות	לא-דתיים	דתיים	
6.7	18.6	12.8	45.5	מסכים מאוד
11.4	27.9	26.2	33.3	די מסכים
30.0	20.9	20.6	9.1	די מתנגד
38.6	14.0	30.5	7.1	מתנגד מאוד
13.3	18.6	9.9	5.1	לא יודע
100.0	100.0	100.0	100.0	סך הכול

שירות משותף לגברים ולנשים ביחידות מטה/ביחידות עורפיות יוצר קושי בהתנהלות היום-יומית

לא-דתיות	דתיות	לא-דתיים	דתיים	
5.7	16.3	5.7	23.2	מסכים מאוד
4.8	18.6	15.6	27.3	די מסכים
22.9	18.6	22.7	20.2	די מתנגד
58.1	41.9	48.9	21.2	מתנגד מאוד
8.6	4.7	7.1	8.1	לא יודע
100.0	100.0	100.0	100.0	סך הכול

בצה"ל מתקיים שוויון הזדמנויות בין גברים לנשים

לא-דתיות	דתיות	לא-דתיים	דתיים	
10.5	11.6	14.2	20.2	מסכים מאוד
31.4	34.9	39.0	40.4	די מסכים
38.1	23.3	30.5	19.2	די מתנגד
13.8	20.9	9.9	9.1	מתנגד מאוד
6.2	9.3	6.4	11.1	לא יודע
100.0	100.0	100.0	100.0	סך הכול

כדי לזכות בהערכת המפקדים והחיילים, נשים בצבא צריכות כל הזמן להוכיח שהן טובות יותר מגברים

דתיים	לא-דתיים	דתיות	לא-דתיות
12.1	8.5	32.6	18.6
20.2	25.5	14.0	30.0
29.3	29.8	20.9	27.1
22.2	25.5	23.3	19.5
16.2	10.6	9.3	4.8
100.0	100.0	100.0	100.0

מסכים מאוד
די מסכים
די מתנגד
מתנגד מאוד
לא יודע
סך הכול

יכולות הפיקוד של גברים גבוהות משל נשים

דתיים	לא-דתיים	דתיות	לא-דתיות
30.3	14.2	11.6	4.8
25.3	22.0	18.6	6.7
23.2	21.3	39.5	21.9
8.1	32.6	27.9	61.4
13.1	9.9	2.3	5.2
100.0	100.0	100.0	100.0

מסכים מאוד
די מסכים
די מתנגד
מתנגד מאוד
לא יודע
סך הכול

האם אתה מסכים שבאופן כללי בצה"ל יש יחס מכבד באופן שווה לדתיים ולחילונים?

דתיים	לא-דתיים	דתיות	לא-דתיות
62.6	54.6	60.5	58.1
33.3	8.5	30.2	7.6
4.0	36.9	9.3	34.3
100.0	100.0	100.0	100.0

כן, יש יחס מכבד באופן שווה לדתיים ולחילונים
לא, לחיילים חילוניים ניתן יחס מכבד יותר
לא, לחיילים דתיים ניתן יחס מכבד יותר
סך הכול

האם אתה מסכים שבאופן כללי בצה"ל יש יחס מכבד באופן שווה לגברים ולנשים?

דתיים	לא-דתיים	דתיות	לא-דתיות	
64.6	64.5	58.1	49.0	כן, יש יחס מכבד באופן שווה לגברים ולנשים
12.1	29.1	39.5	49.0	לא, לחיילים (גברים) ניתן יחס מכבד יותר
23.2	6.4	2.3	1.9	לא, לחיילות (נשים) ניתן יחס מכבד יותר
100.0	100.0	100.0	100.0	סך הכול

האם במהלך שירותך הצבאי התרחשו ביחידתך המקרים שלהלן:

חיילים דתיים נדרשו לבצע משימות שכללו מגע גופני עם חיילות

דתיים	לא-דתיים	דתיות	לא-דתיות	
49.5	65.2	51.2	79.5	בכלל לא
21.2	13.5	14.0	5.7	לעיתים רחוקות
15.2	9.9	11.6	3.8	לפעמים
6.1	3.5	9.3	2.9	לעיתים קרובות
3.0	1.4	4.7	1.4	תמיד או כמעט תמיד
5.1	6.4	9.3	6.7	לא יודע/מסרב לענות
100.0	100.0	100.0	100.0	סך הכול

התקיימו פעילויות נפרדות לגברים ולנשים שאינן מחויבות בפקודות (למשל

בפעילויות חינוכיות או חברתיות)

דתיים	לא-דתיים	דתיות	לא-דתיות	
43.4	52.5	41.9	54.3	בכלל לא
10.1	15.6	14.0	13.3	לעיתים רחוקות
16.2	15.6	20.9	11.0	לפעמים
13.1	5.7	7.0	6.7	לעיתים קרובות
8.1	5.0	7.0	5.2	תמיד או כמעט תמיד
9.1	5.7	9.3	9.5	לא יודע/מסרב לענות
100.0	100.0	100.0	100.0	סך הכול

על חיילות נאסר לשהות באזורים מסוימים בבסיס בשל הימצאות חיילים דתיים שם (למשל חדר אוכל, משרדים, שק"מ)

דתיים	לא-דתיים	דתיות	לא-דתיות	
48.5	51.1	37.2	57.6	בכלל לא
12.1	16.3	11.6	14.8	לעיתים רחוקות
17.2	12.8	20.9	11.9	לפעמים
9.1	7.1	2.3	4.8	לעיתים קרובות
6.1	6.4	14.0	7.1	תמיד או כמעט תמיד
7.1	6.4	14.0	3.8	לא יודע/מסרב לענות
100.0	100.0	100.0	100.0	סך הכול

מנעו מחייל לקיים מצווה דתית

דתיים	לא-דתיים	דתיות	לא-דתיות	
34.3	56.7	32.6	75.7	בכלל לא
29.3	17.0	23.3	8.1	לעיתים רחוקות
23.2	10.6	16.3	2.9	לפעמים
10.1	4.3	16.3	3.3	לעיתים קרובות
1.0	4.3	7.0	3.3	תמיד או כמעט תמיד
2.0	7.1	4.7	6.7	לא יודע/מסרב לענות
100.0	100.0	100.0	100.0	סך הכול

נאסר על חיילות להתלבש בבגד שהותר לחיילים ללבוש (למשל מכנסיים קצרים או גופייה)

דתיים	לא-דתיים	דתיות	לא-דתיות	
42.4	41.1	25.6	20.0	בכלל לא
18.2	16.3	7.0	8.6	לעיתים רחוקות
10.1	14.2	25.6	17.6	לפעמים
8.1	12.8	7.0	18.1	לעיתים קרובות
10.1	9.9	25.6	30.5	תמיד או כמעט תמיד
11.1	5.7	9.3	5.2	לא יודע/מסרב לענות
100.0	100.0	100.0	100.0	סך הכול

חייל דתי נאלץ בפקודה לשהות ביחידות בחדר עם חיילת

דתיים	לא-דתיים	דתיות	לא-דתיות	
44.4	65.2	46.5	76.7	בכלל לא
18.2	9.9	4.7	4.8	לעיתים רחוקות
17.2	7.1	20.9	4.8	לפעמים
11.1	7.1	11.6	1.4	לעיתים קרובות
3.0	3.5	7.0	1.4	תמיד או כמעט תמיד
6.1	7.1	9.3	11.0	לא יודע/מסרב לענות
100.0	100.0	100.0	100.0	סך הכול

נמנע מחיילת לבצע את תפקידה בגלל נוכחות חיילים דתיים

דתיים	לא-דתיים	דתיות	לא-דתיות	
49.5	54.6	32.6	56.7	בכלל לא
16.2	15.6	7.0	14.3	לעיתים רחוקות
15.2	12.8	20.9	11.4	לפעמים
10.1	3.5	16.3	5.7	לעיתים קרובות
3.0	4.3	2.3	3.3	תמיד או כמעט תמיד
6.1	9.2	20.9	8.6	לא יודע/מסרב לענות
100.0	100.0	100.0	100.0	סך הכול

חייל דתי נאלץ לחלל שבת, ללא צידוק מבצעי

דתיים	לא-דתיים	דתיות	לא-דתיות	
46.5	59.6	32.6	75.7	בכלל לא
17.2	14.9	18.6	8.6	לעיתים רחוקות
18.2	10.6	23.3	2.9	לפעמים
11.1	5.0	14.0	2.9	לעיתים קרובות
4.0	5.7	2.3	2.9	תמיד או כמעט תמיד
3.0	4.3	9.3	7.1	לא יודע/מסרב לענות
100.0	100.0	100.0	100.0	סך הכול

לעיתים יש התנגשות בצבא בין הצרכים והרצונות של שתי הקבוצות – החיילים הדתיים והחיילות. בצרכים של איזו קבוצה המפקדים ביחידתך התחשבו יותר?

דתיים	לא-דתיים	דתיות	לא-דתיות	
2.0	8.5	7.0	5.7	התחשבו רק בצורכי החיילים הדתיים
11.1	21.3	14.0	25.2	התחשבו יותר בצורכי החיילים הדתיים
55.6	53.9	55.8	50.0	התחשבו במידה שווה בצורכי שתי הקבוצות
15.2	3.5	11.6	2.9	התחשבו יותר בצורכי החיילות
1.0	0.7		0.5	התחשבו רק בצורכי החיילות
15.2	12.1	11.6	15.7	לא יודע
100.0	100.0	100.0	100.0	סך הכול

לעיתים יש התנגשות בצבא בין הצרכים והרצונות של שתי הקבוצות – החיילים הדתיים והחיילות. בצרכים של איזו קבוצה צה"ל מתחשב יותר?

דתיים	לא-דתיים	דתיות	לא-דתיות	
1.0	7.8	2.3	8.6	התחשבו רק בצורכי החיילים הדתיים
16.2	30.5	23.3	40.5	התחשבו יותר בצורכי החיילים הדתיים
43.4	44.7	53.5	31.4	התחשבו במידה שווה בצרכי שתי הקבוצות
25.3	5.7	11.6	0.5	התחשבו יותר בצורכי החיילות
2.0	1.4		0.5	התחשבו רק בצורכי החיילות
12.1	9.9	9.3	18.6	לא יודע
100.0	100.0	100.0	100.0	סך הכול

ב. פילוח על פי מגדר בלבד

האם שמעת על פקודת השירות המשותף של צה"ל?

נשים	גברים	כלל המדגם	
48.0	38.4	43.3	לא שמעתי עליה מעולם
31.5	28.2	29.9	שמעתי, אך לא עברתי עליה הדרכה מסודרת
9.4	12.7	11.0	שמעתי, עברתי הדרכה בטירונות בלבד
11.0	20.8	15.8	מכיר את הפקודה היטב, עברתי מספר הדרכות במהלך שירותי הצבאי
100	100	100	סך הכול

ביחידה שבה שירתתי/שבה אני משרת

נשים	גברים	כלל המדגם	
0.8	18.0	9.2	יש רק גברים
17.7	39.2	28.3	הרוב גברים
55.5	35.5	45.7	חצי גברים וחצי נשים
23.6	7.3	15.6	הרוב נשים
2.4	0	2.4	יש רק נשים
100	100	100	סך הכול

האם אתה מסכים או מתנגד לכל אחד מהמשפטים שלהלן:

העובדה שנשים משרתות כיום יחד עם גברים ביחידות קרביות מקשה על צה"ל

לעמוד במשימותיו הצבאיות

נשים	גברים	כלל המדגם	
7.9	22.8	15.2	מסכים מאוד
8.3	22.8	15.4	די מסכים
25.2	21.1	23.2	די מתנגד
51.2	27.2	39.4	מתנגד מאוד
7.5	6.1	6.8	לא יודע
100	100	100	סך הכול

בצה"ל מתקיים שוויון הזדמנויות ללא קשר להגדרה הדתית של המשרת (האם הוא דתי או חילוני)

נשים	גברים	כלל המדגם	
17.7	20.3	19.0	מסכים מאוד
35.0	33.7	34.4	די מסכים
25.6	26.4	26.0	די מתנגד
12.6	11.4	12.0	מתנגד מאוד
9.1	8.1	8.6	לא יודע
100	100	100	סך הכול

חיילות בצבא יכולות לבצע תפקידים קרביים כמו חיילים אם הכושר הגופני שלהן זהה

נשים	גברים	כלל המדגם	
38.2	21.5	30.0	מסכים מאוד
34.3	30.1	32.2	די מסכים
18.1	24.0	21.0	די מתנגד
3.1	17.5	10.2	מתנגד מאוד
6.3	6.9	6.6	לא יודע
100	100	100	סך הכול

שירות משותף לגברים ולנשים ביחידות לוחמות יוצר קושי בהתנהלות היום-יומית

נשים	גברים	כלל המדגם	
8.7	27.6	18.0	מסכים מאוד
14.6	28.5	21.4	די מסכים
28.3	15.4	22.0	די מתנגד
34.3	20.3	27.4	מתנגד מאוד
14.2	8.1	11.2	לא יודע
100	100	100	סך הכול

שירות משותף לגברים ולנשים ביחידות מטה/ביחידות עורפיות יוצר קושי בהתנהלות היום-יומית

נשים	גברים	כלל המדגם	
7.5	13.4	10.4	מסכים מאוד
7.5	20.3	13.8	די מסכים
22.0	22.0	22.0	די מתנגד
55.1	37.0	46.2	מתנגד מאוד
7.9	7.3	7.6	לא יודע
100	100	100	סך הכול

בצה"ל מתקיים שוויון הזדמנויות בין גברים לנשים

נשים	גברים	כלל המדגם	
10.6	16.7	13.6	מסכים מאוד
32.3	39.4	35.8	די מסכים
35.4	26.0	30.8	די מתנגד
15.0	9.3	12.2	מתנגד מאוד
6.7	8.5	7.6	לא יודע
100	100	100	סך הכול

כדי לזכות בהערכת המפקדים והחיילים, נשים בצבא צריכות כל הזמן להוכיח שהן טובות יותר מגברים

נשים	גברים	כלל המדגם	
20.9	10.6	15.8	מסכים מאוד
27.6	24.0	25.8	די מסכים
26.0	28.9	27.4	די מתנגד
20.1	24.0	22.0	מתנגד מאוד
5.5	12.6	9.0	לא יודע
100	100	100	סך הכול

יכולות הפיקוד של גברים גבוהות משל נשים

נשים	גברים	כלל המדגם	
5.9	21.5	13.6	מסכים מאוד
9.1	23.2	16.0	די מסכים
24.8	22.0	23.4	די מתנגד
55.5	22.4	39.2	מתנגד מאוד
4.7	11.0	7.8	לא יודע
100	100	100	סך הכול

האם אתה מסכים שבאופן כללי בצה"ל יש יחס מכבד באופן שווה לדתיים ולחילונים?

נשים	גברים	כלל המדגם	
58.3	56.9	57.6	כן, יש יחס מכבד באופן שווה לדתיים ולחילוניים
11.4	20.3	15.8	לא, לחיילים חילוניים ניתן יחס מכבד יותר
30.3	22.8	26.6	לא, לחיילים דתיים ניתן יחס מכבד יותר
100	100	100	סך הכול

האם אתה מסכים שבאופן כללי בצה"ל יש יחס מכבד באופן שווה לגברים ולנשים?

נשים	גברים	כלל המדגם	
50.4	64.6	57.4	כן, יש יחס מכבד באופן שווה לגברים ולנשים
47.2	22.4	35.0	לא, לחיילים (גברים) ניתן יחס מכבד יותר
2.4	13.0	7.6	לא, לחיילות (נשים) ניתן יחס מכבד יותר
100	100	100	סך הכול

האם במהלך שירותן הצבאי התרחשו ביחידתן המקרים שלהלן:

חיילים דתיים נדרשו לבצע משימות שכללו מגע גופני עם חיילות

נשים	גברים	כלל המדגם	
74.4	57.3	66.0	בכלל לא
7.1	16.7	11.8	לעיתים רחוקות
5.5	12.2	8.8	לפעמים
3.9	5.7	4.8	לעיתים קרובות
2.0	2.0	2.0	תמיד או כמעט תמיד
7.1	6.1	6.6	לא יודע/מסרב לענות
100	100	100	סך הכול

התקיימו פעילויות נפרדות לגברים ולנשים שאינן מחויבות בפקודות (למשל

בפעילויות חינוכיות או חברתיות)

נשים	גברים	כלל המדגם	
52.0	48.0	50.0	בכלל לא
13.4	13.4	13.4	לעיתים רחוקות
13.0	15.4	14.2	לפעמים
6.7	9.3	8.0	לעיתים קרובות
5.5	6.5	6.0	תמיד או כמעט תמיד
9.4	7.3	8.4	לא יודע/מסרב לענות
100	100	100	סך הכול

על חיילות נאסר לשהות באזורים מסוימים בבסיס בשל הימצאות חיילים דתיים שם (למשל חדר אוכל, משרדים, שק"מ)

נשים	גברים	כלל המדגם	
53.9	50.0	52.0	בכלל לא
14.2	14.6	14.4	לעיתים רחוקות
13.8	14.2	14.0	לפעמים
4.3	8.1	6.2	לעיתים קרובות
8.3	6.1	7.2	תמיד או כמעט תמיד
5.5	6.9	6.2	לא יודע/מסרב לענות
100	100	100	סך הכול

מנעו מחייל לקיים מצווה דתית

נשים	גברים	כלל המדגם	
68.1	46.3	57.4	בכלל לא
10.6	22.0	16.2	לעיתים רחוקות
5.5	16.3	10.8	לפעמים
5.5	7.3	6.4	לעיתים קרובות
3.9	2.8	3.4	תמיד או כמעט תמיד
6.3	5.3	5.8	לא יודע/מסרב לענות
100	100	100	סך הכול

נאסר על חיילות להתלבש בבגד שהותר לחיילים ללבוש (למשל מכנסיים קצרים או גופייה)

נשים	גברים	כלל המדגם	
20.9	41.5	31.0	בכלל לא
8.3	17.1	12.6	לעיתים רחוקות
19.3	12.6	16.0	לפעמים
16.1	11.0	13.6	לעיתים קרובות
29.5	9.8	19.8	תמיד או כמעט תמיד
5.9	8.1	7.0	לא יודע/מסרב לענות
100	100	100	סך הכול

חייל דתי נאלץ בפקודה לשהות ביחידות בחדר עם חיילת

נשים	גברים	כלל המדגם	
71.3	55.7	63.6	בכלל לא
4.7	13.0	8.8	לעיתים רחוקות
7.9	11.8	9.8	לפעמים
3.1	9.3	6.2	לעיתים קרובות
2.4	3.3	2.8	תמיד או כמעט תמיד
10.6	6.9	8.8	לא יודע/מסרב לענות
100	100	100	סך הכול

נמנע מחיילת לבצע את תפקידה בגלל נוכחות חיילים דתיים

נשים	גברים	כלל המדגם	
52.4	52.4	52.4	בכלל לא
13.0	15.9	14.4	לעיתים רחוקות
13.4	13.8	13.6	לפעמים
7.5	6.1	6.8	לעיתים קרובות
3.1	3.7	3.4	תמיד או כמעט תמיד
10.6	8.1	9.4	לא יודע/מסרב לענות
100	100	100	סך הכול

חייל דתי נאלץ לחלל שבת, ללא צידוק מבצעי

נשים	גברים	כלל המדגם	
68.1	53.3	60.8	בכלל לא
10.2	15.9	13.0	לעיתים רחוקות
6.7	14.2	10.4	לפעמים
4.7	7.7	6.2	לעיתים קרובות
2.8	5.3	4.0	תמיד או כמעט תמיד
7.5	3.7	5.6	לא יודע/מסרב לענות
100	100	100	סך הכול

לעיתים יש התנגשות בצבא בין הצרכים והרצונות של שתי הקבוצות – החיילים הדתיים והחיילות. בצרכים של איזו קבוצה המפקדים ביחידתך התחשבו יותר?

נשים	גברים	כלל המדגם	
5.9	5.7	5.8	התחשבו רק בצורכי החיילים הדתיים
23.2	17.1	20.2	התחשבו יותר בצורכי החיילים הדתיים
50.8	53.3	52.0	התחשבו במידה שווה בצורכי שתי הקבוצות
4.3	9.3	6.8	התחשבו יותר בצורכי החיילות
0.4	1.2	0.8	התחשבו רק בצורכי החיילות
15.4	13.4	14.4	לא יודע
100	100	100	סך הכול

לעיתים יש התנגשות בצבא בין הצרכים והרצונות של שתי הקבוצות – החיילים הדתיים והחיילות. בצרכים של איזו קבוצה צה"ל מתחשב יותר?

נשים	גברים	כלל המדגם	
7.5	4.9	6.2	מתחשב רק בצורכי החיילים הדתיים
37.4	24.0	30.8	מתחשב יותר בצורכי החיילים הדתיים
35.0	43.1	39.0	מתחשב במידה שווה בצורכי שתי הקבוצות
2.8	15.0	8.8	מתחשב יותר בצורכי החיילות
0.4	1.6	1.0	מתחשב רק בצורכי החיילות
16.9	11.4	14.2	לא יודע
100	100	100	סך הכול

Policy Paper 143

WOMEN IN THE IDF AND THE JOINT SERVICE ORDER

Idit Shafran Gittleman

June 2020

Text Editor [Hebrew]: Hamutal Lerner
Series and Cover Design: Studio Tamar Bar Dayan
Typesetting: Nadav Shtechman Polischuk
Printed by Graphos Print, Jerusalem

ISBN: 978-965-519-275-9

No portion of this book may be reproduced, copied, photographed, recorded, translated, stored in a database, broadcast, or transmitted in any form or by any means, electronic, optical, mechanical, or otherwise. Commercial use in any form of the material contained in this book without the express written permission of the publisher is strictly forbidden.

Copyright © 2020 by the Israel Democracy Institute (RA)
Printed in Israel

The Israel Democracy Institute
4 Pinsker St., P.O.B. 4702, Jerusalem 9104602
Tel: (972)-2-5300-888
Website: en.idi.org.il

To order books:
Online Book Store: en.idi.org.il/publications
E-mail: orders@idi.org.il
Tel: (972)-2-5300-800

This policy paper is published with the generous support of the Raymond Frankel Foundation.

The views expressed in this policy paper do not necessarily reflect those of the Israel Democracy Institute.

All IDI publications may be downloaded for free, in full or in part, from our website.

ABSTRACT

In recent years two significant changes have taken place concurrently in the IDF: the expansion of women's service options and an increase in the number of religious soldiers joining elite units and serving as officers. The combination of these two changes has resulted in a social and normative dispute surrounding the issue of joint service.

The expansion of women's service options in the IDF essentially began with the High Court of Justice decision in the case of Alice Miller (1995). The Court ruled that women must be given formal and substantive equal opportunity in their military service, and therefore the army could not bar them from serving as pilots. Following this historic ruling, the Defense Service Law was amended: Section 16a was revised to state that "Any woman entering the army has a right equal to that of a man entering the army to fill any role within military service." Since then, various units—including combat units and those traditionally perceived as "male"—have gradually been opened up to women. Today approximately 85 percent of IDF units are open to female soldiers.

Around the same time, the National Religious sector came to occupy a central place in the IDF, especially in elite units and as officers. Although the army does not provide precise figures regarding the number of religious soldiers in the various units, data released by the IDF Spokesperson and reported in the media indicate that the numbers are increasing. For example, about 40 percent of graduates of an infantry officers' training course in 2016 belonged to the National Religious sector.

The concurrence of these two processes inevitably led to a clash, because having women and men serve together poses challenges for soldiers who are strict about halachic requirements regarding modesty and separation of the sexes. The discussion of the issue became particularly stormy after the IDF replaced its Proper Integration Order with the "Joint Service Order" (General Staff Order 33.0207), intended to regulate the service of religious soldiers alongside women. The decision to issue the new order was made in part due to numerous complaints by female soldiers that stringent interpretation of the Proper Integration Order had led to an exclusionary and offensive attitude towards them. The new order, issued in September 2016, elicited fierce opposition on both sides of the divide. On the one hand, religious Jews interpreted the order as more harmful to religious soldiers than the previous one and as a surrender to radical liberal and feminist agendas. On the other hand, women's organizations and other social action organizations claimed that the order continues to discriminate against women because it overemphasizes modesty and separation and lacks a mechanism to protect women from discrimination. After a long process that included meetings of representatives of the two sides with people in the General Staff and was accompanied by public uproar and extensive media coverage, the order was revised and the final version issued in December 2017.

Although the Joint Service Order does not address the expansion of women's service options in the IDF and related issues at all, the dispute

was entrenched in public opinion as an ideological battle between religious conservatives in favor of restricting women's service options and preserving traditional norms in the army, and liberal feminists who regard equality as a supreme democratic value and believe that the army should operate accordingly. The fact that the IDF is perceived as a pipeline for the assimilation of agendas and values turned the debate into a conflict between the two sides, who saw it as a war over the image of Israeli society. Indeed, even after the final revision of the order, the issue remained in the headlines and continued to occupy social action organizations.

This study therefore examines the issue of joint military service of men and women, both in terms of the actual implementation of joint military service and as a test case of a social dispute that has made its way into the army. The study looks at the special challenges involved in dealing with this issue in light of the people's army model and in light of the necessary balance between different interest groups and values.

Main Conclusions

1. The process of revising the order and relations with civic organizations

An exceptionally large number of meetings were held in the General Staff offices during the revision process with representatives of the various parties to the debate. Tracking this process shed light on the complexity of the discourse between the army and civilian society and the importance of formalizing the organizational framework for discussing cases involving tensions between different values and groups.

The study concludes that the involvement of civilian organizations in the issue of joint service and in the revision of the order was problematic for several reasons:

1. The organizations, instead of professionals in the army, became the leading players

The study found that most complaints regarding joint service are submitted not to offices within the army but to civilians and civilian organizations: Religious soldiers addressed their complains to their “home rabbis,” while female soldiers addressed them to various women’s organizations or to the Secular Forum. The difficulty in determining the extent of the phenomenon is itself indicative of a dubious norm in which problems related to military service are brought to civilian organizations or journalists—both in practice and from the standpoint of soldiers’ mindset. This is particularly true given the basic conception that the IDF is a national army representing all the people, since problems of this sort are supposed to be dealt with by its own institutions and not by private organizations.

2. Imbalance between the sides and pressure on the army

The study notes the problematic issue of pressure being exerted by two civilian parties with unequal power. In such a situation, the stronger side is liable to win out, and inappropriate pressure is exerted on the army and on the Chief of General Staff almost personally, as the person who will decide between parties to whom he is equally obligated. This concern is borne out by data obtained from the IDF Spokesperson regarding meetings with various people on the subject of the Joint Service Order: The data show a substantial disparity between the number of meetings held with religious representatives and the number of meetings held with representatives of women’s organizations.

3. The problem of representation: the disparity between the soldiers (both male and female) and those who claim to represent them

Various Zionist rabbis—perceived as the representatives of all National Religious soldiers—took part in the process of revising the Joint Service Order. However, some religious soldiers are more stringent than others regarding the halachic restrictions. This study indicates the need to clarify the basic question: Who are the “clients” with whom the army is dealing, and do the rabbis’ demands really faithfully represent the soldiers’ needs?

2. Halachic standards

Essentially, in the final version of the Joint Service Order, the army pledged to let soldiers who so wish avoid situations that in general Israeli society, and certainly in the army, are considered natural. We must therefore ask whether it is appropriate for the halachic norm adopted by the IDF to be more stringent than that followed by most of religious society, especially because the more stringent this norm is, the higher the price it levies from the women serving, and because the IDF already has a haredi track with stringent modesty rules.

3. The wording of the order

Based on the normative framework proposed in the study, the study concludes that, for the most part, the order is appropriate and strikes a reasonable balance between the commitment to enable all soldiers to serve with dignity and the commitment to equality, and takes into account the model of compulsory conscription. Nevertheless, the study points out two significant flaws in the order that require attention and amendment.

1. The absence of a mechanism for protecting female soldiers

Following the removal of the clause requiring the order to be implemented by means other than separation, as much as possible (Section 3 of the original version), the order currently lacks any explicit provision prohibiting exclusion of or discrimination against female soldiers at mixed events or training sessions where religious soldiers are present.

2. The absence of the Chief of General Staff's Advisor on Gender Issues from the responsibility clause in the order

According to the present wording of the order, the IDF Ombudsman is supposed to deal with complaints from civilians or military personnel concerning joint service, except for complaints relating to halachic issues, which are handled by the IDF Rabbinate. As soon as some powers are given to the Rabbinate, the fact that the Chief of General Staff's Advisor on Gender Issues is not mentioned in the order creates an imbalance.

4. Implementation of the order

The study found that the existence of the order has not ensured its proper implementation in practice, because it leaves much leeway for interpretation by commanders. This conclusion was corroborated by a survey conducted as part of the study, which found a significant lack of familiarity with the order among soldiers.

Main Recommendations

1. Reinforcement of the responsible units in the IDF

a. Reinforce the IDF Rabbinate and give it authority

In order to minimize the practice of complaints being made to "home rabbis" and other people outside the IDF, the army should take action to make the IDF Rabbinate a legitimate halachic authority in the eyes of religious soldiers.

At the same time, it should take steps to establish a norm according to which complaints of a religious nature are handled, as a rule, by the IDF Rabbinate or the Ombudsman, and outside intervention is limited to extreme cases after procedures within the army have been exhausted.

b. Reinforce the Unit of the Chief of General Staff's Advisor on Gender Issues

The Unit of the Chief of General Staff's Advisor on Gender Issues should be reinforced and a norm established according to which gender-related complaints are handled, as a rule, by the Unit of the Chief of General Staff's Advisor on Gender Issues. Appeals to civilian organizations—such as women's organizations and the Secular Forum—should be made only after procedures within the army have been exhausted.

2. The Joint Service Order

a. Create a balance in terms of responsibility for implementing the order

A clause should be added comparable to Section 56 stating, "The Unit of the Chief of General Staff's Advisor on Gender Issues shall deal with gender-related issues concerning joint service, in coordination with those in charge of implementing the order."

b. Establish a positive mechanism to protect women

If further revision of the order is not feasible or practical, an addendum should be added to the order that explicitly bans exclusion of or discrimination against women on the grounds of joint service. Emphasis should also be placed on training sessions on the importance of avoiding separation whenever possible. Moreover, the army should ban "pep talks" for female soldiers aimed at making them feel guilty for "not standing by the system" and dissuading them from filing complaints about cases of offensive implementation of the order.

c. Create clear lesson plans about implementation of the order

Given the insufficient familiarity with the Joint Service Order, clear lesson plans should be introduced that include analyses of events and explanations of how to apply the order appropriately to those cases.

d. Institute enforcement mechanisms

Enforcement mechanisms should be instituted that include the authority to punish violations of the Joint Service Order, even in cases of stringent implementation. Furthermore, before every meeting of the Joint Service Committee, an up-to-date report should be produced that summarizes the actual state of joint service. The report should include a review of complaints filed and a survey of how well the goals of joint service have been met—in terms of the number of women serving in the various units, preparation of bases to accept women, and so on.

3. Normative balances

a. Establish a norm that gives equal protection to religious values and liberal values

According to this norm, secular male and female soldiers should not be asked to be considerate of the feelings of religious soldiers in a way that entails compromising liberal values. This norm should be established both by making the message clearer to commanders and by means of lesson plans and training sessions on the subject of joint service.

b. Apply the rules of joint service in an egalitarian manner

The obligation to apply all the rules of joint service in an egalitarian manner should be emphasized to all command echelons. This includes an egalitarian dress code. Female soldiers should not be barred from wearing a kind of clothing that is approved for male soldiers.

4. Halachic standard

a. Establish a halachic standard

A halachic standard should be established that will prevent every religious radicalization in civilian society from being manifested within the army. For instance, it should be made clear that exclusionary rules such as a partition between women and men during lectures will not be instituted in the IDF, even if these reflect a norm among a certain segment of the population serving.

b. Consider reassigning soldiers who are stringent about modesty and separation to haredi battalions.

5. Integration of women

a. Open all units to women based on professional criteria.

Discussions of the integration of women in the various units should follow the principle set forth by the Segev Committee—“the right person in the right place” and the principle of equality. Meanwhile, the IDF should look into the possibility of opening up all jobs to women based on professional standards, so that anyone who is qualified to serve in a unit can do so, irrespective of gender.

Conclusion

The process of revising the Joint Service Order, which was intended to regulate the service of female soldiers alongside male (and especially religious male) soldiers, was an attempt to resolve the tension in as evenhanded a way as possible. The idea was that through dialogue with the civilian representatives of the male and female soldiers, a balance could be struck between the sides. Statements by high-ranking officers reflect an initial attempt to keep the IDF out of political disputes and to

protect it from the infiltration of social rifts. However, tracing the complex process has made it clear that so long as the IDF follows the people's army model, there is no way to prevent social issues, politics, and disputes over values from making their way into the army.

This study recognizes the paramount importance of keeping the army nonpartisan and respecting all those serving. It proposes a normative framework for an appropriate balance between clashing interests and values with regard to the complex social issue of joint service. Its conclusions and recommendations are presented with this in mind.

פסיקת בג"ץ בעניין אליס מילר (1995) הייתה אות הפתיחה להרחבת שירות הנשים בצה"ל. מאז נפתחו לשירות נשים, בהדרגה, עוד ועוד תפקידים, והיום הן משרתות במגוון רחב של מקצועות צבאיים, לרבות ביחידות מבצעיות. בצד תהליך זה הולך וגדל מקומם ומספרם של חובשי הכיפות הסרוגות בתפקידי ליבה ובקצונה. עובדה זו מציבה לפני צה"ל את אחד האתגרים החברתיים הגדולים בשנים האחרונות - אתגר השירות המשותף.

כיצד מאזנים בין ערכים המתקשים לעלות בקנה צבא עם אחד? האם מחויבותו של צה"ל לעקרון השוויון גוברת על חובתו לאפשר שירות מכבד לכלל חייליו וחיילותיו שאינו סותר את אמונתם או את הגבלותיהם ההלכתיות? האם הסדרת הסוגיה באמצעות פקודת השירות המשותף היא אכן הביטוי הנכון לאיזון הראוי? ומה אפשר ללמוד מן הדרך שעבר צה"ל ועברה החברה הישראלית עד לעדכונה של פקודה זו?

מחקר זה מבקש להשיב על שאלות אלו תוך שהוא בודק את סוגיית השירות המשותף כמקרה מבחן למחלוקת החברתית אשר חדרה את חומות הצבא וחלחלה אל בסיסיו. אחד ממוקדי הדיון בו הוא המאבק הציבורי שהתפתח במקביל לניסוח הפקודה שנועדה להסדיר את השירות של חיילות לצד חיילים דתיים המקפידים על הלכות צניעות והפרדה, מאבק שהתקבע בתודעה הציבורית כמלחמה בין שני צדדים שכל אחד מהם רואה בצה"ל כלי להטמעת ערכים ואג'נדות בצבא בפרט ובחברה הישראלית בכלל. בסופו של הדיון מוצעות מסקנות והמלצות ליישום.

ד"ר עידית שפרן גיטלמן היא ראשת התוכנית צבא-חברה במרכז לביטחון לאומי ודמוקרטיה שבמכון הישראלי לדמוקרטיה. תחומי המומחיות שלה הם יחסי צבא-חברה, פילוסופיה של המוסר, פילוסופיה פוליטית, מוסר וחוק במלחמה.

0 4500001199 1
דאנאקוד 450-1199